

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч
 доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў

доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 І. Капылоў, В. Карамзаў, У. Каяла,
 В. Лемцюгова, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
 А. Панфіленка, Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: На-
 стаўнік прапануе, З вопыту работы, Малады даслед-
 чык прапануе, Рыхтуемся да алімпіяды, Тэст на року,
 Цікава ведаць; *Калі закончыўся ўрок*: Да Міжнарод-
 нага дня роднай мовы, Актуальная тэма),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Літа-
 ратура ў кантэксце часу, З архіваў часу, Творчы лёс,
 Паэтычная старонка, Мастацкі свет паэта, Роздум
 над творам, Лабараторыя паэзіі; *Каляндар памят-
 ных датаў і юбілейных дзён*; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*:
 Да Міжнароднага дня роднай мовы, Мова мастац-
 ких твораў, Моўныя сувязі, Прафесійная лексіка,
 Лінгвістычны досвед, З народнай фразеалогіі, Род
 блізкі і далёкі, Жывое слова, Крытыка і бібліягра-
 фія),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная
 культура*: Спадчына, З архіваў часу, Лучнасць музаў,
 Народныя абрады і звычай, Масленічныя песні, Мас-
 тацтва кіно, З гісторыі выяўленчага мастацтва),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Наталля Шапран,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

2016/2

(338)

ЛЮТЫ

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Бароўка Ванда. “Палеская хроніка” Івана Мележа ў літаратуразнаўчым асэнсаванні	3
Вабішчэвіч Таццяна. Гістарыяграфічнае значэнне і пошукавы патэнцыял артыкула “Сяргей Палуян і яго пара” Кастуся Езавітава. <i>Працяг</i>	7
Жыбуль Віктар. Трактаразаводскія старонкі жыцця Андрэя Александровіча. <i>Заканчэнне</i>	12
Арцём’еў Віктар. Пяшчотаю прасветленае слова Аляксея Пысіна	15
Радзівончык Ніна. Сучаснае і адвечнае ў творчасці Георгія Марчука	16
Пацюпа Юры. Законы рытму і прырода выклічнікаў. <i>Заканчэнне</i>	18

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Лукашанец Аляксандр. Беларуская мова ў сучасным грамадстве: Праблемы беларускамоўнай кампетэнцыі і беларускамоўнай адукацыі	24
Нямковіч Ніна. Станаўленне праявіснага стылю Ядвігіна Ш.	27
Старычонок Васіль. Ментальныя паяратыўныя намінацыі: На матэрыяле другаснай субстантыўнай лексікі беларускай і рускай моў	29
Пятрова Наталля. Узнікненне і фарміраванне энергетычнай тэрміналогіі ў сучаснай беларускай мове ...	32
Даніловіч Мікола. Дыялектная мова – шчодрая крыніца літаратурнай фразеалогіі	35
Капцюг Ірына. “Мамо, я пайду пагуляю...”: Намінацыі роднасці ў функцыі зваротка ў дыялектнай мове	38
Каўрус Алесь. Словы з роднай гаворкі. <i>Працяг</i>	42

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Ліпаева Таццяна. Янка Брыль. Апавяданне “Memento mori”: Урок беларускай літаратуры (X клас)	48
Данілішына Алена. Янка Брыль. Жыццё і творчасць: Урок беларускай літаратуры (X клас)	50
Ермаковіч Кацярына. Фарміраванне паняцця “сямя як каштоўнасць” пры вывучэнні твораў Івана Чыгрынава: XI клас	53
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Тэматычныя трэніровачныя практыкаванні па беларускай мове: Прыметнік	56
Старасценка Таццяна. Рознаўзроўневыя заданні па беларускай мове: Дзеяслоў	61

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Казека Ала. “Ведай мову сваю, беларусі!": Турнір знаўцаў (VIII – IX класы)	63
Пінголь Інга. Вынікі адкрытага дыстанцыйнага конкурсу: Да 85-годдзя з дня нараджэння Уладзіміра Караткевіча	65

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Нячаева Галіна. Веткаўская ікона: развіццё старажытнай іканаграфіі “Пакроў” у стылі ракако. <i>Заканчэнне</i>	68
Трафімчык Анатоль. “Песня беларускіх жаўнераў 1794 года” як індикатар зараджэння мадэрнай беларускасці: Да 270-годдзя Тадэвуша Касцюшкі	73
Валанцэвіч Наталля. Інтэрпрэтацыя гістарычных сюжэтаў у драматургічных творах Уладзіслава Сыракомлі	78
Валатоўская Ніна. Традыцыі святкавання Масленіцы беларусаў і ўкраінцаў	82
Шаройка Алена. Своеасаблівасці развіцця жанру вуся пян у кітайскім кінематографе	85
Цзя Ян. Увасабленне ўяўленняў пра сінтэз мастацтваў у творчасці сучасных кітайскіх аўтараў	89

Увага! Конкурс! Палажэнне аб конкурсе навукова-даследчых і творчых работ на тэму “Памяць роду: мінулае вачыма сучаснікаў” (94).

Паэтычная старонка. Александровіч А. Да гудка, Я помню Мінск..., Беларусь такой невялікай... (14).

Лінгвістычны досвед. Сцяцко П. *Набеліст. Супастаўленчы, супастаўляльны* (34).

Крытыка і бібліяграфія. Дзядова А. “Не мяняй свой куток на прастору чужую...”: Пра кнігу “Беларуская ментальнасць у моўнай прасторы мастацкага тэксту” К. Півавар (47).

Цікава ведаць. Моўная разнастайнасць (52).

Масленічныя песні. А ў нас сягоння Масленка..., Усе зімы лютыя, збірайцеся..., А сёння ў нас Масленка..., Казалі, Масленкі сем нядзель, сем нядзель... (84).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2016 год. Красавік (23, 60).

Крыжаванка. Рубінчык В. (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

“ПАЛЕСКАЯ ХРОНІКА” ІВАНА МЕЛЕЖА Ў ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧЫМ АСЭНСАВАННІ

95

У артыкуле “Да метадалогіі літаратуразнаўства” М. Бахцін пісаў, што сапраўдны мастацкі твор арыентаваны на доўгатэрміновы дыялог з так званым вялікім часам, з новымі і новымі пакаленнямі чытачоў і даследчыкаў літаратуры. “Палеская хроніка” Івана Мележа ад самага пачатку выклікала ўвагу прафесійнай і аматарскай чытацкай публікі. Непасрэдна пасля публікацыі “Людзей на балоце” з’явіліся водгукі на раман, пераважна станоўчыя. Прыгадаем, для прыкладу, назвы некаторых з іх: “Радасць адкрыцця” А. Васілевіч, “Праўда жыцця” П. Дзюбайлы, “Пра старое па-новаму” У. Калесніка, “Жывапіс словам” і “Шматгалоссе жыцця” У. Юрэвіча. Следам за першымі водгукамі выходзілі працы аналітычнага характару.

Пісьменнік і літаратурны крытык У. Карпаў у артыкуле “Погляд назад: думкі аб прозе і крытыцы” (1966) адзначыў плённасць шматпланаванага адлюстравання жыцця ў раманах, пахваліў І. Мележа за мастацкую распрацоўку важнай і складанай тэмы калектывізацыі і заўважыў, што цэнтральнай фігурай праявіў вяртаць было абраць не

Васіля, а Міканора як новага чалавека Палесся, хто прыкладаў усе намаганні дзеля перабудовы куранёўскага свету на новы лад. Палемічна настроеным па змесце да публікацыі У. Карпава стаў артыкул “Вяртанне наперад” (1972) Алеся Адамовіча. Вядомы літаратуразнаўца акцэнтаваў традыцыйнасць матэрыялу і стылістыкі многіх беларускіх праявіўных твораў канца 1950 – пачатку 1960-х гадоў, калі адбывалася “вяртанне – шырокім фронтам – да самой сутнасці літаратуры як мастацтва, і іменна да яе” [1, с. 360]: заглыбленне ў побыт, у штодзённасць, зварот да часоў калектывізацыі, маштабна-гістарычны погляд на беларуса. Мележава “Палеская хроніка” трактавалася як традыцыйная: «Без вялікай нацяжкі ў раманах І. Мележа (перш за ўсё ў “Людзях на балоце”) можна знайсці “сляды прысутнасці” і Коласа, і Чорнага, і Гартнага» [1, с. 372]. А. Адамовіч шмат разважаў пра «асаблівае, эстэтычнае значэнне ўспаміну ў літаратуры – і не толькі як часткі зместу (сюжэта, тэмы і г. д.), але і як моманту творчага акту мастака. Бо і само мастацтва (у пэўным сэнсе) – “ўспамін”. І іншага, здаецца, няма. Л. Талстой, ва ўсякім выпадку, так лічыць» [1, с. 368]. Наватарства І. Мележа бачылася даследчыку ва ўменні выявіць новае ў жыцці, а таму, нягледзячы на паказ праявікам мінулага, чытач мае справу з вяртаннем наперад: “І гэтак вяртанне перш за ўсё паэтычнае, але асаблівай паэзіяй прасвечана памяць пісьменніка, што праходзіць занова шлях народнага жыцця, – паэзіяй рэальнасці, праўды, якая знойдзена зноў і нанова і адкрыта. Паэзія ў адзенні цяжкага, грубага, неўладкаванага жыцця, але іменна народнага, якім на планеце жылі і жывуць мільёны. У Мележа – глыбіня і сур’ёзнасць погляду на народнае жыццё, без усялякага любавання патрыярхальшчынай, даўніной” [1, с. 389]. А. Адамовіч вылучаў фундаментальную характаратворчую ролю маўлення персанажаў: удава Сарока, напрыклад, стварае свет у слове, а “кніжнік” Андрэй Руды зразумелае робіць незразумелым. Навукоўца звярнуў увагу на тое, што Міканор – фігура складаная, бо, хоць ён цалкам

падтрымлівае новыя ідэі, гэта далёка не традыцыйныя станоўчыя героі без дакору і сумневу, як няпросты і прадстаўнікі кіраўнічага ланцуга Аляксей Башлыкоў, перакананы ў тым, што палітыка – уменне маніпуляваць людзьмі.

Аўтар самай першай па часе выдання манаграфіі пра пісьменніка “Іван Мележ. Літаратурная біяграфія” (1968), дапрацаванай і выдадзенай пасля пад назвай “Подзвіг мастака. Літаратурны шлях І. Мележа” (1982), – Ф. Куляшоў. Даследчыка цікавіла сувязь творчасці празаіка з гістарычным часам і шляхамі развіцця савецкай літаратуры. Удала знойдзенай асновай сюжэта “Людзей на балоце” ён называў любоўны трохкутнік “Васіль – Ганна – Міканор”. Ф. Куляшоў падкрэсліваў мастацкія вартасці рамана “Людзі на балоце”, найперш псіхалагізм, але папракаў пісьменніка за “нявытрыманасць” характару Ганны Чарнушкі. На думку навукоўцы, згода Ганны выйсці замуж за Яўхіма не адпавядае сутнасці яе рашучай натуры. Ф. Куляшоў адзначаў майстэрскае перапляценне ў творах І. Мележа тэксту і падтэксту, семантычную і функцыянальную бінарнасць вобразаў балота і грэблі. Шляхам параўнання сюжэтнай асновы і праблематыкі “Людзей на балоце” і “Подыху навальніцы” аўтар манаграфіі рабіў выснову пра істотнае паглыбленне сацыяльнага гучання ў другім раманах. Як і многія літаратуразнаўцы 1960 – 1980-х гг., Ф. Куляшоў спыніўся на пададзеных пісьменнікам вобразах камуністаў: з аднаго боку, Апейкі, Гайліса, Белага, а з другога – іх маральных антыподаў Башлыкова, Галенчыка, Кудраўца, – і заўважыў, што, выводзячы розныя тыпы кіраўнікоў, аўтар тым самым сцвярджаў неабходнасць гармоніі інтарэсаў асобы і грамадства. Трэці раман “Завеі, снежань” Ф. Куляшоў аргументавана атэставаў як “недаспяваную песню”.

Вельмі высока ацэньваў В. Каваленка ў кнігах “Вытокі. Уплывы. Паскоранасць” (1975), “Міфапаэтычныя матывы ў беларускай літаратуры” (1981) пісьменніцкае майстэрства І. Мележа ў адлюстраванні свету, у засваенні духоўнага вопыту беларусаў, увасобленага ў фальклоры, што прысутнічае “ў якасці глыбіннай плыні аўтарскай свядомасці, якая не выходзіць на паверхню і не выяўляецца ў адкрытых стылявых формах, а жывіць мастацкі светапогляд адвечнай глыбіннай крыніцай народнага духу” [2, с. 331 – 332]. Раман “Людзі на балоце” В. Каваленка назваў “найбольш дасканалым, практычна-творчым увасабленнем новага эстэтычнага збліжэння народнага светаадчування і сучасных інтарэсаў літаратуры” [3, с. 273]. Наватарства І. Мележа, з пункту гледжання даследчыка, заключалася ў тым, што празаік “ставіць праблему адносін да

спрадвечных асноў сялянскага існавання ў глыбокім філасофскім і драматычным асвятленні. Ён заўважае, што зрошчанаць душы з народнымі павер’ямі азначае і ўладу старога побыту над душой. І Васіль, і Ганна не могуць быць шчаслівымі якраз таму, што, успрымаючы свет народных павер’яў як рэальны свет, яны і рэальнае жыццё адчуваюць у нязменных законах спрадвечнага сялянскага існавання. Яны вераць не столькі сабе, колькі таёмнаму лёсу, пакорліва аддаюцца яго ўладзе” [3, с. 275].

Сама праца над “Палескай хронікай” і яе творчыя вынікі падрабязна асвятляліся ў манаграфіі «Творчая канцэпцыя пісьменніка. Задума і яе мастацкае ўвасабленне ў “Палескай хроніцы” І. Мележа» (1976) В. Смыкоўскай, дзе шмат месца адводзілася характарыстыцы сацыяльнай праблематыкі твора, вобразнай сістэмы. У манаграфіі “Вернасць прызначэнню: творчая індывідуальнасць Івана Мележа” (1977) Д. Бугаёва раскрываўся жыццёвы і творчы шлях пісьменніка, у двух раздзелах “Дылогія пра Палессе” і «Працяг “Палескай хронікі”» падавалася крышталізацыя пісьменніцкай задумы, прыгадваўся пісьменніцкі накід у рабочым бланце 1946 г. на конт неабходнасці напісаць аповесць пра меліяратараў, гаварылася пра задуму 1956 г. расказаць пра простых людзей Беларускага Палесся, прыводзілася вытрымка з нумара газеты “Калгасная праўда” ад 19 лютага 1959 г. пра працу І. Мележа над раманам “Час спадзяванняў”, падзеі якога адбываліся на Палессі ў перадваенны час. Гэты раман Д. Бугаёў назваў подступам да “Людзей на балоце”. Навукоўца падкрэсліў ёмістасць характараў, асабліва вылучыў вобраз Васіля, акцэнтаваў сувязі з купалаўска-коласаўскай традыцыяй у трактоўцы вобраза селяніна, спецыяльна вылучыў словы пісьменніка пра “добрае ўзаемнае яднанне герояў, часу і аўтара” [4, с. 418]. Д. Бугаёў аргументавана палемізаваў з рускім літаратуразнаўцам Ю. Андрэевым, які з сацыялагічных пазіцый папракаў пісьменніка, што Апейка аднолькава абыходлівы з сябрамі і ворагамі, не пагаджаўся аўтар манаграфіі і з трактоўкай большасцю даследчыкаў вобраза загадчыка райза Зубрыча як ворага. Паводле Д. Бугаёва, Зубрыч – звычайны баязлівец і прыстасаванец, а не свядомы палітычны праціўнік. Наратыўную стратэгію ў “Палескай хроніцы” даследчык параўноўваў з наратыўнай стратэгіяй у творах “Більярд а палове дзясятай” Генрыха Бёля, “Святло ў жніўні” і “Шум і лютаць” Уільяма Фолкнера: «у “Палескай хроніцы” ствараецца мнагамерная карціна жыцця з жывымі галасамі розных герояў, з глыбока адлюстраваным светам іх думак і пачуццяў, бо тут кожны значны для ўвасаблення задумы персанаж калі не ў адным, дык у другім

раздзеле або эпизодзе атрымлівае магчымасць сваім бачаннем вызначыць аснову аўтарскага апавядання і тым самым разглядаецца набліжана да нас, буйным планам, праз яго душу» [5, с. 149]. Літаратуразнаўца падсумоўваў: «Іван Мележ стварыў выдатнае, напоўненае абвостраным драматызмам, бурнай сацыяльнай канфліктнасцю мастацкае палатно пра землякоў, пра эпоху карэннай сацыяльнай ломкі старога сялянскага ўкладу на Беларусі» [5, с. 178].

Аўтар кнігі «Традыцыі і сучаснасць», дзе асэнсоўваліся заканамернасці развіцця нацыянальнай прозы, С. Андрэюк прытрымліваўся думкі: «Чалавек, народ, гісторыя – галоўны аб’ект даследавання “Палескай хронікі”. Мележ гісторыяй вывярае чалавека, яго грамадзянскую значнасць і маральную сутнасць» [6, с. 165]. Аб’ект адлюстравання ў “Палескай хроніцы” С. Андрэюк лічыў традыцыйным, а праблематыку, само стаўленне да чалавека – наватарскімі, бо чалавек там “не толькі галоўны аб’ект, але і галоўны суб’ект у ідэна-эстэтычнай ацэнцы, ён шмат у чым выносіць прысуд гісторыі” [6, с. 166]. В. Івашын адносіў “Палескую хроніку” да тых твораў, што вызначылі агульную перспектыўную лінію развіцця нацыянальнага мастацтва слова: “Калі мець на ўвазе імкненне нашай прозы да шырокай эпічнасці, да сацыяльна-філасофскай праблемнасці, да эпічнага рэалізму ў яго сучасным вымярэнні, то найбольш поўна гэта тэндэнцыя праявілася ў прозе І. Мележа” [7, с. 194]. Падрабязна літаратуразнаўца прааналізаваў вобраз старшыні валвыканкама Апейкі і прыйшоў да высновы: “У вобразе Апейкі паслядоўна ўва-соблена пісьменнікам ідэя мнагамернасці чалавека пры арганічнай цэласнасці яго духоўнага свету” [7, с. 195].

Манаграфія “Іван Мележ: нарыс жыцця і творчасці” У. Гніламёдава (1984) пачыналася з імператыўнага сцвярджэння, што І. Мележ “валодаў зайздросным уменнем бачыць і ўспрымаць жыццёвыя з’явы гістарычна” [8, с. 17]. Як вядома, пісьменнік працаваў над “Людзьмі на балоце”, калі вяліся спрэчкі пра далейшае існаванне рамана. Сваім творам ён засведчыў жыццёвасць і перспектыўнасць жанру, у мінулым здолеў знайсці “элемент сучаснасці”, звязаны “з узростаннем павагі да чалавека, з роздумам пра гістарычныя накірункі яго развіцця” [8, с. 95]. Пэўнай данінай часу і яго дамінантнай метадалогіі можна лічыць вельмі падрабязны разгляд У. Гніламёдавым вобразаў камуністаў

Іван Мележ з дачкой Ларысай.

і старшыні валвыканкама Апейкі, але з пункту гледжання думкі, занатаванай І. Мележам у “Жыццёвых клопатах”, рэалізацыя любой справы залежыць ад таго, якія людзі яе робяць, якія людзі кіруюць, як кіруюць, як выконваюць указанні тыя, хто ім падпарадкоўваецца. Для даследчыка “Мележ – цэлы этап беларускай раманістыкі, новы этап, які разам з тым цесна звязаны з рэалістычнымі тэндэнцыямі ў даследаванні складаных чалавечых характараў, псіхалогіі, асабліва псіхалогіі сялянства” [8, с. 118], а “Палеская хроніка” – “велічная і праўдзівая эпопея народнага жыцця, напоўненая патрыятычным пафасам” [8, с. 112].

Заслугоўваюць увагі меркаванні У. Юрэвіча, прыхільніка спалучэння сацыялагічнага і эстэтычнага аналізу, крытыка, да меркаванняў якога пісьменнік прыслухоўваўся і з якім нярэдка дыскутаваў, пра “Палескую хроніку”. У. Юрэвіч лічыў, што І. Мележам “дасягнуты сінтэз сацыяльна выразнага, гістарычнага паказу жыцця народа і псіхалагічнага раскрыцця характару асобнага чалавека, узноўлена шматгалоссе жывой рэчаіснасці” [9, с. 206], што мастацкае даследаванне грамадства “спалучаецца з эстэтычным аналізам жыцця чалавека” [9, с. 207]. У. Юрэвіч не пагаджаўся з Ф. Куляшовым, што рухальнай сілай сюжэта выступае канфлікт паміж Васілём і Яўхімам з-за Ганны, ідэйным і сюжэтным цэнтрам “Людзей на балоце” ён называў гутарку Апейкі з арыштаваным Васілём. Рашэнне Ганны выйсці замуж за Яўхіма, па меркаванні Юрэвіча, падавалася ў рамана, каб узмацніць канфлікт паміж беднымі і багатымі. Даследчык прытрымліваўся думкі, што кожная частка “Палескай хронікі” мае свае вартасці і недахопы, а таму нельга раман “Людзі на балоце” лічыць “стартавай пляцоўкай” для развіцця таленту пісьменніка ў наступных раманах.

Найперш узаемадзеянне дзвюх мастацкіх сістэм – фальклору і літаратуры – цікавіла М. Тычыну ў навуковай працы “Карані і крона” (1991). На пачатку раздзела “Людзі на світанні” з гэтай кнігі нагадваецца, што І. Мележ умоўна назваў цыкл сваіх раманаў “Куды вядуць дарогі”, што дарогі беларускай прозы “ў сярэдзіне 50-х гадоў крута павярнулі да агульначалавечага бальшака, які вёў у будучыню. Так зноў узнікла ў літаратуры неабходнасць у тым, каб звязаць у адно цэлае часы, пакаленні, народы, культуры” [10, с. 111]. Адметнасць стылю пісьменніка, паводле М. Тычыны, заключалася ў балансаванні паміж традыцыямі і наватарствам, у творчым падыходзе да звыклых наратыўных формул: «Сюжэт “Палескай хронікі” Мележа спачатку як бы паўтарае ўсе магчымыя эпічныя сітуацыі, у якіх выяўляецца “чалавек большасці”: “сустрэча”, “разлука”, “нагаворы”, “журба”, “здрада”, “вернасць” (гэта калі гаварыць пра ўзаемаадносінны закаханых), “касавіца”, “сход”, “вячоркі”, “сватанне”, “кірмаш”, “вяселле”, “хаўтуры”, “жніво” (калі гаварыць пра падзеі агульнага значэння). На яркім фоне адшліфаванага народным мысленнем за стагоддзі эпічнага стану, дзе ўсе ролі распісаны ад пачатку да канца і ніхто не мае права парушаць самавольна рытуал, вельмі выразна выяўляецца ў кожным чалавеку адвечнае і новае, рысы, якія абавязкова павінны быць у чалавеку, і рысы, якія з’яўляюцца прыналежнасцю толькі яго аднаго і нікога больш» [10, с. 140]. Пафас разважанняў літаратуразнаўцы пра спецыфіку “Палескай хронікі” і Мележа-празаіка зводзіўся да высновы, што “падкрэслена бытавое апавяданне пра звычайнае ў жыцці селяніна ператвараецца пад рукой майстра слова ў гімн чалавеку-стваральніку ўсіх галоўных каштоўнасцей на свеце” [10, с. 120]. Апавядальніцкая стратэгія І. Мележа стала прадметам асобнага грунтоўнага асэнсавання ў манаграфіі «Майстэрства слова: моўна-стылявыя асаблівасці “Палескай хронікі”» (1993) З. Драздовай.

З боку літаратуразнаўцаў назіраліся спробы разглядаць “Палескую хроніку” ў параўнальна-тыпалагічным кантэксте (у артыкулах Л. Дарошкі такім кантэкстам былі раманы ўкраінскага празаіка Міхайлы Стэльмаха, у Л. Толчыкавай – раманы Пятра Праскурына).

На фоне публікацый 1960 – 1970-х гг. і нават 1980-х гг. пра “Палескую хроніку”, зробленых у многім пад уплывам нарматыўнай эстэтыкі, вылучаўся заклікам улічваць пры вывучэнні раманаў найперш аўтарскую пазіцыю, канцэнтравана выяўленую ў эпіграфі да першага рамана “Бацьку, маці, бацькоўскай зямлі”, артыкул “З думай пра народ” (1977) Г. Шупенькі. Сучасных даследчыкаў найперш цікавяць культура-

лагічны план “Палескай хронікі”, створаны празаікам вобраз Палесся (П. Кошман), спецыфіка асэнсавання сялянскага жыцця і земляробчай працы (А. Кавалюк), моўна-стылявыя асаблівасці (З. Драздова). Акадэмік І. Навуменка ў артыкуле пра І. Мележа з “Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя” (2001) выказаў надзвычай слушае меркаванне, што літаратуразнаўцам варта было б прасачыць сувязь такіх твораў, як “Ціхі Дон” Міхаіла Шолохава і “Палеская хроніка” Івана Мележа, бо іх яднае вернасць жыццёвай праўдзе, адлюстраванне хронікі сямейнага жыцця, звязанага з падзеямі грамадска-гістарычнага значэння. Сапраўды, абодва гэтыя творы эпапейнага характару, яны адлюстроўваюць лёсавызначальны перыяд у развіцці народа, іх параўнальна-тыпалагічнае вывучэнне дазволіла б паглыбіць уяўленні пра агульныя заканамернасці эстэтычнай рэпрэзентацыі народа ў экстрэмальныя перыяды існавання.

Асэнсаванне дынамікі даследавання “Палескай хронікі” на працягу часу дазваляе прасачыць змену эстэтычных і аксіялагічных установак у нацыянальным літаратуразнаўстве: у 1960 – 1980-я гг. увага звярталася найперш на сацыяльную праблематыку “Палескай хронікі”, сёння ж – на культуралагічную, філасофскую, маральна-этычную праблематыку.

Спіс літаратуры

1. **Адамовіч, А. М.** Вяртанне наперад // Здалёк і зблізку: беларуская проза на літаратурнай планеце / А. М. Адамовіч. – Мінск : Маст. літ., 1976. – С. 358 – 437.
2. **Каваленка, В. А.** Вытокі. Уплывы. Паскоранасць. Развіццё беларускай літаратуры XIX – XX стагоддзяў / В. А. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 336 с.
3. **Каваленка, В. А.** Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры / В. А. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 294 с.
4. **Мележ, І. П.** Збор твораў : у 10 т. / І. П. Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1979 – 1985. – Т. 8. – 686 с.
5. **Бугаёў, Д. Я.** Вернасць прызванню : творчая індывідуальнасць Івана Мележа / Д. Я. Бугаёў. – Мінск : Маст. літ., 1977. – 240 с.
6. **Андраюк, С. А.** Традыцыі і сучаснасць / С. А. Андраюк. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 246 с.
7. **Івашын, В. У.** Да вышын рэалізму : асноўныя тэндэнцыі развіцця беларускай дакастрычніцкай і савецкай літаратуры / В. У. Івашын. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 246 с.
8. **Гніламёдаў, У. В.** Іван Мележ : нарыс жыцця і творчасці / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Нар. асвета, 1984. – 240 с.
9. **Юрэвіч, У. М.** Выбранае / У. М. Юрэвіч. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 495 с.
10. **Тычына, М. А.** Карані і крона : фальклор і літаратура / М. А. Тычына. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 197 с.

Ванда БАРОЎКА,
доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры літаратуры
ВДУ імя П. М. Машэрава.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Таццяна ВАБІШЧЭВІЧ

ГІСТАРЫЯГРАФІЧНАЕ ЗНАЧЭННЕ І ПОШУКАВЫ ПАТЭНЦЫЯЛ АРТЫКУЛА “СЯРГЕЙ ПАЛУЯН І ЯГО ПАРА” КАСТУСЯ ЕЗАВІТАВА

Працяг. Пачатак у № 10 за 2015 г.

Сцяпан і Вікенцій Бахонкі, самі з вялікімі цяжкасцямі атрымаўшы вышэйшую адукацыю, сур’ёзна дапамаглі ў арганізацыі навучання наступнага пакалення Бахонкаў і Палуянаў. З непасрэднай падтрымкаю Сцяпана і Вікенція сярэдняю (гімназічную) асвету, якая адкрывала сцяжыну для паступлення ва ўніверсітэты і інстытуты, здабывалі акрамя Сяргея ўсе яго шматлікія родныя і стрыечныя сёстры і браты (прычым як у Мітаве, дзе працавалі Сцяпан і Вікенцій, так і ў Кіеве, куды лёс закінуў многіх Сяргеевых сваякоў па маці, у прыватнасці стрыечнікаў Івана, Ксенафонта і Уладзіміра Бахонкаў [8, с. 12 – 13]). Не можа не ўражваць, наколькі моцна прадстаўнікі звычайнай, хоць і заможнай, сялянска-мяшчанскай сям’і імкнуліся да адукацыі і наколькі актыўна ўключаліся ў гарадское жыццё (у першую чаргу – Бахонкі). Прычым у гарадах яны дасягалі сапраўды прыкметнага, далёка не шараговага грамадскага статусу і “перацягвалі” следам за сабою іншых родных, старанна дапамагаючы ім “акліматызавацца” ў новых умовах. Такая рэдкая для беларусаў канца XIX ст. прыхільнасць да ўрбанізацыі сукупна з паноўнымі ў сям’і адукацыйна-заахвочвальнымі настроямі стала, як справядліва падкрэсліваў Кастусь Езавітаў, адной з прычын вельмі хуткага інтэлектуальнага і творчага росту Сяргея Палуяна.

Ключавому для развіцця асобы С. Палуяна навучанню ў Мітаўскай мужчынскай гімназіі папярэднічаў яшчэ адзін важны этап, які таксама не абмінае К. Езавітаў. Аўтар “Сяргея Палуяна і яго пары” фіксуе, што пасля досыць працяглага бязвызнага жыцця ў прыдбанах бацькам Крышычах здольны хлопец у 1900 г., у дзевяць з паловай гадоў (звычайна ў гімназію прымалі з дзесяці, таму такое, хоць і невялікае, апераджэнне – паказальны факт), паспяхова здае экзамены і паступае ў першы клас Мазырскай шасцікласнай прагімназіі [5].

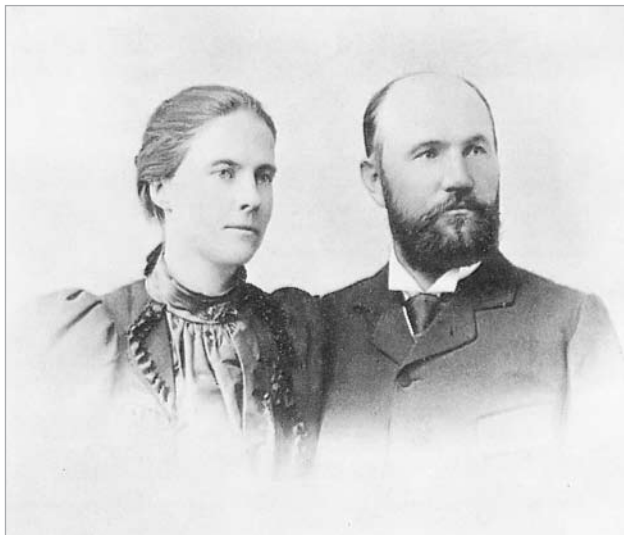
Апрача таго, што К. Езавітавым упершыню называецца дакладная ўстанова, дзе С. Палуян распачаў вучобу, у фрагменце артыкула, датычным мазырскага перыяду Палуянавага жыцця, ёсць яшчэ адзін варты ўвагі момант. Гэта прозвішча старэйшага Сяргеевага гімназічнага сябра – “рэпетытара Гутмана”, пад чым уплывам

Міхась Будавей.
Партрэт Сяргея Палуяна.

Сяргей яшчэ больш, чым раней, “пачаў сябраваць з сялянскімі хлапцамі і старэйшымі сялянамі”, а потым увогуле стаў весці з імі “нейкія гутаркі” і “раздаваць прывезеныя з Мазыра лісткі” [5]. Дадатковыя росшукі, праведзеныя на падставе звестак К. Езавітава, дазваляюць сёння з вялікай доляй пэўнасці сцвярджаць, што навучэнцам Мазырскай прагімназіі, які падштурхнуў С. Палуяна да актыўнага ўдзелу ў сацыяльна-вызваленчым руху, быў Хаім Гухман (Ганна Палуян, відаць, была не зусім дакладнаю, бо сярод мазырскіх гімназістаў мяжы XIX – XX стст. нікога з прозвішчам Гутман няма [10, с. 24 – 26; 11, с. 23 – 25]).

Як сведчаць справаздачныя дакументы Мазырскай шасцікласнай прагімназіі, у 1902 г. Хаім Гухман атрымаў пасведчанне аб завяршэнні курса і мог для працягу адукацыі паступаць у сёмы клас любой поўнай (васьмікласнай) гімназіі [7, с. 148]. Гэта значыць, ён быў прыблізна на чатыры – пяць гадоў старэйшым за С. Палуяна (калі Сяргей наведваў першы клас, Хаім ужо навучаўся ў пятым; найбольш імаверны год нараджэння – 1886-ы) і сапраўды мог стаць Сяргеевым

Бацькі Сяргея Палуяна Аляксандра Дзмітрыёўна і Епіфан Іванавіч. Кіеў, пачатак XX ст.

“рэпетытарам” – ці то нанятым Палуянавымі бацькамі, ці то афіцыйна прызначаным у прагімназіі, дзе пэўны час існаваў парадак вылучэння з ліку паспяховых старэйшых вучняў памагатых для малодшых ці непаспяховых. На карысць таго, што менавіта праз Х. Гухмана С. Палуян мог далучыцца да сацыяльна-вызвольнай працы, ускосна сведчыць факт, што напрыканцы XIX – пачатку XX ст. яўрэйскае насельніцтва Беларусі было найбольш актыўным правадніком сацыяльна-дэмакратычных ідэй. Першыя сацыяльна-дэмакратычныя гурткі ў Беларусі былі якраз яўрэйскімі, прычым сваёй дзейнасцю яны здолелі ахапіць не толькі буйныя гарады, але і мястэчкі. Яўрэйскія сацыяльна-дэмакратычны гурток працаваў на мяжы XIX – XX стст. і ў Мазыры, карэнным жыхаром якога, хутчэй за ўсё, быў Палуянаў гімназічны сябра. Немалаважна таксама, што яўрэйскія сацыял-дэмакраты, на ўласным досведзе ведаючы, што значыць нацыянальны ўціск, прыхільна ставіліся да беларускага нацыянальнага руху і імкнуліся дапа-

Дзядзькі Сяргея Палуяна Вікенцій Дзмітрыевіч, Сцяпан Дзмітрыевіч і Акім Дзмітрыевіч Бахонкі. Мітава, 1910 г.

магчы беларусам у іх адраджэнскіх памкненнях. Атрымаць больш падрабязныя дадзеныя пра Хаіма Гухмана пакуль не ўдалося, але перспектывы для гэтага ёсць. На цяперашні момант важна ўжо тое, што езавітаўскі артыкул дапамог увесці ў скупы жыццяпіс С. Палуяна новае імя. Яно не агучанае іншымі Палуянавымі сёстрамі ў 1980-я гг. і, калі б не матэрыялы К. Езавітава, магло застацца зусім невядомым для даследчыкаў.

Паводле К. Езавітава, сяброўства з Х. Гухманам і ўцягненне ў непасрэдную рэвалюцыйна-прапагандысцкую дзейнасць было адной з галоўных прычын, па якой бацькі Сяргея вырашылі забраць сына з Мазыра і перавесці яго на навучанне ў Мітаву – пад нагляд дзядзькоў Бахонкаў. Аднак не менш сур’ёзны аргумент на карысць пераезду ў Мітаву, як падаецца, – тая акалічнасць, што Мазырская прагімназія не дала поўнай сярэдняй асветы і пасля яе заканчэння ўсё роўна неабходным быў працяг навучання ў іншым горадзе. У гэтым сэнсе мужчынская гімназія Мітавы была, нягледзячы на значна большую плату за навучанне (каля 70 руб. супраць “прагімназічных” 40 руб.), бяспройгрышнаю альтэрнатываю Мазыру.

Адчыненая ў прыгожым палацавым будынку яшчэ ў XVIII ст. як Пятроўская акадэмія (Academia Petrina, у гонар апошняга курляндскага герцага Пятра Бірона), яна ў свой час прэтэндавала на статус універсітэта і справядліва лічылася адной з найлепшых навучальных устаноў Латвіі і ўсёй паўночна-заходняй і прыбалтыйскай часткі Расійскай імперыі. Тут былі выдатная фундаментальная бібліятэка (на 1915 г. фонды яе налічвалі больш за 42 000 экз. [14, р. 395]) і астранамічная абсерваторыя, працаваў добры выкладчыцка-даследчыцкі калектыў. Са сценаў гімназіі выйшлі ў свет многія вядомыя латвійскія і літоўскія, а таксама польскія і рускія грамадска-палітычныя, навуковыя і культурныя дзеячы сярэдзіны XIX – першай трэці XX ст. У 1904 г., калі ў Мітаву прыехаў С. Палуян, у гімназіі налічвалася 349 навучэнцаў, пераважна (137) дзеці шляхты і чыноўніцтва, а паводле веравызнання – у асноўным каталікі і пратэстанты [9, с. 61 – 62] (апошняя акалічнасць, няма сумневаў, накладала адбітак на стаўленне гімназістаў і іх сем’яў да царскіх расійскіх уладаў, тым болей што яшчэ ў XIX ст. руская мова не была тут асноўнай – паўсюль панавала нямецкая; з другой паловы XIX ст. усё ярчэй сталі праяўляцца латвійскія нацыянальныя прыярытэты). Відавочна, што сціплая Мазырская прагімназія, дзе на пачатку XX ст. навучалася каля 140 чалавек, амаль пастаянна адчуваўся недахоп настаўніцкіх кадраў, бракавала літарату-

ры і метадычнага абсталявання (гл.: [7]), не магла параўнацца ўзроўнем з Мітаўскай. На год раней ці на год пазней Сяргей усё ж такі патрапіў бы да дзядзькоў у Мітаву на навучанне.

Прыблізна паўтарагадовы перыяд жыцця С. Палуяна ў Латвіі (восень 1904 – канец 1905 ці пачатак 1906 г.), пра які да сёння літаратуразнаўцам вядома найменей (і галоўным чынам менавіта з публікацыі К. Езавітава), стаў часам вельмі дынамічнага сталення падлетка-беларуса – як у агульнаадукацыйным, так і ў сацыяльна-дэмакратычным і нацыянальным планах. Хуткаму светапогляднаму развіццю і грамадзянскаму ўзмушчэнню С. Палуяна спрыялі драматычныя падзеі рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. і лёсавызначальныя сустрэчы, што адбыліся ў далёкім ад Беларусі, але, як здолеў паказаць К. Езавітаў, не чужым для беларушчыны горадзе.

Аўтару “Сяргея Палуяна і яго пары” асабліва блізкія пытанні жыцця беларусаў у Латвіі, таму ў артыкуле мэтанакіравана акцэнтуюцца ўсе латвійскія чыннікі, якія садзейнічалі станаўленню С. Палуяна як беларускага дзеяча і пісьменніка. К. Езавітаў адмыслова звяртае ўвагу чытача, што ў XIX – пачатку XX ст. у Мітаве асела пэўная колькасць ураджэнцаў Беларусі, і ў якасці доказу “*дужа моцнай*” цікавасці да “*роднага краю*” сярод мясцовай “*беларускай вучнёўскай і вучыцельскай грамады*” прыводзіць факт выдання тут яшчэ ў 1852 г., на досвітку беларускага адраджэння, брашуры “Заметки о белорусском языке” Галатузавы (надрукаваная ў выглядзе “Программы для публічнага акта в Митавской гимназии”) [6]*. Трывала ўмацавацца ў Латвіі на “беларускіх пазіцыях” дапамагла С. Палуяну і магчымасць шырокага доступу да навуковай літаратуры па гісторыі і культуры Беларусі, што адкрылася ў гімназіі. У артыкуле (у гэтым зноў выразна прачытваецца ўзаемасувязь з планаваным К. Езавітавым біяграфічным слоўнікам) пададзены разгорнуты пералік беларусазнаўчых выданняў XIX ст., якія на пачатку XX ст. сталі інтэлектуальнай базай беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху (працы П. Бяссонава, Я. Карскага, І. Насовіча, М. Нікіфароўскага, Е. Раманава, П. Шэйна і інш.). На іх “*узгадоўвалася ўся свядомая беларуская інтэлігенцыя*” і, як слушна мяркуе К. Езавітаў, з імі проста не мог не пазнаёміцца прагны да ведаў Сяргей – у багатай гімназічнай бібліятэцы яны бяспрэчна былі ў

Таццяна Іванаўна Вабішчэвіч – літаратуразнаўца. Кандыдат філалагічных навук (2007), старшы навуковы супрацоўнік аддзела беларускай літаратуры XX – XXI стст. філіяла “Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы” ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі”. Аўтар кнігі “Станаўленне нацыянальнай паэтычнай традыцыі (1900 – 1910-я гг.): фактары, механізмы, этапы” (2009).

наўнасці [6]. Нарэшце, вельмі важную станоўчую ролю адыграла і сама атмасфера, што панавала сярод латышоў на пачатку XX ст.: “*Павінны былі ўплываць на беларускую моладзь у Мітаве і тыя нацыянальныя настроі, якімі ўсё больш праймалася латышская інтэлігенцыя... Безумоўна, што думваючыя беларускія інтэлігенты, бачачы жывы прыклад інтэлігенцыі латышскай і пазнаёміўшыся з навуковымі творамі аб беларусах ды з беларускаю літаратураю, пачыналі імкнуцца да працы на карысць адраджэння народа беларускага*” [6].

І менавіта падчас навучання ў латвійскай Мітаве С. Палуян – магчыма, упершыню ў жыцці (адпаведных звестак па іншых перыядах няма) – знаёміцца з чалавекам, які не толькі падтрымлівае яго ў беларускіх памкненнях, але і адкрывае перад ім па-сапраўднаму шырокія беларускія далягляды: артыкулюе нацыянальна-будаўнічую ідэю, скіроўвае да сістэмнай працы над навуковай літаратурай пра Беларусь і да беларускамоўных мастацкіх твораў – “Тараса на Парнасе”, кнігі А. Пшчолкі і іншых [6]. У тэксце езавітаўскага артыкула названыя толькі прозвішча і месца працы гэтай звышважнай у Палуянавай біяграфіі асобы – Аніськовіч, настаўнік Мітаўскага гарадскога вучылішча [6] (г. зн. якраз той установы, дзе ў 1904 г. інспектарам працаваў Сяргею дзядзька Вікенціў Бахонка). Іншых ідэнтыфікацыйных сведчанняў Ганна Палуян не дае, але яна адмыслова адзначае, што пра Аніськовічавы ўплывы Сяргей пісаў у асабістым дзённіку, які пачаў весці ў Мітаве, “*знайшоўшы ў гэтым дзённіку выхад для сваіх літарацкіх нахілаў*” [5] (тое, што С. Палуян веў дзённік і ён нейкім чынам стаў даступным для іншых асоб, ужо само па сабе з’яўляецца вельмі істотным і цікавым фактам – у свой час на гэта справядліва звярталі ўвагу В. Рагойша з Т. Кабржыцкай [8, с. 79]).

Сёння, пасля праведзеных росшукаў, можна даць больш пэўную інфармацыю пра чалавека, які непасрэдна каталізаваў развіццё палуянаўскага генію. Гэта Аляксандр Адамавіч Анісь-

* Назва ўказана К. Езавітавым не зусім дакладна. Правільна гл. у [3]. Адзін з экзэмпляраў гэтай кнігі сёння захоўваецца ў фондах Расійскай нацыянальнай бібліятэкі (Санкт-Пецярбург).

ковіч, у 1904 г. сапраўды настаўнік Аляксандраўскага гарадскога вучылішча Мітавы [2, с. 119]. У 1896 г. ён скончыў у Ковенскай губерні Панявежскую настаўніцкую семінарыю і ў перыяд да 1900 г. працаваў настаўнікам Шаўкянскага народнага вучылішча Шавельскага савета той самай губерні (цяпер Літоўская Рэспубліка) [13, с. 69]. Гэтыя дадзеныя даюць падставы меркаваць, што А. Аніськовіч нарадзіўся прыблізна ў 1878 г., хутчэй за ўсё, у паўночна-заходніх рэгіёнах Беларусі або на сумежных з Беларуссю тэрыторыях сучаснай Літвы. Вельмі магчыма, што прыблізна ў 1900 г. ён, адпрацаваўшы ў якасці настаўніка пачатковых народных школ належныя пасля семінарыі гады, паступіў (як калісьці і браты Бахонкі) у Віленскі настаўніцкі інстытут, а пасля сканчэння апошняга (у 1903 ці 1904 г.) патрапіў на педагагічную працу ў Мітаву (стаць выкладчыкам гарадскога вучылішча толькі з семінарскай адукацыяй было немагчыма). Адпаведна на момант знаёмства з С. Палуянам – у 1904 г. – ён быў яшчэ зусім маладым чалавекам (меў каля дваццаці сямі гадоў) і, відаць, з гарачым запалам вёў гутаркі пра Беларусь з чатырнаццацігадовым Сяргеем. Пасля першай расійскай рэвалюцыі сляды А. Аніськовіча губляюцца: у 1908 г. сярод тых, хто мае афіцыйную пасаду ў Мітаве ці ў Курляндскай губерні, ён ужо не значыцца [1]. Сцэнарыі разгортвання падзей маглі быць самімі рознымі: перавод на новае месца працы, пераезд у іншую губерню па асабістых прычынах, эміграцыя, арышт, высылка за ўдзел у рэвалюцыйных выступленнях, смерць і інш.

Больш дакладныя і падрабязныя адказы на некаторыя пытанні пра жыццёвы шлях Аляксандра Аніськовіча павінны даць архівы Латвіі і Літвы – цяпер, калі на падставе езавітаўскага артыкула ўзноўлена поўнае імя гэтага чалавека і асобныя дэталі Аніськовічавай біяграфіі, ёсць усё неабходнае, каб паспяхова працягваць пошукі. Далейшая даследчая праца можа прывесці да значных і нечаканых адкрыццяў не толькі ў палуяназнаўстве, але і ўвогуле ў гісторыі беларускай літаратуры і беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху мяжы XIX – XX стст. Бо якія крыніцы жывілі беларускасць самога А. Аніськовіча? Быў ён унікамам-адзінчакію ці меў сяброў-аднадумцаў і ўваходзіў у пэўныя інстытуцыйна аформленыя “беларуска арыентаваныя” структуры – культурна-асветныя гурткі, літаратурныя і краязнаўчыя суполкі (напрыклад, у Панявежскай настаўніцкай семінарыі або Віленскім настаўніцкім інстытуце), нарэшце, ва ўтвораную ў 1902 г. Беларускаю рэвалюцыйную грамаду ці іншыя сацыяльна-дэ-

макратычныя згуртаванні? Ці займаўся ён сам літаратурнай творчасцю або навуковымі даследамі? Разам з вяртаннем у Палуянаў жыцццяпіс прозвішча А. Аніськовіча ўздымаецца багаты культурны пласт айчыннай гісторыі канца XIX – пачатку XX ст. і вымалёўваюцца шматлікія пошукавыя вектары.

Аднак на імені А. Аніськовіча эўрыстычныя падарункі-“зачэпкі”, якія дорыць сучасным даследчыкам нападзабыты езавітаўскі артыкул, не сканчаюцца. Ганна Палуян, відаць, найпадрабязней памятала пра мітаўскі перыяд Сяргеевага жыцця, і фрагмент публікацыі, прысвечаны гэтаму часу, утрымлівае яшчэ два перспектыўныя ў пошукавым плане прозвішчы: Багдановіч Васіль Станіслававіч (імя па бацьку было ўказанае толькі ў раніцаўскай першапублікацыі; адпаведна, яно не называлася В. Рагойшам і Т. Кабржыцкай, якія працавалі з езавітаўскімі матэрыяламі з “Беларускай газеты” [8, с. 79]) і Беньяміны, у прыватнасці Карл Беньямін [5; 6].

Апошні з названых, Карл Беньямін, быў, паводле К. Езавітава, якраз з ліку тых маладых латвійскіх інтэлігентаў, якія сталі натхняльнікамі і ўзорамі для беларускіх адраджэнцаў, закінутых у Латвію. У артыкуле пра яго пададзены вельмі кароткія звесткі: старэйшы сын у сям’і “вядомых латышскіх дзеячаў Беньямінаў”, “дужа сур’ёзны хлапец”, памёр у 1910 г. Як згадала Ганна Палуян, Карлава сям’я ўтрымлівала ў Мітаве пансіён (платныя кватэры для вучняў), дзе і пасяліліся ў 1904 г. С. Палуян з сёстрамі [5]. Следам за К. Езавітавым “вядомымі латышскімі грамадскімі дзеячамі” назвалі Карлавых бацькоў Т. Кабржыцкая і В. Рагойша, аднак дадатковых каментарыяў пра Беньямінаў (магчыма, з прычын ідэалагічнага характару) пры пераказе зместу “Сяргея Палуяна і яго пары” ў 1990 г. дадзена не было [8, с. 77].

Імаверна, што размова ў гэтым выпадку ідзе пра сям’ю Антона Беньяміна (1860 – 1939) – буйнога латвійскага прадпрымальніка, журналіста і выдаўца. У канцы 1930 – пачатку 1940-х гг. К. Езавітаў не палічыў неабходным разгорнута тлумачыць, хто такія Беньяміны, бо з 20-х гг. XX ст. Антон разам з жонкай Эміліяй (1881 – 1941) былі на слыху ва ўсіх жыхароў Латвіі. Мільянеры, “каралі прэсы”, выдаўцы латвійскай штодзённай газеты “Апошнія навіны” (выходзіла з 1911 г., тыраж 90 000 экз.) і вельмі папулярнага часопіса для сямейнага чытання “Адпачынак” (упершыню ўбачыў свет у 1924 г., тыраж 60 000 – 80 000 экз.), яны ў міжваенны перыяд утрымлівалі ў Рызе, у шыкоўным палацы XIX ст., элітарны свецкі салон, дзверы якога

адчыняліся толькі для выбраных – дыпламатаў, міністраў, дэпутатаў, знакамітых мастакоў, мзыкаў і літаратараў.

Аднак імклівы кар’ерны і фінансавы ўзлёт Антона Беняміна пачаўся толькі пасля пераезду ў Рыгу – дзесьці каля 1905 г. У сталіцы Латвіі ён уладкаваўся тады журналістам па латвійскіх пытаннях адной з нямецкамоўных газет і неўзабаве пазнаёміўся з Эміліяй (у 1911 г. яна стала яго другой жонкай), разам з якой заснаваў латышкамоўную масавую “штодзёнку” і дасягнуў сацыяльных вышыняў. А да 1905 г. Антон Бенямін – звычайны настаўнік, аўтар шэрагу літаратурных твораў, не дужа паспяховы ўтрымальнік крамы, бацька траіх дзяцей. Магчыма, менавіта Антонава першая жонка – тая строга я немка, пра каго як гаспадыню мітаўскага гімназічнага пансіёна згадвала Зінаіда Палуян [12, с. 149].

Звесткі К. Езавітава пра сувязь С. Палуяна і Бенямінаў пакуль не атрымалі ніякага пацверджання, і пададзеная тут інтэрпрэтацыя іх таксама застаецца толькі гіпотэзай. Аднак “бенямінаўскі” паварот вельмі інтрыгоўны: улічваючы значнасць постаці Антона Беняміна для гісторыі і культуры Латвіі, латвійскія архівы могуць захоўваць каштоўныя дакументы пра яго і яго сям’ю, а значыць – і пра Сяргея Палуяна.

Важны і пошук інфармацыі пра Васіля Багдановіча (як і ў выпадку з Аніськовічам, ужо само прозвішча не пакідае сумневаў у беларускім паходжанні яго ўладальніка – гэта не забываецца адзначыць К. Езавітаў). У артыкуле ён названы настаўнікам падрыхтоўчага класа Мітаўскай гімназіі, але ў даведніку “*Вся Курляндская губерния*” за 1904 г. пасада і чын яго акрэслены больш дакладна: “Памочнік класных настаўнікаў, каледжскі асэсар Васіль Станіслававіч Багдановіч” [2, с. 117]. Са зместу езавітаўскай публікацыі вынікае, што ў Мітаве ён утрымліваў (як, магчыма, і Антон Бенямін або яго першая жонка) пансіён для гімназістаў. Да гэтых сціслых звестак можна сёння дадаць, што Васіль Багдановіч яшчэ ў 1878 г. скончыў Віленскі настаўніцкі інстытут (уключаны ў “Спіс асобаў, якія слухалі дадатковыя курсы і атрымалі званне настаўніка гарадскога вучылішча” [4, с. 72, 80]) і на пачатку ХХ ст. павінен быў мець ужо каля шасцідзесяці гадоў. Ён быў старэйшым як за А. Аніськовіча (ледзь не на трыццаць гадоў), так і за Палуянавых дзядзькоў Бахонкаў (недзе на дзесяць – пятнаццаць гадоў), што заканамерна накладала адбітак на яго светапогляд і падыходы да педагагічна-выхаваўчай працы. Відаць, па службовым прызначэнні ці з асабістых прычын яшчэ ў 80-я гг. ХІХ ст. В. Багдановіч апынуўся

ў Мітаве, дзе ў канцы 1905 г. спрычыніўся да першага драматычнага эпізоду ў лёсе будучага “кіпучага метэору” (В. Ластоўскі) беларускага нацыянальнага адраджэння.

Як засведчыла Ганна Палуян, менавіта Васіль Багдановіч стаў адным з тых, хто ініцыяваў спыненне Сяргеевага навучання ў Мітаўскай гімназіі і вяртанне юнака да бацькоў у Беларусь. У артыкуле досыць падрабязна акрэслены абставіны, якія прывялі да працяглага Палуянавага хатняга арышту ў бацькоўскім крышыцкім маёнтку і пазнейшага выезду Сяргея на самастойнае жыццё ў Кіеў.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. *Адресь-Календарь Курляндской губернии* / под ред. Я. И. Лудмера, А. Э. Мальмгрена; ХХХ изд.-е Курлянд. Губерн. Статист. Комитета. – Митава : Типография Г. Ландсберга, 1908. – 295 с.
2. *Вся Курляндская губерния* : справ.-адрес. изд. Курлянд. Губерн. Статист. Комитета / под ред. Я. И. Лудмера; с картой Курлянд. губ. – Митава : Типография И. Ф. Штеффенгагена и сына, 1904. – 400 с.
3. **Голотузов, Ф. В.** Заметки касательно белорусского наречия : прогр. для публ. акта Митав. гимназии / [соч.] учителя рус. яз. при доп. кл. Митав. гимназии, тит. сов. Фёдора Голотузова. – Митава : Типография Штеффенгагена и сына, 1852. – 49 с.
4. *Двадцатипятилетие виленского учительского института 1875 – 1900* : краткая историч. записка. – Вильна : Типография А. Г. Сыркина, 1900. – 85 с.
5. **Езавітаў, К.** Сяргей Палуян і яго пара / К. Езавітаў // *Раніца*. – 1942. – 12 ліп. (№ 26). – С. 4.
6. **Езавітаў, К.** Сяргей Палуян і яго пара / К. Езавітаў // *Раніца*. – 1942. – 19 ліп. (№ 27). – С. 3.
7. *Историческая записка о Мозырской прогимназии* / сост. секр. пед. совета К. Шпаковский. – Мозырь : Типография Х. В. Кугель, 1909. – 150 с.
8. **Кабржыцкая, Т.** Слядамі знічкі : пра Сяргея Палуяна / Т. Кабржыцкая, В. Рагойша. – Мінск : Выд-ва ЦК КП Беларусі, 1990. – 80 с. – (Б-ка часопіса “Маладосць”; Кн. 11).
9. *Обзорь Курляндской губернии за 1905 годъ* : прилож. ко всеподданейш. Отчету Курлянд. Губернатора. – Митава, 1906. – 154 с.
10. *Отчетъ о состоянннн Мозырской мужской шестиклассной прогимназии за 1898 – 1899 гг.* / сост. секр. пед. совета М. П. Созоновъ. – Мозырь : Типография Р. М. Кугеля, 1900. – 28 с.
11. *Отчетъ о состоянннн Мозырской мужской шестиклассной прогимназии за 1899 – 1900 гг.* / сост. секр. пед. совета М. П. Созоновъ. – Мозырь : Типография Р. М. Кугеля, 1901. – 26 с.
12. **Палуян, С.** Лісты ў будучыню : Проза. Публіцыстыка. Крытыка / С. Палуян; уклад., падрых. тэксту, прадм. і камент. Т. Кабржыцкай, В. Рагойшы. – Мінск : Маст. літ., 1986. – 215 с.
13. *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1898/9 учебный годъ* : в 2 ч. / изд.-е управления Вилен. учеб. округа. – Вильна : Типография А. Г. Сыркина, 1899. – Ч. 2 : Нижш. учеб. завед. – 293 с.
14. *International Dictionary of Library Histories* / Edited by David H. Stam. – Chicago, London : Fitzroy Dearborn Publishers, 2001. – Vol. 1. – 1053 p.

Віктар ЖЫБУЛЬ

ТРАКТАРАЗАВОДСКІЯ СТАРОНКІ ЖЫЦЦЯ АНДРЭЯ АЛЕКСАНДРОВІЧА

Заканчэнне. Пачатак у № 1.

У вершы “Магіла салдата” Андрэя Александровіча (варыянт назвы – “Яго імя ў душы людской”) згадваецца рэалія канца 1940-х гг., сучаснаму жыхару Мінска ўжо незнаёмая:

*ЛЯ САМАЙ ПЛОШЧЫ ЗАВАДСКОЙ,
СЯРОД ГУСТЫХ ЯЛІН І ХВОЙ,
СТАІЦЬ МАГІЛА: ПАХАВАНЫ
РАДЗІМЫ НАШАЙ СЫН АДДАНЫ –
САЛДАТ РЭСПУБЛІКІ МАЁЙ.*

*.....
З тых пор на могілках маляр
Прыходзе. Шапку здыме. Фарб
Збаночкі ўважліва прыладзіць:
Зазьяе бронза на аградзе,
Як сонцам вытканы загар.*

*З тых пор свой гоман малады
Прыносяць школьнікі сюды,
І на магіле з яркіх кветак
Вянком выкладваюць букеты –
Наліўшы ў слоікі вады [1, арк. 7 адв., 8 адв.].*

Цяпер каля Трактарнага завода салдацкай магілы ўжо не знойдзеш, і нават сама згаданая ў вершы “плошча завадская” даўно ператварылася ва ўнутраны двор, адрэзаная ад усеагульнага агляду новай прахадной. А салдат, хутчэй за ўсё, быў перапахаваны ў брацкую магілу на Вайсковых могілках – даследчыкам мінскай гісторыі было б цікава пашукаць інфармацыю пра гэта.

У вершы “Да гудка” паэт занатаваў уражанні ад будаўніцтва Трактаразаводскага пасёлка:

*Ідзем па вуліцы, ў якой
І назвы шчэ’ няма,
Дзе пахне вапнай і смалой,
Расце за гмахам гмах.*

*Ідзем па вуліцы, з бакоў
Шуміць дрымотны лес.
Прамень абняць будаўнікоў
На рыштаванні ўзлез [1, арк. 6 адв. – 7].*

Тут паэтычна задакументаваны пачатковы перыяд існавання Трактаразаводскага пасёлка, калі вуліцы ў ім яшчэ сапраўды не мелі назваў. Верш напісаны ў 1947 г. (у Зборы твораў паэта пад вершам стаіць дата 1948, а працытаваны фрагмент адсутнічае – як і ў першапублікацыі ў часопісе “По-

лымя”, 1962, № 11 [7, т. 1, с. 200]) – і менавіта ў тым годзе была здадзена ў эксплуатацыю частка дамоў, якія стаяць у пасёлку і сёння. Дату 1947 можна ўбачыць на фасадах некаторых будынкаў па вуліцах Шчарбакова, Будзённага, Стаханаўскім завулку. Але назвы вуліцы атрымалі пазней: Шчарбакова, напрыклад, у 1948 г., Стаханаўская і Будзённага – у 1949 г. [2, с. 113, 444]. Дакладней кажучы, у час, калі А. Александровіч пісаў верш, вуліцы Трактарагорада называлі паводле нумароў прылеглых кварталаў: будучая вуліца Прамысловая (цяпер Чабатарова) у 1947 – 1948 гг. сціпла называлася “вуліцай адзінаццаціга квартала” [3, с. 168]. “Паквартальная” сістэма нумарацыі дамоў і, адпаведна, адрасоў захоўвалася ў пасёлку аж да пачатку 1950-х гг., пакуль не была канчаткова заменена “павулічнай” сістэмай.

Як сведчыць Леанід Маракоў, у 1948 г. Андрэю Александровічу “забаранілі працаваць у друку” [4], і яму давялося пайсці непасрэдна на вытворчасць – брыгадзірам будаўнічага ўпраўлення № 6 трэста “Белтрактарабуд” на будаўніцтве МТЗ. (Яго часовы пропуск на месца працы захаваўся ў БДАМЛМ.) Праўда, друкаваць творы ў заводскай шматтыражцы паэт яшчэ мог. У навагоднім нумары за 1 студзеня 1949 г. пад псеўданімам А. Андреев змешчаны яго святочна-віншавальны верш “Победители выходят на парад”, прысвечаны найлепшым працаўнікам завода і будаўнікам пасёлка. Вершаваны тэкст дапаўняецца сяброўскім шаржам з фотамантажом Н. Замскага. Гэта – апошняя выяўленая публікацыя паэта ў газеце “Трактор”.

У характарыстыцы, выпісанай А. Александровічу 24 снежня 1948 г. начальнікам будаўнічага ўпраўлення Віннікавым, адзначалася:

“Тов. АЛЕКСАНДРОВИЧ в Строительном Управлении № 6 работает в качестве бригадира с 19 июня 1948 года по настоящее время. За этот период проявил себя как дисциплинированный работник, умелый и энергичный организатор труда рабочих, систематически перевыполняет производственные задания.

Освоив процесс порученной ему работы, внес ряд ценных рационализаторских предложений, способствующих повышению производительности труда рабочих, экономии государственных средств и рабочего времени.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 1.

За хорошие показатели в работе бригады, проявление находчивости и личной инициативы трижды премировался.

В дни 31-ой годовщины Великой Октябрьской Социалистической революции занесен на доску почета лучших строителей-стахановцев.

Принимает активное участие в общественной жизни Управления. Проводит громкие читки газет и беседы с бригадами, участвует в выпуске стенгазеты. Среди рабочих и служащих Управления пользуется деловым авторитетом [5, арк. 2].

Паэт намерваўся падаць характарыстыку ў Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР для зняцця судзімасці. Але атрымалася ўсё наадварот: 16 лютага 1949 г., падчас новай хвалі рэпрэсій, А. Александровіч быў паўторна арыштаваны і 8 чэрвеня асуджаны на высылку ва ўжо знаёмы яму Краснаярскі край...

І калі ў 1950 г. выйшаў літаратурны зборнік “Беларускі трактарны”, у ім былі апавяданні, нарысы Рыгора Няхая, Янкі Брыля, Мікалая Гарулёва, урыўкі з аповесцяў Аляксея Кулакоўскага і Веры Лютавай, вершы Петруся Броўкі, Максіма Танка, Анатоля Вялюгіна і іншых аўтараў, а вось твораў двойчы рэпрэсаванага Андрэя Александровіча, зразумела, не было.

Ужо ў высылцы, у сяле Тасеева, паэт напісаў верш “Я помню Мінск”. Гэта паэтычны ўспамін пра разбураны горад, што шпаркімі тэмпамі аднаўляўся пасля вайны, – такі, якім заспеў яго аўтар. Безумоўна, у радках “*Быў я ў той час будаўніком, / Варыў і клаў бетон*” А. Александровіч згадаў пра свой рэальны працоўны вопыт. У чарнавым варыянце прысутнічае і такая дадатковая дэталі: “*Я жыў на вуліцы, ў якой / Шчэ’ назвы не было*” [1, арк. 36 адв.]. Гэта наводзіць на думку, што творца ў той перыяд жыў у адным з дамоў Трактаразаводскага пасёлка. (Цікава, у якім? І ці захаваўся ён?) Праўда, ад згаданых радкоў паэт хутка адмовіўся, прыбраў пад вершам месца напісання (Тасеева), а год пераправіў з 1949 на 1948 [6, арк. 3 адв.].

У пасмяротным двухтомным Зборы твораў А. Александровіча (1963), падрыхтаваным яго сынам Радаславам, у каментары да верша “Я помню Мінск” пазначана: “У 1947 г. А. Александровіч працаваў на будаўніцтве Мінскага трактарнага завода” [7, т. 1, с. 416]. Аднак складваецца ўражанне, што пры жыцці паэт не надта любіў згадаць пра свой другі арышт і высылку, быццам баючыся, што такія факты біяграфіі могуць чым-небудзь зашкодзіць у жыцці, прынесці дадатковыя непрыемнасці. Разам з тым даводзілася замоўчваць і пра два гады, пражытыя на волі ў Мінску – каб лішне не тлумачыць, з якой прычыны ён потым раптам ізноў апынуўся ў Краснаярскім краі. І ў аўтабіяграфіі, напісанай у кастрычніку 1962 г., А. Александровіч абмянае гэты перыяд і падае два

найменш прыемныя кавалкі свайго жыцця – турму і лагер 1938 – 1947 гг. і ссылку 1949 – 1955 гг. – агулам, як адно цэлае:

“У 1938 г. я быў незаконна рэпрэсаваны.

Жыў на Поўначы, працаваў на будаўніцтве Нарыльскага металургічнага камбіната, на лесанарыхтоўках у Краснаярскім краі.

Пасля рэабілітацыі ў 1955 г. вярнуўся ў родны Мінск” [7, т. 2, с. 298].

Паэт, які шчыра верыў у ідэалы сацыялістычнага будаўніцтва, лічыў за лепшае маўчаць пра тое, што арыштоўваўся не аднойчы, а двойчы. Нават бяскрыўдны (і да таго ж заўважна падкароцаны) верш “Я помню Мінск” творца так і не адважыўся, а можа, проста не паспеў апублікаваць пры жыцці: ён выйшаў ужо ў пасмяротнай падборцы ў часопісе “Польмя” (1963, № 4).

Андрэй Александровіч канчаткова вярнуўся ў родны горад 21 снежня 1955 г., неўзабаве пасля рэабілітацыі. За гэты час Мінск заўважна змяніўся. “*Добры дзень, мой родны, дарагі сэрцу майму Мінск! – захоплена, з хваляваннем напісаў паэт у дзённіку. – Як толькі пачало світаць, я ўжо стаяў ля акна вагона і ўглядаўся ў родны і мілы мне пейзаж. То прабягае густой цёмна-сіняй сцяной сасновы бор, то прыдарожныя яліны ўрачыста аснежаныя. І ёсць, ёсць асаблівасць паміж імі і ялінамі Сібіры ці Забайкалля: яны больш рослыя, прываблівае і колер іх не проста зялёны, а густы, самабытны, жывы, прывабны. На кожным паўстанку, на кожнай нават невялічкай станцыі новыя будынкі, чыстыя, белыя, як чысты белы снег. Едзеш – а прад табой усё новае і новыя будовы, і чым бліжэй да Мінску, тым усё больш і больш стройных новых камяніц. Высокія стрэлы кранаў – сведчаць пра шырокі размах будаўніцтва. Глядзіш і на сэрцы так лёгка, так прыемна*” [8, арк. 3 – 3 адв.].

Лёс адвёў паэту яшчэ 7 гадоў жыцця, за якія ён паспеў выдаць зборнік паэм “Шчаслівая дарога”, кнігу вершаў “Падарунак дзеткам-малалеткам” і том выбранага за 1921 – 1956 гг.

Вершы А. Александровіча трактаразаводскага перыяду, магчыма, не найлепшыя ў яго творчай спадчыне. Але яны ўтрымліваюць у сабе гістарычныя рэаліі той, цяпер ужо далёкай, эпохі, пабачаныя праз прызму паэтычнага светаўспрымання. Таму яны могуць зацікавіць краязнаўцаў, спецыялістаў па лакальнай гісторыі, даследчыкаў гарадскога жыцця ў пасляваеннай Беларусі. Могуць быць яны карысным дапаможнікам і ў экскурсіях. Так, напрыклад, вершы Андрэя Александровіча 1947 – 1948 гг. сталі выдатным ілюстрацыйным матэрыялам падчас экскурсіі “Культурныя загадкі Трактарагорада”, якую аўтар гэтага артыкула праводзіў летась у рамках Фэсту экскурсаводаў – 2015.

Спіс літаратуры

1. **БДАМЛІМ.** – Фонд 97. – Воп. 1. – Адз. зах. 14 (Александровіч А. Сшытак вершаў. Аўтограф. 1944 – 1953).
2. **Мінск** : энцykl. справочник; изд. 2-е, доп. и перераб. – Минск : БелСЭ, 1983.
3. **Гарулёў, Н.** Жыллёвы гарадок : нарыс / Н. Гарулёў // Беларускі трактарны : літ. зборнік. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1950.
4. **Маракоў, Л.** Александровіч Андрэй / Л. Маракоў // Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі. 1794 – 1991 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.marakou.by/by/davedniki/represavanyya-litaratary/tom-i?id=19216>.

marakou.by/by/davedniki/represavanyya-litaratary/tom-i?id=19216.

5. **БДАМЛІМ.** – Фонд 97. – Воп. 1. – Адз. зах. 96 (Працоўныя характарыстыкі Александровіча А. І., выдання Канскім леспрамгасам, Казахск. ССР і СУ Белтрактарастроя. Машынапісная копія, арыгінал).
6. **БДАМЛІМ.** – Фонд 97. – Воп. 1. – Адз. зах. 12 (Александровіч А. Сшытак вершаў. Аўтограф. 1941 – 1952).
7. **Александровіч, А.** Збор твораў : у 2 т. / А. Александровіч; укл., падрыхт. тэкстаў і заўвагі Р. А. Александровіча. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1963.
8. **БДАМЛІМ.** – Фонд 97. – Воп. 1. – Адз. зах. 45 (Александровіч А. Дзённік. Асобныя запісы. 1955).

Андрэй АЛЕКСАНДРОВІЧ

ДА ГУДКА

На правадах, як на дубцах,
Гушкаецца зара.
Блішчыць раса, як з-пад разца
Сталёвая іскра.

Выходзіш рана з гарадка,
Каб роўна па гудку
Твая ўладарная рука
Дала жыццё станку.

Каб радасць творчая расла,
Наперад звала нас,
Каб выйшла з графіка шкала,
Аперадзіўшы час.

Са мной ідзе мая дачка
З партфелем поўным кніг.
Ёй – да званка, мне – да гудка,
Спяшаемся ўдваіх.

Мне – на завод, а ў школу – ёй,
Мне ў цэх, а ёй – у клас.
Мы дышам радасцю адной,
Адны імкненні ў нас.

Ідзем па вуліцы, ў якой
І назвы шчэ' няма,
Дзе пахне вапнай і смалой,
Расце за гмахам гмах,

Дзе вырастае гарадок,
Ва ўсёй сваёй красе.
Бадзёры гул людскі паток
Па вуліцы нясе.

Ідзе народ з усіх куткоў,
Шуміць абапал лес,
Прамень абняць будаўнікоў
На рыштаванне ўзлез.

І так заўсёды, да гудка,
Ледзь выгляне зара,
Ідуць, як бурная рака,
Бацькі і дзетвара.

Каб працай свой уславіць дзень,
Скрозь, як адна сям'я,
Ідзе рабочы люд, ідзе
Рэспубліка мая!

1947. Мінск

Я ПОМНЮ МІНСК

Я помню Мінск, свой родны Мінск,
Сярод руін, магіл,
Сляды пажараў, бомб і мін,
І заслانیўшы небасхіл
Гаркавы, жоўты пыл.

Я помню тыя дні, калі
Пад Мінскам у бары –
Хто карчаваў, а хто кайліў,
Кіпела праца і раслі
Скрозь новыя муры.

Здзіўляцца можна аднаму:
Што ў казцы, на вачах,
Дзе ўчора толькі клалі мур –
Футруе сцены штукатур,
Маляр фарбуе дах.

Дзе ўчора шчэ' клубіўся мох,
Шумеў лясны гушчар –
Шнуром шырокі шлях пралёг,
Шуршаць пясчынкі, як гарох,
Пад грузам аўтакар.

Быў я ў той час будаўніком,
Варыў і клаў бетон.
І ў навацёлаў за сталом
Я піў за першы новы дом,
За радасць мірных дзён.

1948. Тасеева

* * *

Беларусь такой невялікай
здаецца, як глянеш на карту...
І нялоўка, і проста дзіка,
і падумаць могуць, што жарты, –
Беларусь яшчэ мала хто знае,
нават тут, – у самой Беларусі.

1926

ПЯШЧОТАЮ ПРАСВЕТЛЕНАЕ СЛОВА АЛЯКСЕЯ ПЫСІНА

Прызнаны майстар беларускага пісьменства Аляксей Пысін прайшоў пяць франтоў Вялікай Айчыннай вайны, двойчы паранены. Быў тале-навітым журналістам, шмат гадоў працаваў у газеце “Магілёўская праўда”. З 1974 г. узначальваў абласное аддзяленне Саюза пісьменнікаў Беларусі. Пяру Аляксея Пысіна належыць больш як дваццаць кніг паэзіі.

Паэта выпеставала магілёўская зямля, на якой ён жыў і працаваў, якую ўславіў у творах. Яго паэзія праўдзівая, як жыццё народа, яна зіхаціць у скарбе нацыянальнай мовы і культуры. Вядомыя літаратары творчасць А. Пысіна параўноўвалі з паэзіяй А. Куляшова, П. Панчанкі, А. Твардоўскага, Ф. Цютчава, прозай В. Быкава.

Аляксей Васілевіч любіў народную гаворку, чэрпаў мудрасць з фальклору – прымавак, легенд, казак, а найбольш – з сялянскіх песень. Любіў піць крынічную ваду, збіраць грыбы і ягады, сядзець у лесе ці ля ракі каля вогнішча. З птушак вылучаў салаўя і жураўля, з дрэваў – сасну і бярозу, з вясковых прыладаў – плуг і касу.

У свеце пысінскай паэзіі прырода звязаная з духоўным жыццём чалавека. Як зазначыла М. Прохар, “духоўны стрыжань яго паэзіі – знітаванасць з роднай зямлёй, з яе зажуранымі ўвосень і ўзнёсла-радаснымі ўвесну вялікімі і малымі рэчкамі, сінявокімі азёрамі, мядовым водарам лугавых траў, шчымліва-развітальным курлыканнем журавоў, світальнай расой у яблыневым садзе... Усім гэтым поўніцца паэзія Пысіна. У гэтым для мяне – яе святло і характава, яе сіла і веліч. І яе вечнасць”.

Слова А. Пысіна “душой адбеленае”, “пяшчотай прасветленае”. Пра гэта сведчаць радкі: “а памяць незабыўна плешча ў сэрца”, “густая медзь з галін сцякае”, “жанчыны лушчылі ўспаміны”... Паэт уважліва слухаў гаворку людзей і гукі прыроды, шэпт траў, таямнічы пошум хваляў. Імкнуўся знайсці ёмістае і гнуткае слова. Ён лічыў, што слова народнае – душа народа. Многія радкі пысінскіх твораў кранаюць чытача трапнасцю, прыгажосцю, мудрасцю, незвычайнай вобразнасцю: “На зямлю дзяды ўпалі, каб унукі прараслі”, “Лес не сам расце – яго ўзнямае спеў красы, узлёту і святла”... Падобныя радкі-перлінкі ёсць амаль у кожным пысінскім вершы. Чалавечнасць, дабрыню, любоў і павагу да маці і ўвогуле да жанчыны, любоў да Радзімы, да

матчынай мовы, да ўсяго жывога, веру ў непераможнасць добра ўслаўляў А. Пысін.

Тонкасцю, складанасцю і глыбінёй пачуццяў вызначаюцца вершы пра каханне: “У смуге асядалі дубровы...”, “На схіле дня святла яшчэ даволі...”, “Каля мора спее жыта”, “Куды сцякаюцца дажджоў калоны”. Пра каханне таксама паэмы “Белы камень” і “Жураўліны бераг”. У “Жураўліным беразе” мова па-сялянску густая, шчырая, павучая і празрыстая, вясёлкавая.

Аляксей Пысін – выдатны майстар вершаў-успамінаў і элегічных балад, асабліва партрэтных: “Артылерыст Сірацінін”, “Балада пра сувязіста”, “Балада пра начлег”, “Балада Буйніцкага поля”, “Вышыня капітана Гальпіна” ды інш. Даследчыца Т. Хоміч у манаграфіі “Мастацкая канцэпцыя чалавека і свету ў лірыцы Аляксея Пысіна” (Мінск, 2009) зрабіла выснову: “Яго творы можна параўнаць з лепшымі ўзорамі ўласна ваенных вершаў 1940-х... Пісьменнік па-мастацку спалучае эпічна-дэталізаваную канкрэтыку з філасофска-аналітычнай абагульненасцю і пранікліваасцю мыслення лірычнага героя”.

Яшчэ на пачатку творчага шляху А. Пысіна крытык У. Калеснік прыкмеціў: “...Лірыка Пысіна... ясная, чыстая, як нашы крыніцы, задуменная і таямнічая, як нашы ранішнія лясы, пяшчотная і гордая, як само жыццё народа”.

У вершы “Калі б вясне, Дняпру і чайцы...”, прысвечаным памяці паэта-земляка А. Куляшова, А. Пысін у спрасаваных, пружыністых радках выказаў самыя істотныя і сугучныя ім абодвум прынцыпы, іхняе мастакоўскае крэда: уменне разумець праявы свету і сусвету, таямніцы прыроды і самой Зямлі, усяго жывога на ёй, вылучаць стрыжнёвае ў жыцці, у павязі часу і эпохі, чуць думкі травы, дрэваў, валуноў, птушак і звяроў, весці размову з вечнасцю. Такая чуйнасць, праца душы – нялёгка занятак.

Уладзімір Калеснік у рэцэнзіі на зборнік “Твае далоні” звярнуў увагу на “філасофскую цэльнасць” паэзіі Аляксея Пысіна і сказаў, што аўтар праявіў сябе як “паэт-вяшчун”, “адкрывацель сэнсу жыцця”. Пазней крытыкі дапоўнілі партрэт паэта рысай “інтэлектуальнасць”. У паэтычным роздуме знітаваны час і прастора, гісторыя і сучаснасць, прыроднае і душэўнае; асэнсаваны праблемы жыцця і смерці, добра і зла, праўды і маны, сяброўства і здрады, мінулага і будучыні.

Віктар АРЦЕМ’ЕЎ.

СУЧАСНАЕ І АДВЕЧНАЕ Ў ТВОРЧАСЦІ ГЕОРГІЯ МАРЧУКА

Прачытаўшы раман “Кветкі правінцыі” Георгія Марчука, яго навелы, афарызмы, каноны, я ўспомніла, як некалі казаў нам, студэнтам, выкладчык замежнай літаратуры: мерай таленавітасці, мастацкасці з’яўляецца не тое, што паказана, а як паказана, як вымалевана. У творах Георгія Марчука захапляе, зачароўвае плынь жыцця, падзей; напісана так, нібы гучыць шчымліва-ўрачыстая мелодыя жыцця, і, як казалі мая бабуля, “думка думку пабівае”. Чытаеш і разважаеш, як жа ўсё так пададзена, што, як за родных, перажываеш за ўсіх герояў давід-гарадчукоў.

Паступова ўсведамляеш: аўтарскае майстэрства – у перадачы высокай чалавечнасці, духоўнасці, занепакоенасці не толькі лёсам месцакоўцаў, але і будучыняй усіх людзей на зямлі ў наш час, калі бязлітасна нішчацца прырода і душы людзей.

Праз высакародную вытанчанасць пачуццяў і думак Адася Долі, цэнтральнага (не галоўнага, бо ўсе персанажы твора галоўныя, усе Асобы) героя рамана “Кветкі правінцыі”, высвечваюцца вытокі духоўнасці герояў Г. Марчука. Яны ў беражліва-трапяткіх адносінах да ўсяго жывога, любові да жыцця, у прывязанасці чалавека да чагосьці свайго, што жывіць яго душу.

І трывожыцца: ці вытрымаюць людзі гвалтоўны націск змен – забарону займацца звычайным рамяством, мець уласных коней, прадаваць насенне кветак (нібы таму, што яно распаўсюджвае хваробы раслін і каранціннае пустазелле), асушэнне балот; страшна ўявіць новы мост без ракі Гарыні, спілаванне крыжоў... Ці не ахопіць адчай, як здарылася з Марыяй, маці Адася Долі. Надломленая яшчэ з вайны, яе душа не вытрымала выпрабаванняў лёсу і часу, калі пачало гінуць усё жывое, “якое і цябе кожную секунду зараджае надзеяй, прадчуваннем лепшага”: маці Адася скончыла жыццё самагубствам. Праз шмат гадоў, глыбока асэнсаваным смерць маці, Адася Доля напіша апафеоз жыццю: “Кожны чалавек мусіць цярдліва змагацца за жыццё, усведамляць адказнасць за яго, за дзяцей, за род свой. Раптам яны паўсталі перад вачыма маімі ўсе... рабацішчыя і сціплыя, слабыя і дужыя, вясельныя і бедныя, упартыя і бязвольныя, рахманьныя і вынаходлівыя, зацяттыя і незласлівыя, хворыя і пакінутыя, добрыя і скупыя, усе – светлыя і грэшныя людзі мае, і так мне іх разам зрабілася шкада ўсіх, так невыносна, да болю ў сэрцы, захацела-

ся, каб яны жылі...” Кожны, хто не падтрымаў маці, тым больш пакрыўдзіў яе, не мае права судзіць, “бо не жыў адным з імі жыццём...”.

Свет трымаецца многімі “малымі” добрымі справамі і памкненнямі. Так, балгарка з навелы “Невена – жонка дыпламата” ўратавала кацяня ад холаду і голаду: “Не перастаю здзіўляцца з таго, – піша аўтар, – як учынкi духоўных, сціпных людзей голяць душы іншых...” Косціка з навелы “Начная рыбалка” кліча на рыбалку яго “скуласты, чырванашчокі, дужы ў руках” сусед Сцяпан. Косцік глухаваты, і Сцяпан, аднойчы зазлаваўшы на яго за гэта, не запрасіў на рыбалку. Але ж без сябра Сцяпан не меў радасці, а Косцік, калі яны зноў разам выехалі на возера, прызнаўся: “Я, Сцёпа, намерці хацеў”. Іх аб’ядноўвае і ўратаўвае, жывіць душы і натхняе на жыццё гэтая ноч на возеры: цішыня, шолах лістоў гарлачыкаў, два месяцы – у небе, у “рэдкіх, пухкіх, светлых” хмарках, і той, што купаецца ў вадзе...

Адася Доля пасля апошняй сустрэчы ў рэстаране з Кірылам Булькам адчуў, што можа, як кажуць, збіцца з тропу: “У мяне заўсёды псуецца настрой ад сустрэчы з такімі, як Булька. Бы тваю душу вымазалі атрутай, ты ўсё больш і сам пачынаеш ненавідзець людзей, зайздросціш кожнаму”. А тут яшчэ смерць дзядзькі Міхалкі – “з новай сілай прычапіліся да мяне жах, абьякавасць”. У Інстытут кінематаграфіі не паступіў, пэўнай прафесіі не вывучыўся. Паказацца так на вочы людзям, якія яго, сірагу, ведалі і выгадалі (і выхавалі ў душы сумленне) Адася Доля не мог. Пакінуўшы, можа, згубныя мары пра недасягальную Валю Цялегіну, пра прыгожую, але ненадзейную Ларысу Паўловіч, ён шукае перш за ўсё духоўнай апоры – і прапануе стаць яго жонкай сур’ёзнай, цярдлівай Дашы Савічык. Каб не згубіць, не разбурыць той духоўны патэнцыял, які перададзены яму не толькі бабай Насцяй, дзедам Цімохам, але і ўсімі сваякамі, усімі знаёмымі давід-гарадчукамі.

Праз згадкі мінулага, узаемадачынненні, думкі, паводзіны паступова раскрываецца перад Адасем вялікі свет чалавека, духоўная моц старэйшых і продкаў у “закінутым Богам у непраходныя балоты з вечна гразкімі, непралазнымі дарогамі, схаванымі ад вялікага свету за шырокія рэкі, ласы” гарадку. Хоць Палессе было адрэзана ад свету, людзі не здзічэлі, не вымерлі, прыстасаваліся і да балот, і да паводак. Выратаўвала вялікая любоў да зямлі, радасць, замілаванне

ўсім, што нараджае зямля, і працай чалавека, яго здабыткамі.

Выхаваныя цудоўнай, нескранутай прыродай і працай, палешукі чулыя, высакародныя, вынаходлівыя. Кулькі, асабліва і не здатны да працы, калі яму раілі здаць у прытулак паралізаваную жонку, «заўсёды ад такіх дарадцаў адмахваўся рукой: “Грэх, грэх, і нічога болей не кажы”». Прабабка Адася Таццяна (“ніхто лепш за яе не пёк хлеб, боршч не варыў”) адважылася пайсці кухарам да землямераў, vyrатавала так і сябе, і свайго Міхайлу, мужа, ад жабрацтва (“адзін землямер да бабы Таццяны сватаўся. Кінь, кажа, свайго, паедзем адсюль. Не паехала”). Доктар Урбановіч умеў лячыць не толькі лекамі, але і аптэмізмам. Усе яны не толькі вырошчваюць і размнажаюць па свеце кветкі, але і самі – як кветкі, кветкі правінцыі, упрыгожваюць свет і клічуць да жыцця.

У штодзённым жыцці перад намі звычайныя людзі, са сваімі страсцямі і слабасцямі. Напрыклад, калі абменьвалі грошы, усе давід-гарадчане ціснуліся ля касы, душачы адно аднаго і хітруючы. Але ў час вялікіх зрухаў, небяспекі для ўсяго народа, вайны людзі аб’ядноўваліся ў непераможны маналіт. «Ваявалі сумленна. Не было таго франтавіка, які не меў медалёў і ордэнаў за баявыя заслугі. Праўда, хутка аддалі дзеям “на забавку”».

“Роднасць і еднасць духу” зыходзяць ад духоўнага патэнцыялу, таго скарбу, які перадаецца нам у спадчыну і які трэба захоўваць у новых умовах і абнаўляць у кожным пакаленні, калі мы хочам звацца людзьмі на Зямлі. Цану духоўнай каштоўнасці інтуіцыйна адчуваюць баба Насця, дзед Цімох, хросны Адася Долі (не згадзіўся здаць яго ў інтэрнат, хоць там лепшыя матэрыяльныя ўмовы), мастак Глеб Іванавіч (пісаў іконы, распісваў алтары, а ў вольны час “маляваў ваколіцы гарадка: старую, дзіравую адрыву з сарокай на какоры”, вербы ля кузні, вяз каля хаты Адася; на пытанне хлопцаў, навошта гэта маляваць, адказваў: “Міне час, мо нас і не будзе... нашы ўнукі глянуць на гэты малюнак і падумаюць: якія цудоўныя вербы былі, а які вяз, якое прыгожае месца было...”).

І Воўк-пустэльнік перажывае, як уратаваць зямлю ад завезеных, на яго думку, праз мяжу ў Брэсце, каларадскіх жукоў, молі, погані на гародніну і кветкі, ад хіміі, што сыплюць на зямлю нават самалётамі, і ў наўнай бяссільнай распачы і злосці страляе па “кукурузніках” над сваёй сядзібай. “Загіне зямля, памяні маё слова”, – кажа ён Адася. Ад марнатраўства бяднее зямля, а разам з ёю слабеюць і мізарнеюць людскія душы. Усё мяняецца. Але змены павінны быць паступовымі, натуральнымі, як змяняецца ўсё жывое

ў прыродзе. Інакш хочучь Булька і Халява, якія дзеля прэстыжу і лёгкай папулярнасці, каб стаць “прыкметнымі на саюзнай арэне”, надрукавалі артыкул, дзе “лезлі Булькава нахрапістасць, лухта, падтасоўка фактаў і нянавісьць да мясцовых жыхароў... зайздрасць нейкая. Гэта быў жорсткі здэк з маіх знаёмых: таленавітага Глеба Іванавіча, хлебасольнай Полі, Воўка-пустэльніка, пажарніка хроснага, калгасніцы Сарокі, сталяра Клубышкі, брыгадзіра Якава, шаўцоў Цімоха, Івана і Яўхіма, бабы Лісаветы. Аўтары абвінавчвалі іх у спекуляцыі і мяшчанстве. Сучасны гарадок, са слоў Булькі, паўставаў месцам шулераў і прайдзісветаў”. Такія Булькі не патрэбны ні гораду, ні вёсцы. “Памерці можна і ў трыццаць гадоў, – навучае Адася Воўк-пустэльнік. – Сярод нашых местачкоўцаў многа такіх мерцвякоў. Дай Бог, каб душа іх прагнулася ды на людзей яны павярнуліся, забыўшы пра свае грошы і пра фанабэрыю. Я веру, што на добрае дзяржаве можна людзей і згуртаваць, і накіраваць”.

Колькі ж трэба было адпакутаваць душы пісьменніка, колькі болю і радасці перанесла яго сэрца, каб перадаць нам “мільярд пачуццяў”, трывог за свет і разам з тым гонар за “гаспадарлівага госьця” на зямлі. Г. Марчук глыбока спасцігае сутнасць “трэцяй тайны паміж небам і зямлёй” – тайны чалавека, што “ў неўміручасці духу і бессмяротнасці дабраты”. Трэба засцерагаць людзей “ад дурману грашовага”, які разбурае высакароднае, чалавечнае і пасяляе “жах, жорсткасць і зайздрасць”, сцірае памяць пра мінулае, радню і радзіму, прыгажосць, чалавек робіцца глухім, невідушчым, вартым жалю, таму што ніколі не ўбачыць і не адчуе паўнаты і хараства жыцця, слабее духам, душой і з гэтай прычыны жыве ў пастаянным страху перад смерцю.

Героі твораў Г. Марчука (за рэдкім выключэннем), хоць на іх долю выпадаюць цяжкія, нават смяротныя выпрабаванні, знаходзяцца на той надзейнай, угрунтаванай спадчынай маральнай вышыні, якая ўздымае іх над прорвай бездухоўнасці. Чытач спачувае ім, любіць іх, любуецца імі, перажывае за іх. Гаворачы афарызмам самога аўтара, “сапраўдны пісьменнік той, на творах якога можна навучыцца любові да людзей”.

І хочацца чытачу стаць лепшым, больш чуйным, каб самому ўбачыць таемнае, чароўнае вакол, як тое давід-гарадоцкае дзіва – рознага колеру туманы над рэкамі, “Сежкай і Гарынню, адзін сівы, а другі шэры...”. Каб чалавек не толькі не страціў чалавечнасці, але стаў больш чулым, духоўным, разумным, каб кожны ўсвядоміў асабістую адказнасць за лёс Зямлі – дзеля гэтага напісаны ўсе творы Георгія Марчука.

Ніна РАДЗІВОНЧЫК.

ЗАКОНЫ РЫТМУ І ПРЫРОДА ВЫКЛІЧНІКАЎ

Заканчэнне. Пачатак у №№ 8, 9, 11 за 2014 г., №№ 1, 4 за 2015 г.

Артыкул замыкае цыкл публікацый пра законы народнага вершавання і іх сувязь з прынцыпамі арганізацыі выклічнікаў. Тут паказваецца пераемнасць атрыманых вынікаў з раней вядомымі тэорыямі верша, разглядаюцца тэарэтычныя і метадалагічныя перспектывы развіцця вершазнаўства, некаторыя прынцыповыя моманты рэканструкцыі старажытнага верша і этымалагізавання выклічнікаў.

Ключавыя словы: *рытм, метр, колан, стапа, перыяд, архерытэма, ізасінтаксізм, ізахранізм, ізасілабізм, ізаметрызм, інварыянт, сістэма, статыстыка, рэканструкцыя.*

The article completes the cycle of the publications about the laws of folk versification and their connections with the principles of interjections organization. The continuity of the received results with earlier known theories of verse are shown here, theoretical and methodological perspectives of prosody development, some principal moments of the reconstruction of ancient verse and etymologization of interjections are under investigation.

ПРА ТЭОРЫЮ ВЕРША І МЕТАДАЛОГІЮ ВЕРШАЗНАЎСТВА

Некалі А. Патабня іранізаваў над спробамі сербскага фалькларыста Л. Зімы знайсці меру верша старажытнай славянскай паэзіі: “*Так трэба разумець, што перад думкаю складальніка і песняра... лунала... метрычная схема; што, маўляў, думка яго вышывала метрычныя ўзоры на паласе канвы, якая давала рад чацвярковых падзелаў*” [15, с. 9]. А ніжэй ён выказваўся, на падставе чаго насамрэч можа арганізоўвацца народны верш: “*З гледзішча мовы мы, здаецца, маем падставу чакаць, што адзінка меры верша будзе асягальная для той звычайнай сведамасці, якой пераважна ствараецца і для якой існуе мова і песня; што яна будзе неадменна існаваць у гэтай сведамасці; што яна будзе досыць агульная, каб лёгка стасавацца не да аднаго верса, а да цэлай песні*” [15, с. 19].

На думку А. Патабні, такая адзінка павінна быць сінтаксічная. Аднак ён на гэтым не спыняўся і засяроджваў увагу на колькасных паказніках меры верша. Наўслед за І. Сразнеўскім ён называў тую адзінку “*сінтаксічнай стапою*”, аб’ёмам 5 (або 4, 6) складоў. Фактычна А. Патабня меў на ўвазе *колан* (рытмем), тэрмін *стапа* ў гэтым сэнсе не вельмі карэктны, як і “*празядыйны перыяд*” А. Вастокава. Бо *стапа*, як яе прынята разумець, з’ява складовага (ніжэйшага, чым *колан*) роўню, а *перыяд* – з’ява фразовага (вышэйшага, чым *колан*) роўню. Насамрэч жа і ў таго, і ў другога ідзецца пра сінтагматычны роўень. Гэтая тэрміналагічная блытаніна шмат нашкодзіла, бо змяшаліся тры розныя роўні аналізу тэксту, а тэорыі А. Вастокава ды А. Патабні з непаразумення сталі ўяўляцца як альтэрнатыва стопнай тэорыі.

Такім парадкам, А. Патабня абгрунтаваў ізасілабізм народнай паэзіі і на тым паставіў кропку, можа, таму і не быў зразуметы. Колькасную паэтыку А. Патабні лёгка скрытыкаваць ягонымі ж словамі, іранізуючы, як лічба 5 “*лунала*” перад вачыма песняра. Але якраз так яно і было: мелі рацыю і Л. Зіма, і А. Патабня. У памяці, пе-

рад разумовымі вачыма песняра заўжды “*стаялі*” такія схемы, і гэтыя схемы былі як сінтаксічныя, так і празадыйныя (г. зн. з пэўнымі колькаснымі і якаснымі паказнікамі) – архерытэмы α і β . Якія, зазначым, вылучаюцца вартай здзіўлення ўстойлівасцю. Прыкладам, Д. Ворт канстатуе “*незалежнасць коланаў (архерытэма. – Ю. П.) ад структуры верша*” [3, с. 404]. І што асабліва важна: “*Метрычная структура ярчэй праяўляецца на роўні коланаў (архерытэма. – Ю. П.), а не на роўні радкоў (разрадка наша. – Ю. П.)*” [3, с. 404].

Сёння вядома, што рытм верша задаецца пульсацыямі паветра пры вымаўленні, якія ствараюцца скарачэннямі цягліц, адзін від пульсацыяў (*chestpulse*) дае складалічыльны рытм, а другі (*stresspulse*) – такталічыльны [1, с. 403 – 404]. “*Сістэма дыхальных рухаў – гэта першасны механізм сістэмы маўлення*”, – зазначаў Л. Выгоцкі, спрабуючы звязаць з рытмам нават эстэтычныя рэакцыі [4, с. 170]. Да фізіялогіі рытму схіляўся і ранні Л. Цімафееў (гл. [16]), пакуль не захапіўся ідэфікс інтанацыяй. Без сумневу, меру верша можна абгрунтаваць фізіялагічна, мераю дыхання, і кагнітыўна, абсягамі апэратыўнай памяці, ці, як казаў яшчэ ў XIX ст. Я. Дзянісаў, “*падвесці гэтыя з’явы пад пэўныя законы, асновы якіх караняцца ў фізіялогіі і псіхалогіі*” [6, с. 119], але не будзем адхіляцца ад філалагічнага дыскурсу.

Бліскучы ва ўсім і ў той жа час незаслужана забыты як тэарэтык верша, А. Патабня не мог развіць сваёй канцэпцыі глыбей, убачыць за лічбамі акцэнтавыя інварыянты, бо ў яго час яшчэ не існавала размежавання мовы і маўлення. Аднак сёння, калі, здавалася б, запанавалі метады сасюраўскай лінгвістыкі, вершазнаўства яшчэ далей стаіць ад існасці рэчы. Паказальна, што М. Шапір, паспрабаваўшы прымеркаваць катэгорыі метру і рытму, прыйшоў да высновы, быццам іх дачыненні не адпавядаюць апазіцыі мовы і маўлення [23, с. 69]. Але, на нашу думку, гэта сведчыць пра нягоднасць дуалістычнай канцэпцыі “*метр – рытм*”, а не пра немажлі-

васць самой апазіцыі мовы і маўлення ў тэорыі вершавання [14, с. 317].

Падсумоўваючы ўсё сказанае і ўпераджаючы далейшыя даследаванні паэзіі, можна акрэсліць наступныя ступені арганізацыі рытму народнага, а потым і літаратурнага верша:

- **ізацінтаксізм;**
- **ізахранізм;**
- **ізацілабізм;**
- **ізаметрызм.**

Станаўленне ўсіх чатырох ступеняў адбываецца разам, але яны зусім невыпадкова тут ідуць у пэўнай паслядоўнасці, бо кожная ранейшая ступень служыць умовай для наступнай. І кожная ранейшая ступень можа складвацца без наступнай, але не наадварот. Пры гэтым наступная стварае ўмовы для зняцця папярэдняй. У гутарковым вершы вылучаюцца коланы-цінтагмы, у песнявым – усталёўваецца ізацілабізм і ствараюцца перадумовы для развіцця ўласнай меры. Асобнае месца тут мае прынцып ізахранізму, які часткова ляжыць па-за кампетэнцыяй філалогіі, бо адносіцца да сферы музычнай, але без яго не могуць у поўнай меры развівацца наступныя ступені арганізацыі, даступныя філалагічнаму аналізу. Спрэчкі пра дачыненні верша і музыкі пакуль што спыніліся на адноснай незалежнасці абодвух шэрагаў. Было даведзена, што розныя тэксты могуць класіфікавацца на адзін напеў, і наадварот, той самы тэкст можа класіфікавацца на розныя напевы [25, с. 154]. Аднак дачыненні паміж тэкстам і музыкай вымагаюць удакладнення. Вершазнаўства ў той парадэгме, якая сёння пануе, не можа адказаць на гэтыя пытанні, бо само не разумее свайго прадмету. Толькі рэлевантна зразумеўшы рытмавыя законы слова, можна ставіць пытанне пра іх дачыненні з музыкай, пры ўмове, што і тэорыя музыкі будзе таксама рэлевантная.

Чаму так адбываецца? Бо вершазнаўства існуе як самадастатковая карпарацыя. На яго высновы так цісне груз традыцыі, што даводзіцца толькі разводзіць рукамі і сумна ўздыхаць аб “да гэтай пары канчаткова не пераадоленым адрыве вершазнаўства ад лінгвістыкі” [7, с. 99]. У пачатку XX ст. навука аб вершы як быццам бы станавіта звярнулася да лінгвістыкі, а ў пачатку XXI ст. – зноў перад намі тая самая праблема. Чаму ўсё звярнулася на свае кругі, да школьнай метрыкі? Мы лічым, што вершазнаўства 1920-х гг. рупілася пра тое, што яно можа ўзяць ад лінгвістыкі, а трэба было дбаць пра тое, што яно можа даць лінгвістыцы. У навуцы пра верш ёсць свой прадмет, які не трапляе ў поле зроку лінгвістыкі, але нельга гэты прадмет быць праз прызму нарматыўных уяўленняў. Сумная гісторыя астракізму А. Квяткоўскага –

гэта рэакцыя нарматывізму на нетрывіяльную тэорыю, хай сабе і не бяспрэчную.

Сталенню вершазнаўства як навуцы найбольш замянаюць уяўленні пра міфічныя “сістэмы” вершавання, якія кітайскім мурам раздзяляюць адзінае моўнае поле верша. У 1923 г. Р. Якабсон пісаў: «Падзел вершавання на танічнае, сілабічнае і метрычнае мала прадукцыйны і недакладны. Не вытрымваецца адзінства падставы падзелу. У той час як пад танічным прынцыпам маецца на ўвазе пэўны спосаб спаўнення моцнага часу, “сілабізм” азначае толькі меру працягласці верша ці сегмента рытму; сілабічны верш можа быць разам метрычным... ці танічным, такі сілаба-танічны верш можа мець сілабічныя сегменты... і можа не мець такіх» [27, с. 46]. На жаль, гэтую адважную і перспектыўную ідэю не заўважылі. Здаецца, яе заняхаў і сам аўтар. Сталенню вершазнаўства ў пэўнай меры замянаюць і “стопныя ўяўленні”, згодна з якімі метр – гэта “закон” верша, а не вонкавая мера, пра што мы пісалі ў пачатку свайго даследавання.

Сёння перад вершазнаўствам стаяць праблемы не толькі тэарэтычныя, але і метадалагічныя. У прыватнасці, якая логіка рэлевантная, каб абняць усю складанасць рытмікі? Выглядае, што для вершазнаўства замала фармальнай логікі, дзе адзін кантрыпрыклад можа разбурыць усякую канцэпцыю. І замала статыстычнай імавернаснай логікі, якая можа выйсці па-за межы адзінкавай прыватнай з’явы, але нічога не здольная растлумачыць. Б. Тамашэўскі, адзін з піянераў статыстычнага вершазнаўства, папярэджаў: «Метад гэты... мае на мэце выявіць факты і лучнасці, але, зразумела, ніколі не дае “тлумачэння”» [17, с. 52]. Яшчэ большую абмежаванасць статыстычнага метаду даводзіў польскі вершазнаўца Ф. Сядлецкі: “Ужо сам панятка сістэмы выключае статыстычнае апісанне (не ў сэнсе сінхроннасці!), вымагаючы падыходу да яго з улікам нутранага механізму, паказу яго нутраной дынамікі і ролі, якую ў ім выконваюць яго кампаненты” (цыт. паводле [9, с. 125]).

Фармальна-лагічны прынцып несупярэчнасці ў гісторыі вершазнаўства (дый не толькі яго) не раз падступна збіваў аналітыка з тропу і спыняў там, дзе трэба было ўзяць пад увагу супярэчлівую прыроду аб’екта. Прыкладам, пры класіфікацыі часцін мовы фармальна-лагічны прынцып няўхільна вядзе да парадоксаў (гл.: [13, с. 100 – 151]). А індукцыйна-статыстычны метада, які ў пачатку XX ст. абяцаў развязаць усе вузлы, стаў толькі выратавальным колам для даўно аспрэчанай школьнай метрыкі і ў нейкай меры тупіком для навуцы пра верш. Куды больш рэлевантная для зразумення прыроды верша, асабліва народнага, дыялектычная логіка (не пабаімся

гэтага нямоднага слова), якая адрознівае агульнае і прыватнае, з'яву і існасць і палягае на разуменні рэчы, а таксама – тэорыя сістэм, якая можа даць рады складаным іерархічным аб'ектам.

Нястача сасюраўскай оптыкі і, як вынік, сістэмнага аналізу адчуваецца, калі азірнуцца на XIX ст., спрэчку прыхільнікаў і праціўнікаў стопнай тэорыі народнага верша. У галоўным, пры ўсёй ненавуковасці стопных уяўленняў, прыхільнікі гэтай тэорыі мелі рацыю: вершаваная мова імкнецца да ўсталявання абсалютнай гармоніі абавязкова націсненых (пеонавых, ці тактавых), неабавязкова націсненых (міжтактавых) і ненацісненых складоў, аднак для гэтага ўвесь час бракуе тых ідэальных умоў, якія мы назіралі ў выклічніках. Калі ўспомніць пашыраную ў 1920-я гг. тэорыю верша як гвалту над мовай, то рэч выглядае якраз наадварот: хутчэй мова – гэта гвалт над рытмам дыхання, а верш тым часам імкнецца аднавіць страчаную гармонію. Б. Тамашэўскі разглядаў метр як “рытмавае заданне”, і з гэтым можна пагадзіцца, але пры адной умове: заданне тое ставіць не паэт і не літаратурная традыцыя, а **сама прырода**. Апазіцыя верша і прозы – гэта змаганне дзвюх тэндэнцыяў у мове: эўфанічнай і семантычнай.

Можна запытацца, чаму ўзнікае верш, які механізм штурхае мову да максімальнай гармоніі? Адказ на гэта некалі даў В. Чудоўскі: “У пэўным сэнсе я самую вершаваную мову гатовы азначыць як мову палегчаную для вымаўлення. Рытміка – эканомія голасу”. І ніжэй удакладняў: “Лёгка для вымаўлення націсненыя склады, цяжкія – ненацісненыя” [21, с. 83]. Ці, як вучыць сучасная лінгвістыка (гл. ідэальную мадэль): “Чаргаванне моцных і слабых націскаў зручней, чым суседства аднолькавай сілы” [10, с. 386]. Параўнайма онтагенетычны аспект гэтай з'явы ў К. Чукоўскага: “На пачатку маленства мы ўсе песняры і толькі потым спакваля навучаемся гаварыць прозаю. Самой структурай свайго лепету немаўляты маюць схільнасць і, як той казаў, змушаныя да вершавання” [22, с. 276].

У свой час прыхільнікі стопнай тэорыі, М. Цэрталёў, Д. Дубенскі ды А. Гільфердзінг, як і А. Патабня, не мелі ў арсенале тэарэтычных сродкаў апазіцыі інварыянту і варыянту і развіццё народнага верша разглядалі як рэгрэсіўнае, што, паводле дасціпнай заўвагі А. Фядотава, нагадвае міф пра Атлантыду [19, с. 214 – 215]. Замест вар'явання інварыянту яны абгрунтоўвалі “псаванне” першаўзору. Фалькларыст і тэарэтык верша князь М. Цэрталёў каларытна пісаў пра гэта ў лісце да М. Асталопава: “Конечно, не многие песни сохранились столь счастливо, но, находя развалины Афин, усомнимся ли в великолепии

сего города потому только, что ни одно здание совершенно не уцелело?” [20, с. 12 – 13].

Цікава, што ў М. Штокмара, аўтара ці не адзінай у XX ст. манаграфіі пра рускае народнае вершаванне, крытыка гэтых наіўных уяўленняў, таксама атрымалася рэгрэсіўная тэорыя народнага верша. Так і не здолеўшы стварыць пазітыўную канцэпцыю, М. Штокмар знайшоў адгаворку, маўляў, народны верш грунтуецца на празадыйных законах не сучаснай, а... старажытнарускай мовы, г. зн. патлумачыў адно мала зразумелае праз другое, яшчэ менш зразумелае. А галоўная метадалагічная памылка М. Штокмара была ў тым, што ён сінхранічнае тлумачэнне верша падмяніў дыяхранічным, тым самым зблытаўшы два ўзаемадапаўняльныя аспекты ды прыпісаўшы фальклору нейкую гіперкансерватыўнасць. На гэта адразу звярнуў увагу рэцэнзент [12]. Спроба “вывесці” народны верш з “старажытнарускай” мовы была не толькі тупіковай практычна, але і метадалагічна заганная (гл. [18, с. 49]). Пеона- і пентонападобныя структуры ў народным вершы, якія вабілі не толькі М. Штокмара, якія паклаў у аснову “рускіх памераў” М. Львоў, мы бачылі, узнікаюць пад уздзеяннем рэгрэсіўнай акцэнтнай дысіміляцыі і аднолькава ўласцівыя як народнаму, так і літаратурнаму вершу*.

Народны верш і праўда кансерватыўны, але яго кансерватызм мае зусім іншую прыроду: не ў тым, каб слепа следаваць пэўнаму дагістарычнаму стану мовы, а якраз у зусім адваротным, у тым, што верш увесь час як бы ўзнаўляецца, пачынаецца з нуля на аснове ўніверсальных рытмавых структур **α** і **β**. І пацвярджаецца тое імправізатарскай практыкай народных песняроў: “Апавядальнікі кожны раз крыху мяняюць выклад быліны, перастаўляюць словы і часціцы, то дадаюць, то адкідаюць нейкі верс, то ўжываюць іншыя выразы” [5, с. 40]. Як трапна зазначыў А. Фядотаў, народны верш – гэта “развіццёвая, дынамічная, варыяцыйная, не роўная сабе мастацкая сістэма” [19, с. 215]. А ўніверсалізм архэрытмем, да адкрыцця якіх ішлі самыя розныя, часам антаганістычныя, вершазнаўчыя школы, не супярэчыць абумоўленасці верша мовай, бо кожная мова накладвае свой непаўторны ўзор на ўніверсаліі, часам зыначваючы іх да непазнавальнасці.

Самаўзнаўляльная канцэпцыя народнага верша, угрунтаваная на **α** і **β**-рытмемах, дазваляе перагледзець усе рэканструкцыі, як праіндаеўрапейскага, так і праславянскага верша**. Рэч у тым,

* Аднак у М. Штокмара была вельмі прадукцыйная ідэя ўліку акцэнтаў ад канца радка і іх статыстычнага апісання, якая, на жаль, не зрэалізавалася [26, с. 124 – 136].

** Мы можам меркаваць пра даўнейшы вусны верш толькі тады, калі ўсведамляем, у якім празадыйным кантэксте апынуцца архэрытмемы.

што да рэканструявання даўнейшага народнага верша прыкладаліся тыя самыя методыкі, што і да літаратурных тэкстаў: прасочвалася, як адна рытмавая традыцыя, трапіўшы ў новыя ўмовы, трансфармавалася ў другую і г. д. Але такі спосаб трансляцыі мажлівы толькі тады, калі ёсць пісьмовая практыка і звязаны з ёю навык вершавання. Пры вусным бытаванні – стары верш разбураецца і ствараецца новы з новага моўнага матэрыялу. Нездарма адзін і той жа сюжэт адным і тым жа аўтарам можа выконвацца ў розных памерах. З гэтай нагоды часам успамінаецца сведчанне А. Гільфердзінга пра тое, як Т. Рабінін адну і тую быліну выконваў на адзін лад, а потым, стаміўшыся, – на іншы [5, с. 40].

Асабліва багаты матэрыял на гэты конт даюць даследаванні М. Пэры і А. Лорда, дзе падкрэсліваецца: “Вусны твор не ствараецца для выканання, ён ствараецца ў працэсе выканання” [11, с. 24]. А што да рэканструкцыі памераў, то тут навукай можа паслужыць марная спроба Р. Якабсона з праіндаеўрапейскага васьміскладовіка (рэканструяванага А. Мее) вывесці праславянскі дзесяціскладовік, пастуляваны І. Сразнеўскім і М. Трубяцкім. Дарэчы, згадваны сербскі фалькларыст Л. Зіма рэканструяваў праславянскі эпічны васьміскладовік і меў для гэтага не меншыя падставы. Мабыць, ідэя дзесяціскладовіка запанавала толькі таму, што рускае вершазнаўства больш уплывовае. А. Зайцаў добра паказаў, што тая спроба зусім непераканаўчая [8, с. 202 – 203]. З васьміскладовіка практычна не выводзіцца дзесяціскладовік: першы засноўваецца на шчыльна знітаваных α -рытмемах ($\alpha + \alpha$), а другі – на слаба звязаных β і α -рытмемах ($\beta_{-1} + \beta_{-1}, \alpha + \beta$, а таксама $-\alpha_{+1} + \alpha_{+1}$). Урэшце, чаму не дапусціць пэўнай разнастайнасці ў даўнейшым вершаванні, без чаго не абходзіцца ні адна з вядомых нам сучасных сістэм фальклору?

ДА МЕТАДАЛОГІІ ЭТЫМАЛАГІЗАВАННЯ ВЫКЛІЧНІКАЎ

Атрыманая вынікі дазваляюць не толькі перагледзець парадак развіцця вершавых памераў, але і ўнесці пэўныя папраўкі ў этымалогію выклічнікаў. А стаўленне да іх крайне нядбалае: і падаюцца няпоўна, і этымалагізуюцца без уліку ўласнай прыроды. Раз выклічнікі становяць сабой рэфлекторныя дыфузныя гукі, а гукавыя анамаліі – спосаб іх існавання, то ўсе традыцыйныя кампаратывісцкія прыёмы, як пераход *a* ў *o* і наадварот, у гэтай групе лексікі могуць проста не працаваць – такая этымалогія будзе фармальнай адпіскай. Для атрымання верагодных высноў трэба параўнаць самыя аддаленыя мовы, і калі выявіцца, што фаналагічная сістэма мовы не ўплывае (ці не ўплывае прынцыпова) на асноўныя тыпы выклічнікаў і перадусім не

адбіваецца на іх семантыцы, – тады трэба шукаць прыватныя прыёмы этымалагізацыі.

Таксама вельмі важна ўлічваць іерархію значальных і службовых слоў. Выклічнікі куды бліжэй стаяць да першых, чым да другіх. Скажам больш: у існасці, выклічнікі – паўнавартыя значальныя словы, толькі што семантыка іх непрадметная. Канверсія значальных слоў у службовыя ідзе неадменна, а адваротная канверсія бадай што немажлівая. І таму сумнеўна выглядае наступная этымалогія часціцы *a?* / *ga?* у рускім этымалагічным слоўніку: “Узнікла ў выніку марфалагічна-сінтаксічнага спосабу словаўтварэння на базе злучніка *a*” [ЭСРЯ, 12]. Прынамсі, незразумела, адкуль бярэцца пратэза [h]? Больш праўдападобная была б версія, што *a?* / *ga?* паходзіць ад адпаведнага выклічніка. Такая этымалогія пацвярджаецца і семантыкай апошняга. Наагул, часам правесці граніцу паміж выклічнікам *a!* і часціцай *a?* няпроста, нездарма беларускія этымолагі падалі іх у адным артыкуле [ЭСБМ, III, 7]. Такая версія мае паралель і ў этымалогіі часціцы *vo**, якая таксама паходзіць ад лабіялізаванага варыянту выклічніка *o!* [ЭСБМ, II, 173]. Абедзве часціцы дакладна перадаюць пастуляваную вышэй семантыку каранёў *a-* і *o-*.

Нельга не браць пад увагу і рытмавыя матрыцы, паводле якіх множацца выклічнікі. Прыкладам, у тым жа рускім этымалагічным слоўніку даецца наступная версія паходжання слова *ай*: “Узнікла ў выніку зліцця выклічнікаў *a...* і *и...* Ст.-рус. *ai* > *ay* у выніку адпазнення канцавога ненацісненага *и* (пар. *мати, броси* і да т. п.)” [ЭСРЯ, 54]. Але такая версія мала імаверная, калі мы ўспомнім, што ўсе канцавыя выклічнікавыя элементы перацягваюць націск на сябе, не пад націскам могуць стаяць толькі аглютынаваныя часціцы, займеннікі і г. д. Галосны [i] ў моцнай пазіцыі ніяк не мог перайсці ў зычны [j]. Відаць, суфікс *-й*, як і *-x*, чыста рэфлекторнага паходжання. Сумнеўна, хоць і без звязку з рытмавай структурай, выглядае версія паходжання выклічнікавага суфікса *-m* (*am! om!*) ад займенніка *тѣ* [ЭСБМ, I, 191]. Суфікс *-m*, які перадае адпрэчанне, семантычна бліжэй да выклічніка *тѣфу*, чым да ўказальнага займенніка *тѣ*, таму тут, хутчэй за ўсё, таксама маем справу з рэфлекторным гукам. Апошняя версія мае пацверджанне ў семантыцы і функцыянаванні некаторых часціц выклічнікавага паходжання.

У беларускай мове ёсць часціцы *во*, *вось*, *от* і блізкія да іх дыялектныя *о*, *ось*, *вот*. Зазвычай усе яны трактуюцца як указальныя, без ды-

* Адна з тых нешматлікіх часціц, да якой можна паставіць пытанне (“- Дзе? – Во!”).

ферэнцыяцыі [БГ-85, 205]. Насамрэч кожная мае сваю семантыку і функцыю, што лёгка прасачыць, параўнаўшы тры выразы: *Вось аўтарытэт! Во аўтарытэт! От аўтарытэт!* Першы з іх адносіцца да нейтральнага стылю і перадае простае ўказанне. Два наступныя маюць гутарковае адценне (што ні ў якім разе не выводзіць іх па-за межы літаратурнай мовы), але не гэта галоўнае. У другім выразе апрача ўказання (з адценнем экспрэсіі) можна пачуць і здзіўленне. Тым часам трэці ніякага ўказання (з рэдкімі выняткамі) не перадае, хутчэй нешта адваротнае: сумнеў, грэблівасць і г. д. Таму *от* – не зусім указальная часціца, а набліжанасць яе да выклічнікаў максімальная. Такая розніца ў семантыцы выкліканая розным паходжаннем. Часціца *вось* паходзіць ад выклічніка *о!* (значэнне засяроджання) і ўказальнага займенніка (*вось* ← *во + се*), часціца *во* – аналагічна (толькі без займенніка), а часціца *от* – гэта былы выклічнік з суфіксам адпрэчання *-т*. Тым часам у слове *вот* і ўказанне (*вот* ← *во + тв*), і адпрэчанне супалі і сталі амонімамі.

Неадрозненне гэтых з’яў у сітуацыі білінгвізму негатыўна адбілася на культуры мовы. У рускай літаратурнай мове нарматыўнай стала форма *вот*, а раз яна шматзначная, то неістотна, у якім сэнсе яе выкарыстоўваць. Затое ў беларускай, дзе пашырылася форма *вось*, трэба пільна сачыць за слухным выкарыстаннем апошняй. Слова *вось* можа ўжывацца менавіта для ўказання, а для сумневу, нязгоды, грэблівасці ёсць іншае слова – *от*. Яшчэ нядаўна, у 1960 – 1980-я гг. у творах пісьменнікаў можна было прасачыць слухнае, хоць і не заўжды, не ўва ўсім паслядоўнае, ужыванне гэтых выклічнікаў і часціц. На жаль, сучасныя носыбіты мовы амаль выкінулі з ужытку адметныя і вельмі патрэбныя словы *во* і *от* і скрозь ужываюць *вось* паводле семантычнага шаблону рускага *вот*. Хоць выраз *Вось яшчэ!* у значэнні рускага выразу нязгоды, абурэння *Вот еще!* гучыць безаблічна і нават недакладна, шмат ямчэй *От яшчэ!*

ЗАМКНЕННЕ

Як законы рытму, так і прырода выклічнікаў вымагаюць далейшага вывучэння. Атрыманыя высновы ані ў якім разе нельга лічыць канчатковымі. Наадварот, з іх вынікае, што мы стаім толькі ў пачатку вялікага падарожжа. Выклічнікі і гукаперайманні – гэта тая падсістэма мовы, дзе перахаваліся самыя архаічныя з’явы, а найбольш адметная з іх – ідэальная рытмічнасць чалавечага маўлення, можна сказаць, поўная рэфікацыя ўніверсальні. Яна і стала прататыпам усіх існых і няісных вершавых памераў. Рэальнасць гэтай універсальні не толькі

выток, але і прычына існавання вершаванай мовы, той “волі да верша”, якая некаторым празаікам здавалася ненатуральнай. Не меншага здзіўлення варта і адваротнае: мы не заўважаем ідэальнасці рытму выклічнікаў, не заўважаем да такой ступені, што да гэтай пары ніхто ўсур’ёз, апрача Л. Якабоўскага (гл.: [2, с. 197]), не звязваў вершы і выклічнікі. Значыць, тут і няма верша як такога, хоць гармонія рытму кожнага асобна ўзятага колана бездакорная.

Для ўзнікнення з’явы верша патрэбен яшчэ і вертыкальны рытм, каб кожны колан усведмляўся не толькі сінтагматычна, але і парадыгматычна як нешта тоеснае сабе самому, як паўтор сябе самога [24, с. 49]. Аднак філа- і онтагенетычна выклічнікі і гукаперайманні з’яўляюць нам такі сінкрэтычны стан мовы, ад якога ідуць дзве дарогі да двух тыпаў маўлення: верша і прозы. Можа, гэта і ёсць той пункт, з якога пачынаецца размежаванне экспрэсійнага і камунікацыйнага маўлення як эмбрыёнаў верша і прозы, пра што з году ў год пісаў Л. Цімафееў.

Спіс скарачэнняў

БГ-85 – Беларуская граматыка: у 2 ч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – 431 с.; **ЭСБМ** – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978 – 1985. – Т. 1 – 3; **ЭСРЯ** – Этимологический словарь русского языка. – Т. 1. Вып. 1 / автор-сост. Н. М. Шанский. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1963. – 196 с.

Спіс літаратуры

- Аберкромби, Д.** Взгляд фонетиста на структуру стиха / Д. Аберкромби // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 9 : Лингвостилистика / сост. и вступ. ст. И. Р. Гальперина. – М. : Прогресс, 1980. – С. 404 – 412.
- Веселовский, А. Н.** Историческая поэтика / А. Н. Веселовский; вступ. ст. И. К. Горского; сост., коммент. В. В. Мочаловой. – М. : Высш. шк., 1989. – 406 с. – (Классика литературной науки).
- Ворт, Д.** Фразеология как ключ к метрической структуре (на материале русской причети) // Очерки по русской филологии / Д. Ворт; пер. с англ. К. К. Богатырева. – М. : Индрик, 2006. – С. 397 – 417.
- Выготский, Л. С.** О влиянии речевого ритма на дыхание / Л. С. Выготский // Проблемы современной психологии : сборник статей сотрудников Московского государственного института экспериментальной психологии / под ред. проф. К. Н. Корнилова. – Ленинград : Гос. изд-во, 1926. – С. 169 – 173.
- Гильфердинг, А. Ф.** Олонекская губерния и ее народные рапсоды / А. Ф. Гильфердинг // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Т. 59. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1894. – С. 1 – 62.
- Денисов, Я. А.** Важность изучения метрики в связи с краткой историей этой науки / Я. А. Денисов // Филологическое обозрение. – 1893. – Т. 4. – Отд. 1. – С. 117 – 130.
- Ерешко, А. Е.** Интонационное оформление строки стихотворного текста / А. Е. Ерешко // Славянский стих : Стихovedение, лингвистика и поэтика : мат. межд. конф., 19 – 23 июля 1995 г. / под ред. М. Л. Гаспарова, Т. В. Скулачевой. – М. : Наука, 1996. – С. 99 – 104.

8. **Зайцев, А. И.** Стих русской былины и праиндоевропейская поэзия / А. И. Зайцев // Русский фольклор. Вып. 28, 1. – СПб. : Наука, 1995. – С. 198 – 205.
9. **Кобецкая, Г.** Некоторые вопросы стиховедения в освещении польских ученых / Г. Кобецкая // Советское славяноведение. – 1972. – № 4. – М. : Наука. – С. 122 – 126.
10. **Кодзасов, С. В.** Общая фонетика : учебник / С. В. Кодзасов, О. Ф. Кривнова. – М. : РГГУ, 2001. – 592 с.
11. **Лорд, А. Б.** Сказитель / А. Б. Лорд; пер. с англ. и коммент. Ю. А. Клейнера и Г. А. Левинтона; послесл. Б. Н. Путилова; статьи А. И. Зайцева, Ю. А. Клейнера. – М. : Изд. фирма “Восточная литература” РАН, 1994. – 368 с. – (Исследования по фольклору и мифологии Востока).
12. **Назаренко, В.** Читаешь – недоумеваешь... : [рец. на кн. : Штокмар, М. П. Исследования в области русского народного стихосложения. – М. : Изд-во АН СССР, 1952] / В. Назаренко // Звезда. – 1953. – № 2. – С. 182 – 184.
13. **Пацюпа, Ю.** Сістэма часцінаў мовы : Да іманентнай беларускай граматыкі / Ю. Пацюпа, П. Бука // Анонс : Квадрат тэкстаў / Ю. Пацюпа. – Мінск : Выдавец І. П. Логвінаў, 2013. – 158 с.
14. **Пацюпа, Ю.** Страла Зенона : рытмалагічны трактат / Ю. Пацюпа // Arche. – 2004. – № 5. – С. 262 – 319.
15. **Потебня, А. А.** Обзор поэтических мотивов колыдок и щедрок : I. Размер / А. А. Потебня // Русский филологический вестник. – 1884. – Т. 11. – № 1. – С. 1 – 32.
16. **Тимофеев, Л.** Ритм стиха и ритм прозы (О новой теории ритма прозы М. А. Пешковского) / Л. Тимофеев // На литературном посту. – 1928. – № 19. – С. 20 – 30.
17. **Томашевский, Б.** [Рец. на кн. : Шенгели, Г. Трактат о русском стихе. Ч. 1 : Органическая метрика. – Одесса, 1921] / Б. Томашевский // Книга и революция. – 1923. – № 1. – С. 51 – 52.
18. **Томашевский, Б. В.** Стих и язык // Стих и язык : филологические очерки / Б. В. Томашевский. – Москва – Ленинград : Гос. изд-во худож. лит., 1959. – С. 9 – 68.
19. **Федотов, О. И.** А. Ф. Гильфердинг о народном стихе / О. И. Федотов // Русский фольклор. Вып. 28, 1. – СПб. : Наука, 1995. – С. 206 – 216.
20. **Цертелев, [Н. А.]** О стихосложении старинных русских песен (Письмо Н. Ф. Остолопову) / Н. А. Цертелев // Сын отечества. – 1820. – Ч. 63. – № 27. – С. 3 – 15.
21. **Чудовский, В.** Несколько мыслей к возможному учению о стихе (с примерным разбором стихосложения в I главе “Евгения Онегина”) / В. Чудовский // Аполлон. – 1915. – № 8 – 9. – С. 55 – 95.
22. **Чуковский, К. И.** От двух до пяти // Собрание сочинений : в 15 т. / К. И. Чуковский; сост., коммент. Е. Чуковской. – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. – Т. 2 : От двух до пяти; Литература и школа : статья; Серебряный герб : повесть; Приложение. – С. 5 – 388.
23. **Шапир, М. И.** Metrum et rhythmus sub speticæ semioticæ / М. И. Шапир // Даугава. – 1990. – № 10. – С. 63 – 87.
24. **Шапир, М. И.** Стих и проза : Пространство-время поэтического текста (Основные положения) / М. И. Шапир // Славянский стих : Стиховедение, лингвистика и поэтика : мат. межд. конф., 19 – 23 июля 1995 г. / под ред. М. Л. Гаспарова, Т. В. Скулачевой. – М. : Наука, 1996. – С. 41 – 49.
25. **Штокмар, М. П.** Исследования в области русского народного стихосложения : [монография] / М. П. Штокмар. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – 422.
26. **Штокмар, М. П.** Основы ритмики русского народного стиха / М. П. Штокмар // Известия Академии наук. Отделение литературы и языка. – 1941. – № 1. – С. 106 – 136.
27. **Якобсон, Р.** О чешском стихе преимущественно в сопоставлении с русским / Р. Якобсон. – М. : Гос. изд-во, 1923. – 120 с. – (Сборники по теории поэтического языка. Вып. V).

Юры ПАЦЮПА.

Арткул паступіў у рэдакцыю 7 мая 2014 г.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2016 год КРАСАВІК

- 1 красавіка** – 230 гадоў з дня нараджэння Юзафа Стафана Здановіча (1786 – 1839), беларускага і польскага акцёра
- 80 гадоў з дня нараджэння Роберта Ландарскага, мастака
- 75 гадоў з дня нараджэння Леаніда Марчанкі (1941 – 1996), мастака
- 3 красавіка** – 70 гадоў з дня нараджэння Рычарда Смольскага, тэатразнаўцы, педагога
- 4 красавіка** – 120 гадоў з дня нараджэння Мікалая Шчаглова-Куліковіча (1896 – 1969), кампазітара. Жыў у ЗША
- 5 красавіка** – 80 гадоў з дня нараджэння Рамана Тармолы (Тармолы-Мірскага; 1936 – 2011), паэта
- 75 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Пуцейкі (1941 – 2004), мастака
- 6 красавіка** – 80 гадоў з дня нараджэння Вікторыі Казловай (1936 – 2005), рэжысёра тэатра лялек
- 80 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Саўчанкі (1936 – 2004), спевака, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР
- 80 гадоў з дня нараджэння Генадзі Шупенькі (1936 – 2010), крытыка, літаратуразнаўцы
- 70 гадоў з дня нараджэння Валянціны Коўтун (1946 – 2011), паэтка, прэзаіка, грамадскага дзеяча
- 7 красавіка** – 140 гадоў з дня нараджэння Іларыёна Свянціцкага (1876 – 1956), украінскага філалага-славіста, даследчыка беларускай культуры
- 100 гадоў з дня нараджэння Абрама Вайнштэйна (1916 – 1990), мастака
- 90 гадоў таму створана Беларускае таварыства дружбы і культурнай сувязі з замежнымі краінамі
- 90 гадоў з дня нараджэння Аляксея Кагадзева (1926 – 1997), харавога дырыжора, педагога, народнага артыста Беларусі
- 8 красавіка** – 150 гадоў з дня нараджэння Васіля Цвяткова (1866 – 1933), рускага спевака, педагога
- 9 красавіка** – 50 гадоў з дня нараджэння Алеся Ліпая, паэта, журналіста
- 10 красавіка** – 85 гадоў з дня нараджэння Івана Чыгрына (1931 – 2006), літаратуразнаўцы, крытыка, паэта
- 11 красавіка** – 80 гадоў з дня нараджэння Івонкі Сурвілы (Шыманец-Сурвілы), мовазнаўцы, мастачкі, грамадска-палітычнага дзеяча ў эміграцыі. Жыве ў Канадзе
- 70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Церабуна, мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі
- 12 красавіка** – 475 гадоў з дня нараджэння Іпація (свецкае імя Адам) Пацея (1541 – 1613), пісьменніка-палеміста, дзяржаўнага, палітычнага і царкоўнага дзеяча ВКЛ
- 110 гадоў з дня нараджэння Авеля Брэгмана (1906 – 1958), архітэктара
- 70 гадоў з дня нараджэння Ніны Гурло, мастачкі

Заканчэнне на с. 60.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Да Міжнароднага дня роднай мовы

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў СУЧАСНЫМ ГРАМАДСТВЕ ПРАБЛЕМЫ БЕЛАРУСКАМОЎНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ І БЕЛАРУСКАМОЎНАЙ АДУКАЦЫІ

Кожны год 21 лютага ва ўсім свеце пад эгідай ЮНЕСКА шырока адзначаецца Міжнародны дзень роднай мовы. Асноўная мэта гэтага дня – падтрыманне нацыянальных моў і культур, захаванне нацыянальнай адметнасці і нацыянальнай самабытнасці народа, забеспячэнне права кожнага грамадзяніна карыстацца ў сваёй краіне роднай мовай і стварэнне ўмоў для гэтага з боку дзяржаўных органаў улады.

Для нашай краіны – Рэспублікі Беларусь – гэты дзень набывае асаблівае значэнне і характарызуецца пэўнай спецыфікай у параўнанні з іншымі краінамі, у тым ліку і суседнімі.

У большасці краін свету правядзенне Міжнароднага дня роднай мовы накіравана найперш на падтрыманне моў нацыянальных меншасцей, павышэнне іх грамадскага статусу і пашырэнне ў розных сферах ужывання. У Беларусі ж аб'ектам першаступеннай увагі ў гэты дзень становіцца менавіта беларуская мова – дзяржаўная мова краіны і мова нацыянальнай большасці. Гэта звязана з тым, што нягледзячы на самы высокі заканадаўчы статус беларускай мовы, сёння існуюць сур'ёзныя праблемы з яе рэальным выкарыстаннем у большасці афіцыйных сфер зносін, у тым ліку і ў адукацыйнай сферы, якая з'яўляецца найважнейшым інструментам фарміравання моўнай (беларускамоўнай) кампетэнцыі грамадства. Інакш кажучы, падчас правядзення Міжнароднага дня роднай мовы ў Беларусі асноўная ўвага аддаецца пытанню прывядзення рэальнай моўнай сітуацыі ў адпаведнасць з прынцыпамі дзяржаўнага двухмоўя, пашырэнню беларускай мовы ў тыя сферы ўжытку, у якіх яна павінна выкарыстоўвацца як дзяржаўная мова краіны.

Вопыт Беларусі, такім чынам, паказвае, што праблемы паўнаважнага функцыянавання мовы актуальныя не толькі для моў нацыянальных меншасцей, але і для моў з высокім заканадаўчым статусам. Пры гэтым часта аказваецца, што мове нацыянальнай большасці значна цяжэй вырашыць гэтыя праблемы, чым мове нацыянальнай меншасці.

Таму святкаванне Міжнароднага дня роднай мовы ў нашай краіне – добрая нагода для таго, каб

яшчэ раз звярнуць увагу на моўную сітуацыю, на стан развіцця сістэмы беларускай літаратурнай мовы, на яе месца ў камунікатыўнай прасторы беларусаў і ролю ў фарміраванні і падтрыманні нацыянальнай свядомасці і ідэнтычнасці, на яе перспектывы ў XXI стагоддзі. Істотным таксама з'яўляецца выпрацоўка і рэалізацыя комплексу разнастайных мер, накіраваных на рэальнае пашырэнне беларускай мовы ў большасці афіцыйных сфер зносін.

Выкананне ў сучасным грамадстве, асабліва ў двухмоўным, усіх функцый дзяржаўнай мовы любой нацыянальнай мовай, у тым ліку і беларускай, забяспечваецца цэлым шэрагам умоў, сярод якіх найважнейшымі трэба лічыць лінгвістычныя, прававыя, сацыяльна-псіхалагічныя і адукацыйныя.

Лінгвістычныя ўмовы прадугледжваюць: а) адпаведны ўзровень развіцця сістэмы мовы; б) дастатковае тэарэтычнае забеспячэнне; в) наяўнасць факталагічнай базы. Усё гэта неабходна для ўсведамлення значнасці і дастатковасці сістэмы нацыянальнай беларускай мовы для забеспячэння камунікатыўных патрэб сучаснага грамадства, а таксама рэальнай магчымасці грамадзяніна карыстацца беларускай мовай у сваёй прафесійнай і паўсядзённай дзейнасці.

Прававыя ўмовы (абумоўленыя сітуацыяй двухмоўя) уключаюць: а) наяўнасць нарматыўнай заканадаўчай базы ў сферы моўнага жыцця і яе строгае выкананне; б) прававую кампетэнцыю грамадзян і выкананне моўных абавязкаў службовымі асобамі; в) адпаведнасць нацыянальнага моўнага заканадаўства еўрапейскім стандартам у моўнай сферы. Выкананне гэтых умоў рэгулюе моўныя паводзіны грамадзян і службовых асоб у моўнай сферы ў сітуацыі дзяржаўнага двухмоўя.

Сацыяльна-псіхалагічныя фактары заключаюцца ў наступным: а) усведамленні важнасці і прыярытэтнасці нацыянальнай мовы як часткі нацыянальнай духоўнай культуры і гістарычнай спадчыны; б) фарміраванні нацыянальнага моўнага этнацэнтрызму і пазбаўленні ад комплексу блізкароднаснага адштурхоўвання; в) адносінах да нацыянальнай мовы як да найважнейшага

атрыбута дзяржаўнасці і незалежнасці краіны; г) выкананні нацыянальнай (беларускай) мовай функцыі аб'яднання грамадства, а не яго канфрантацыі; д) пазбаўленні палітычных ярлыкоў па моўных густах і схільнасцях двухмоўных грамадзян краіны. Гэты найбольш складаны комплекс умоў, звязаны з моўнымі густамі і стэрэатыпамі моўных паводзін, неабходны для фарміравання ў асобы і соцыуму мажарытарных адносін да нацыянальнай беларускай мовы.

Рэалізацыя пералічаных умоў лінгвістычнага, прававога і сацыяльна-псіхалагічнага характару ў цэлым не толькі забяспечыць псіхалагічны камфорт асобы ў двухмоўным соцыуме, але і дазволіць беларускай мове заняць у сучасным беларускім грамадстве тое месца, якое яна павінна займаць як дзяржаўная мова краіны і мова тытульнай нацыі. Разам з тым агульным парадоксам існавання беларускай мовы ў пачатку XXI ст. і найважнейшай перашкодай для яе рэальнага пашырэння ў сучасных сферах камунікацыі трэба лічыць тое, што пры фактычна поўным задавальненні лінгвістычных умоў існуюць істотныя праблемы дакладнага выканання моўнага заканадаўства ў сферы забеспячэння моўных правоў грамадзян, практычна адсутнічае грамадская воля для пераадолення перашкод сацыяльна-псіхалагічнага кшталту, а таксама недастатковай з'яўляецца яе сацыяльная база і моўная кампетэнцыя грамадства.

Пры гэтым якраз **фарміраванне неабходнай моўнай (беларускамоўнай) кампетэнцыі грамадзяніна ў двухмоўным беларускім грамадстве мае выключна важнае значэнне:**

а) для магчымасці рэалізацыі права грамадзяніна карыстацца любой дзяржаўнай мовай у залежнасці ад сваіх моўных густаў і схільнасцей і канкрэтнай маўленчай сітуацыі;

б) для забеспячэння псіхалагічнага камфорту асобы пры неабходнасці выбару той ці іншай дзяржаўнай мовы для камунікацыі.

Актуальнасць фарміравання дастатковай двухмоўнай кампетэнцыі асобы ў сітуацыі блізкароднаснага двухмоўя тлумачыцца наступным.

1. Належная двухмоўная (у першую чаргу беларускамоўная) кампетэнцыя неабходна кожнаму грамадзяніну Рэспублікі Беларусь, паколькі яна істотна пашырае яго культурную і інфармацыйную прастору і забяспечвае магчымасць моўных паводзін у адпаведнасці з камунікатыўнай сітуацыяй, што з'яўляецца важным фактарам псіхалагічнага камфорту асобы.

2. Дастатковая двухмоўная (у першую чаргу беларускамоўная) кампетэнцыя найперш неабходна для службовых асоб усіх узроўняў, якія па сваім статусе прадстаўнікоў дзяржаўных органаў кіравання павінны забяспечыць кожнаму грамадзяніну права выкарыстоўваць любую (у тым ліку

ці нават у першую чаргу беларускую) мову ў сваёй дзейнасці. У прынцыпе, дасканаласць валодання абедзвюма дзяржаўнымі – беларускай і рускай – мовамі службовымі асобамі ў нашым грамадстве павінна стаць абавязковым патрабаваннем прафесійнай адпаведнасці займаемай пасады.

3. Адпаведная двухмоўная кампетэнцыя таксама неабходна работнікам вытворчай сферы, якія вырабляюць тавары народнага спажывання, харчовыя прадукты, лекавыя прэпараты і іншае, для таго, каб на іх таварах абавязкова змяшчалася неабходная інфармацыя на абедзвюх дзяржаўных мовах. Абсалютна непрымальна для незалежнай дзяржавы сітуацыя, калі на прадукцыі, вырабленай на беларускіх прадпрыемствах і для беларускага спажыўца, ёсць інфармацыя для спажыўца на рускай і казахскай мовах, а на беларускай – няма. Гэтым самым не толькі парушаецца гарантаванае Канстытуцыяй права грамадзяніна атрымліваць неабходную інфармацыю на дзяржаўнай мове, але і прыніжаецца роля Беларусі як суверэннай краіны.

4. Здавальняючая двухмоўная кампетэнцыя неабходна для работнікаў сферы паслуг, без чаго таксама немагчыма забяспечыць права грамадзяніна карыстацца той ці іншай дзяржаўнай мовай у гэтай важнай паўсядзённай сферы камунікацыі.

5. Неабходны ўзровень валодання беларускай мовай грамадствам у цэлым забяспечвае індывідуальнае пачуццё годнасці асобы і калектыўнае пачуццё годнасці нацыі, якая ўсведамляе каштоўнасць і значнасць найважнейшых нацыянальных атрыбутаў дзяржаўнасці, незалежнасці і адметнасці і сваімі моўнымі паводзінамі можа гэтак сцвярджаць. Гэты момант вельмі важны ў сучасных умовах для захавання пачуцця моўнай талерантнасці і павагі да моўных густаў і схільнасцей суразмоўцы.

У сферы гарманізацыі моўнага жыцця беларускага грамадства сёння побач з названымі вышэй найбольшую актуальнасць набывае праблема забеспячэння ўмоў **адукацыйнага характару**, якія дазволілі б: а) сфарміраваць дастатковую моўную (беларускамоўную) кампетэнцыю асобы і грамадства ў цэлым і б) рэалізаваць у адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь, Законам Рэспублікі Беларусь “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”, а таксама Дэкларацыяй аб правах чалавека права грамадзяніна атрымліваць адукацыю на роднай нацыянальнай (у нашым выпадку беларускай) мове.

Выключна важная роля ў падтрыманні беларускамоўнай кампетэнцыі сучаснага грамадства сёння належыць сістэме дзяржаўнай адукацыі. Можна без перабольшання сцвярджаць, што цяпер менавіта ў працэсе школьнага навучання пераважная большасць маладога пакалення набывае першыя сістэмныя веды па беларускай мове і практычныя навыкі беларускага маўлення. Больш за тое, пры належных адносінах да выкладання беларускай мовы як ву-

чэбнага прадмета з боку настаўнікаў і яе авалодання з боку вучняў кожны выпускнік сярэдняй школы незалежна ад мовы навучання можа атрымаць дастатковыя навыкі, каб пры неабходнасці свабодна выкарыстоўваць беларускую мову як рэальны сродак зносін. Але недахоп беларускамоўнага асяроддзя і нізкая запатрабаванасць беларускай мовы як сродку зносін часта зводзяць на нішто набытыя ў школе веды па беларускай мове.

Праблема павелічэння колькасці беларускамоўных школ і класаў у краіне, накіраваная на рэалізацыю права грамадзян атрымліваць адукацыю (у першую чаргу школьную) на дзяржаўнай (беларускай) мове набывае яшчэ адзін вельмі істотны аспект, звязаны з кадравым і вучэбна-метадычным забеспячэннем працэсу беларускамоўнага навучання ў школе, што з'яўляецца выключнай прэрагатывай дзяржаўных органаў адукацыі. На жаль, трэба канстатаваць, што ў нашай краіне сёння фактычна не рыхтуюцца беларускамоўныя педагогічныя кадры для сістэмы дашкольнай і школьнай адукацыі. Таму спецыялісты, якія трапляюць у дашкольныя ўстановы і ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання ці выхавання, фактычна не гатовы выкладаць вучэбныя прадметы на дзяржаўнай беларускай мове, за выключэннем, зразумела, такіх прадметаў, як беларуская мова і беларуская літаратура.

Акрамя таго, тыя спецыялісты, якія маюць жаданне, могуць або вымушаны весці выкладанне на беларускай мове, апынаюцца ў значна больш складаных умовах, чым іх калегі, якія працуюць ва ўстановах адукацыі з рускай мовай навучання. Міністэрства адукацыі забяспечвае ўстановы адукацыі беларускамоўнымі падручнікамі па ўсіх вучэбных прадметах, а іншыя дапаможныя вучэбныя матэрыялы, якія ўваходзяць у абавязковы пералік вучэбна-метадычных комплексаў, выдаюцца, як правіла, толькі на рускай мове. Таму настаўнікі, напрыклад фізікі ці матэматыкі, павінны карыстацца на ўроках дапаможнымі рускамоўнымі матэрыяламі, што з'яўляецца парушэннем моўнага рэжыму, ці спецыяльна іх перапрацоўваць пры падрыхтоўцы да ўрокаў. І самім вучням не заўсёды даступны ўсе неабходныя дапаможныя матэрыялы на беларускай мове навучання. Гэта істотны момант забеспячэння прынцыпаў дзяржаўнага двухмоўя ў сферы адукацыі і псіхалагічнага камфорту вучня ў школе.

Такім чынам, у адпаведнасці з прынцыпамі дзяржаўнага двухмоўя і еўрапейскімі стандартамі правоў чалавека ў сферы моўнага жыцця, а таксама дзеля забеспячэння бесканфліктнага існавання беларускага грамадства на сучасным этапе развіцця і ўмацавання беларускай дзяржаўнасці неадкладнымі ў сферы адукацыі трэба лічыць наступныя задачы:

1. Забеспячэнне ў працэсе атрымання вышэйшай адукацыі належнай беларускамоўнай кампетэнцыі спецыялістаў, асабліва педагогічных кадраў.

2. Стварэнне поўнай беларускамоўнай вучэбна-метадычнай базы для сферы дашкольнай і школьнай адукацыі.

Першачарговымі крокамі для дасягнення гэтых задач павінны стаць:

а) істотнае павелічэнне вучэбных гадзін курса “Прафесійная лексіка” па ўсіх без выключэння спецыяльнасцях ВНУ, асабліва педагогічнага профілю;

б) распрацоўка сучасных руска-беларускіх слоўнікаў навуковай тэрміналогіі па асноўных галінах вытворчасці, у першую чаргу харчовай і медыцынскай;

в) распрацоўка поўнага комплексу сучасных руска-беларускіх слоўнікаў навуковай тэрміналогіі для школ па ўсіх вучэбных прадметах;

г) абавязковае стварэнне поўнага камплекта беларускамоўных нарматыўных прававых дакументаў для забеспячэння адукацыйнага працэсу і вучэбна-метадычных комплексаў па ўсіх вучэбных прадметах агульнаадукацыйнай школы;

д) абавязковае стварэнне агульнадаступных электронных варыянтаў усіх названых вышэй нарматыўных прававых дакументаў і вучэбна-метадычных матэрыялаў;

е) істотнае павелічэнне колькасці вучэбных гадзін у школе на вучэбныя прадметы “Беларуская мова” і “Беларуская літаратура” пры распрацоўцы новых школьных праграм з улікам сучаснай моўнай сітуацыі і практычнай адсутнасцю беларускамоўнага асяроддзя ў адукацыйнай сферы.

Таксама з мэтай павышэння прэстыжу беларускамоўнага навучання і заахвочвання педагогічных кадраў трэба распрацаваць і ўвесці ў дзеянне сістэму фінансаванага заахвочвання настаўнікаў, якія выкладаюць вучэбныя прадметы на беларускай мове.

Як уяўляецца, выкананне гэтых мер дазволіць забяспечыць выкананне прынцыпаў дзяржаўнага двухмоўя ў нашай краіне, права грамадзяніна на атрыманне адукацыі на любой дзяржаўнай мове ў двухмоўным грамадстве, права і магчымасць карыстацца любой дзяржаўнай мовай у сваёй дзейнасці, а таксама павысіць беларускамоўную кампетэнцыю сучаснага беларускага грамадства, што з'яўляецца важным фактарам псіхалагічнага камфорту асобы і годнасці нацыі; умацуе прэстыж Рэспублікі Беларусь як прававой дэмакратычнай дзяржавы, якая паспяхова ўключаецца ў еўрапейскую сістэму адукацыі, паважае свае нацыянальныя каштоўнасці і інтэгруецца ў еўрапейскую і сусветную супольнасць, захоўваючы нацыянальную адметнасць.

Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ,
член-карэспандэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.
Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

СТАНАЎЛЕННЕ ПРАЗАІЧНАГА СТЫЛЮ ЯДВІГІНА Ш.

Дзейнасць Ядвігіна Ш. (Антон Лявіцкага) пачалася з апрацоўкі фальклорных твораў. Ён бачыў у гэтым адзіную магчымасць выказацца і быць зразумелым. І залежала тут форма не проста ад густаў. Письменнік ужываў знаёмыя чытачам-сялянам вобразы, бо да сваіх (чытай: народных) твораў было зусім іншае стаўленне. Ім больш давяралі. Не дзіва, што многія тагачасныя письменнікі настойліва падкрэслівалі сваю прыналежнасць да музыкоў.

Роля Ядвігіна Ш. у некаторых творах, блізкіх да фальклорных, нязначна адрозніваецца ад ролі народнага апавядальніка. Письменнік адчуваў гэта, таму частыя тут акрэсленні-ўдакладненні тыпу “Народнае апавяданне”, “Казка”, “З народнага апавядання” і пад. Не паглыбляючыся ў псіхалогію чалавека, Ядвігін Ш. канстатаваў толькі знешняе. Традыцыйны (як у фальклорных творах) паказ – традыцыйныя і моўныя сродкі: *Марыська, як тая маладая, гладкая бярозка* (“Бярозка”), *сусед баяў* (“Дачэсныя”), *у нашай прастаце без чорта, паралюша ці яшчэ там як – абысціся трудна* (“Чортава ласка”). Алегорыі Ядвігіна Ш. характарызуюцца і чаканай, народнай сімволікай: бярозка – сімвал жаночай долі (“Бярозка”), дуб – сімвал жыццёвай мудрасці (“Дуб-Дзядуля”), галубкі – сімвал кахання, сарока – сімвал балбатлівасці (“Вяселле”). У большасці твораў такога складу беларускі чалавек проста дзейная асоба, гэта яшчэ не тып, не вобраз, не характар, а толькі пэўная схема. Усе людзі тут аднолькавыя, роўныя, яны – маса, у якой цяжка разгледзець асобнага чалавека.

Спецыфічнае месца ў празічнай спадчыне Ядвігіна Ш. займае апавяданне “Вяселле”. Яно вылучаецца не толькі выкарыстаннем добрай літаратурнай мовы, але і разгортваннем дзеяння, дэталізацыяй вобразаў. Тут блізкасць да фальклорнага твора толькі знешняя, яна абмяжоўваецца выбарам герояў (жывёл).

Кідаецца ў вочы спроба індывідуалізацыі персанажаў. Так, пра галоўную гераіню аўтар сказаў-удакладніў, што яна “ўдава-каршуніха”, “ганорная матка”. У эпизодзе падбору гасцей ідзе далейшае назапашванне дэталей, ускосных прыкмет. Каршуніха, збіраючы гасцей, дае ім характарыстыку, на якой ляжыць двайная нагрузка: акрэсліць сутнасць таго, каго характарызуюць, і таго, хто характарызуе. Тут праглядаецца прыём Ядвігіна Ш. як сатырыка: тое, што каршунісе здаецца добрым, чытачамі ўспрымаецца

адваротна і пераносіцца на людзей, на панства, на яго фанабэрыстасць, пыху. Цікавым у гэтым ракурсе выглядае і дыялог сініцы з каршуніхай. Ён не набліжае развязкі, а разгортвае дзеянне ўшыр.

З пункту гледжання фальклорнай тыпізацыі ўсё гэта лішняе, бо ў поле зроку апавядальніка павінна трапляць толькі тое, што звязана з дынамікай апавядання, раскрыццём канфлікту. І тут мы ўжо бачым, якім шляхам ішоў Ядвігін Ш. у перапрацоўцы фальклорных твораў.

Новы этап у станаўленні Ядвігіна Ш. як празіка – яго імкненне паказаць чытачам побыт беларуса і самога беларуса ў гэтым побыце. Беларус спакон веку шчыры працаўнік. Такі ён і ў Ядвігіна Ш. І тут ужо для кожнага знаходзіцца свая характарыстыка: Васіль Дубінскі (“Золата”) – *рупы і да работы складзен, дарэчны і не зломак, у працы яму ўходу не было*; Сымон (“Жывы нябожчык”) – *гаротны праз увесь век свой працаўнік*; Тамашыха (“Гаротная”) – *як тая пчола*. Письменнік імкнецца паказаць чалавека ў дзеянні, у руху. Ён не проста называе гэтае дзеянне, а спрабуе паказаць яго як працэс, праз які праглядае настрой і характар чалавека, яго асаблівасці. Прыгадаем радкі з апавядання “Раббы”: *Падыйшоўшы пад акно, стаў спярша далікатна барабаниць на ім костачкай зложанага ў кручок пальца, пасля – ляпаць усёй пяцярнёй, урэшце, як пачаў пражыць кулаком у аконную раму...*

Ядвігін Ш. ад фальклорнай устойлівасці, звычайнасці пераходзіць да канкрэтызацыі ў апісаннях сваіх герояў: *І цяпер, і тады, валасы мае былі белыя... толькі цяпер яны белыя, як той на згон зімы брудны, прырыжэўшы снег, а тады яны былі белыя, як добра вытрапаны лён. Вочы мае цяпер, як тая вада вапенная...* (“Жывы нябожчык”). *Апусціў галаву, як той конь убоісты, уніз дый цягаецца, быццам чагось углядаючыся* (“Зарабіў”).

Як бачым, параўнанні становяцца больш матэрыяльнымі. Аўтар параўноўвае сваіх герояў з тым, што іх акружае, што яны добра ведаюць, што бачаць кожны дзень, імкнучыся як мага натуральней паказаць тых людзей.

І на гэтым не спыняецца Ядвігін Ш. Зразумець, адчуць і паказаць чалавека можна пры адной умове: ты ведаеш яго псіхалогію. Якім жа бачыў Антон Лявіцкі працоўнага беларуса? Гэта, перш за ўсё, чалавек добры і сумленны. Каб

выпісаць такія якасці беларуса, пісьменнік паказвае яго ў экстрэмальных умовах. Перш чым адважыцца на злачынства або пасля злачынства, рашыцца на якое людзей штурхае сацыяльнае зло, нястача, літаратурныя героі заўсёды перажываюць душэўныя пакуты. Сірата Гануля (“Зарабляюць”), прымушаная беднасцю апусціцца ў вір распусты, перш чым зрабіць наканаваны крок, *ую ноч... пры мамчыным ложку... плакала і малілася, малілася і плакала...* Пісьменнік не паказвае падрабязнасцей Ганулінага настрою, яе думак – няма доўгага апісання. Ёсць мастацкая дэталі *плакала і малілася, малілася і плакала...* Слова – як удары метранома, які адлічвае апошнія гадзіны цнатлівага дзівочага жыцця. І мнагазначнае шматкроп’е, за якім далейшае існаванне сіраціны са слязьмі, з бядой, з пошукамі выйсця. Бачым чалавека ў момант выбару – бачым яго псіхалогію.

Яшчэ адзін герой апавяданняў – Сцёпка Тацюк (“Зарабіў”). Жыццёвы прынцып яго – *каб яды было, як на Дзяды, а работы, як у нядзелю*. Такого чалавека не павінна мучыць сумленне пры любых абставінах, абы толькі яму было добра. Сцёпка робіцца здраднікам – і зарабляе грошы ад паліцыі. Здавалася б, на гэтым і закончыцца апавяданне, але пісьменнік хоча давесці чытачу, што нават у такіх, пакалечаных гультайствам, людзей ёсць душа, сумленне. Як і ў папярэднім апавяданні, былі ночы, але ўжо пасля выбару, неспакойныя, трывожныя, *як у гарачцы*. Ядвігін Ш. нездарма паказвае перажыванні чалавека ўночы – у час, калі чалавек застаецца сам-насам з найвышэйшым суддзёй, сумленнем, сам-насам са сваімі думкамі, разважаннімі. Душэўны Сцёпкаў непакой адчуваем праз напружанасць фразы, умела арганізаванай пісьменнікам: *...кідаўся Сцёпка, як у гарачцы: то крычаў, каб каня яму запрагалі, то клікаў Юрку і Кастуся, то будзіў жонку...*

Пакуты – вынік таго, што зло пярэчыць натуре чалавека. Ядвігін Ш. паказвае чалавека як звяно, як частку адзінай сістэмы – прыроды. Калі чалавек – элемент наваколля, то натуральна меркаваць, што душа яго тым больш непазрэданая і чулая, чым бліжэй ён да прыроды. Адсюль у творчасці пісьменніка (дарэчы, у аднаго з першых беларускіх творцаў) такая антытэза: чалавек горада і чалавек вёскі; першы – з папсаванай, надломленай псіхікай, другі – непазрэданы і чулы.

Прыгадаем апавяданне “Цырк”. Душа галоўнага яго героя Андрэя Зоркі настолькі добрая, што ён не можа пераносіць нават цыркавай сцэны, бо, як яму здаецца, там здзекуюцца з жылых істот. Аўтар сімпатызуе свайму герою. Каб яшчэ болей падкрэсліць Андрэеву чуласць, пісь-

меннік і прозвішча яму выбраў яркае, светлае, чыстае – *Зорка*. У аўтарскім апісанні цыркавага артыста праглядаюць адносіны да гэтага чалавека. Пісьменнік нібы апраўдвае перад чытачом такое стаўленне Зоркі да артыста, пра якога спачатку гаворыць: *увесь у чорным нейкі чалавек, сам чорны, як смоўж*, потым – *чарнамазы*, пасля слова з параўнання (*смоўж*) замяняе назву чалавека. І гэта непрывабнасць артыста павялічваецца ўдалым параўнаннем: артыст – чорны, *як смоўж*, муштруе табун, *як малако*, белых коней. Аўтар не проста праводзіць сваю лінію, а стараецца і нас, чытачоў, упэўніць, што сапраўды чыстая душа можа быць толькі ў вясковага чалавека.

Такім чынам, Антон Лявіцкі падымае праблему вяскоўца ў горадзе (праблема і сэння актуальная для нашых пісьменнікаў).

Ядвігін Ш. не толькі сам расказвае пра персанажаў, пра іх учынкi. Ён прымушае іх саміх гаварыць пра сябе, матываваць, апраўдваць свае дзеянні, шукаць выхад з цяжкага становішча.

Задумалася Тамашыха. І ажно сама дзівілася, скуль можа брацца столькі бяды, столькі няшчасця, колькі ўсяж валілася на яе галаву. І за што? Грэшная? Мо яе грэх найважнейшы, найбольшы за ўсіх? Мо дзеля таго і пакутвае яна за ўсіх? Мо іншым затое лягчэй жывецца? Ой, бо ці ўсё ж яе жыццё не адна пакута? Не адна бяда? Не адна нядоля? (“Гаротная”).

Думае як быццам Тамашыха, але аўтарава прысутнасць вельмі адчувальная; яны разважаюць, мяркуюць разам, іх галасы зліліся. І тут – няўласна-простая мова! – знаходка Ядвігіна Ш.

Што б з чалавекам ні здарылася, куды б яго лёс ні закінуў, самае дарагое для яго – Бацькаўшчына. Гэтая думка чырвонай ніткай праходзіць і праз публіцыстычныя, і праз мастацкія творы Ядвігіна Ш.

Калі яшчэ і яшчэ раз перачытваеш прозу пісьменніка, разумеш, што творчасць яго – гэта не сума “памылковых” і “добрых” твораў, а складаны комплекс мастацкіх пошукаў і здзяйсненняў, дзе адно звязана з другім і ўсё разам абумоўлена мастацкімі, эстэтычнымі, грамадзянскімі поглядамі пісьменніка, самім часам, самой эпохай. Творчасць Ядвігіна Ш. – гэта і яркі прыклад таго, як ішло нараджэнне, станаўленне пісьмовай нацыянальнай літаратуры, яе мовы, у прыватнасці мовы мастацкага стылю.

Ніна НЯМКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

МЕНТАЛЬНЫЯ ПЕЯРАТЫЎНЫЯ НАМІНАЦЫІ НА МАТЭРЫЯЛЕ ДРУГАСНАЙ СУБСТАНТЫЎНАЙ ЛЕКСІКІ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ

Даследаванні, звязаныя з вывучэннем ментальных здольнасцей чалавека, прыроды чалавечага розуму, у пачатку ХХІ ст. сталі аднымі з цэнтральных, што абумоўлена перш за ўсё развіццём антрапацэнтрычнага падыходу да моўных з’яў. У шматлікіх працах увага акцэнтуюцца на ўзаемасувязі і ўзаемаўплыве мовы і мыслення чалавека, яго свядомасці і духоўна-практычнай дзейнасці, на адлюстраванні ў мове разумовых працэсаў і станаў, выражэнні моўнымі сродкамі інтэлектуальна-эмацыянальных асаблівасцей індывідуума, яго светапоглядных, рэлігійных, эстэтычных, псіхалагічных, духоўных уяўленняў. Сукупнасць слоў, выразаў, паняццяў і канцэптаў, якія адносяцца да мыслення, некаторыя вучоныя называюць “ментальнай мовай”, “ментальным лексіконам”, “ментальнай прасторай”, “мовай думкі” і тлумачаць яе як “метамову, на якой задаюцца адзінкі канцэптуальнай сістэмы і апісваюцца ментальныя рэпрэзентацыі для значэння натуральных моўных выразаў” [2, с. 99].

Для намінацый чалавека, які ацэньваецца па яго разумовых здольнасцях, у мове існуе немалая колькасць лексічных, лексіка-фразалагічных сродкаў, парэмій, прэцэдэнтных імёнаў і тэкстаў, што носяць ідыятычны характар і залежаць ад культурна-гістарычных традыцый народа. Як правіла, усе яны размяркоўваюцца на семантычнай восі з дзвюма супрацьлеглымі канстантамі: а) разумны (кемлівы, цямлiвы, мудры, выдатны); б) дурны (неразумны, дурнаваты, бесталковы, пустагаловы, цвердалобы). Кожная з іх мае сваё становішча і адмоўна зараджанае поле інтэлектуальнай семантыкі. Акрамя таго, розныя пра явы ментальнасці атрымліваюць фармальнае выражэнне ў другасных лексіка-семантычных варыянтах (далей ЛСВ), утвораных ад нементальных лексічных адзінак з дапамогай метафарызацыі. Пры ўтварэнні другасных ментальных ЛСВ адносна простыя (базавыя) уяўленні і фізічныя паняцці выкарыстоўваюцца для апісання больш складаных, абстрагаваных элементаў інтэлекту, мыслення і свядомасці чалавека [1, с. 37].

Вывучэнне другасных ментальных намінацый актуальнае па прычыне прадуктыўнасці працэсу іх утварэння, неабходнасці сістэматызацыі адзінак, якія ўдзельнічаюць у гэтым працэсе, выяўлення механізмаў і спосабаў

фарміравання ментальных канцэптаў, спецыфікі эпідэгматычных і сістэмна-структурных сувязей пры пераходзе з аднаго семантычнага поля ў іншае. Механізм утварэння другасных ментальных ЛСВ грунтуецца на семантычнай двухпланавасці метафары, суадносінах у яе структуры зыходнага і другаснага ЛСВ: а) зыходны ЛСВ (крыніца матывацыі, сфера-крыніца, сфера-донар); б) другасны ЛСВ (дзейная паняццёвая сфера, новая канцэптуальная галіна, сфера-рэцыпіент, галіна дамена мэты).

У залежнасці ад тэматычнай прыналежнасці першасных ЛСВ выяўляецца характар іх праецывання на ментальныя сферы, устанаўліваюцца тыя ці іншыя сцэнарыі ўтварэння другасных ЛСВ. Ва ўтварэнні катэгорый ментальнасці ўдзельнічаюць найменні заонімаў, артэфактаў, фітонімаў і іншых лексіка-тэматычных груп, якія, займаючы важнае месца ў сістэме матэрыяльных каштоўнасцей любога народа, нараджаюць даволі разнастайныя і ўстойлівыя асацыяцыі. Як правіла, падобныя асацыяцыі носяць ярка выражаны пеяратаўны характар з указаннем такіх якасцей, як невуцтва, тупасць, глупства, дурасць, дурнота, бесталковасць. Гэтыя якасці відавочна пераважаюць у групе ментальных намінацый, што пацвярджае вядомы тэзіс аб асіметрыі моўнай ацэнкі і больш дэталёвай і дыферэнцаванай рэпрэзентацыі негатыўных ацэнак і эмоцый, чым пазітыўных. Апошнія, як правіла, не дэманструюцца публічна, атаясамліваюцца з нормай і не патрабуюць дэталізацыі. Адмоўныя канатацыі, наадварот, лічацца сур’ёзным адхіленнем ад нормы і адкрыта дэманструюцца з мэтай іх выпраўлення і выкаранення.

Найбольш ярка адмоўныя якасці выяўляюцца ў другасных намінацыях, утвораных ад зыходных ЛСВ найменняў жывёл, так званых зоамарфізмаў. Другасная семантыка зоамарфізмаў часцей за ўсё развіваецца па прата тыпічных сцэнарыях, якія адлюстроўваюць спецыфіку светаўспрымання носьбітаў моў, іх уклад жыцця, духоўна-культурны практычны вопыт. Жывёлы, уцягнутыя ў свет чалавечых асацыяцый і атаясамліванняў, выступаюць у якасці сімвалаў, эталонных носьбітаў тых ці іншых якасцей, што ў адпаведнасці з прынятай у дадзеным соцыуме ацэначнай шкалай прыпісваліся чалавеку па пэўных характарыстыках паводзінаў, па разумовых здольнасцях,

знешнім выглядзе, целаскладзе і інш. У адпаведнасці з гэтым сцэнарыем *асёл*, напрыклад, надзяляецца глупствам, тупасцю, упартасцю, *свіння* – неахайнасцю, непрыстойнасцю, *ліса* – хітрасцю, лісліваасцю і г. д. Асацыяцыі-параўнанні чалавека з жывёламі адносяцца да самых частотных, справядліва зазначае Л. Нікіціна, дэманструючы вынікі анкетавання і ілюстрацыі тыпу *дурны, як асёл (індык, мядзведзь, воўк, варона, курыца, малпа, баран); неадукаваны, цёмны, як казёл (курыца, бегемот, слон)* [3, с. 118 – 119]. Прычым такія ўзоры-эталонны часта выяўляюць спецыфіку культурна-этычнага і сацыяльна-гістарычнага развіцця тых ці іншых супольнасцей [4, с. 109] і могуць не супадаць у розных мовах. Для прыкладу, *слон* у індыйскай моўнай свядомасці мае канатацыю вытанчанасці, грацыёзнасці рухаў, *воўк* у некаторых народаў Каўказа сімвалізуе адвагу і бясстрашнасць, *свіння* для народаў Індакітая – знак дабрабыту, *вярблюд* у арабскіх мовах – стэрэатыпны вобраз працаздольнага, цярплівага чалавека, са словам *дрозд* у французскай асацыяцыі непрыемны, пранырлівы чалавек, слова *жук* у носьбітаў нямецкай мовы і культуры ўспрымаецца як квазіэталон прыгажосці [4, с. 109; 5, с. 365].

У структуры зоамарфізмаў беларускай і рускай моў прымета абмежаванай ментальнасці, глупства, разумовай адсталасці часта спалучаецца з іншымі пеяратаўнянымі характарыстыкамі тыпу ‘ўпартасць’, ‘пыха’, ‘разывацтва’. Параўн.: бел. *баран, асёл, ішак* ‘тупы, някелівы, упарты чалавек’, рус. *баран, осел, ишак* ‘дурны, тупы, упарты чалавек’; бел. *цяцера* ‘някелівы, няспрытны чалавек, разыва’, рус. *тетерев* ‘дурны, няўдачлівы чалавек’. У адносінах сэнсавага несупадзення знаходзяцца бел. *гусак, індык* і іх рускія эквіваленты. У беларускай мове анімістычныя ЛСВ не развіліся і субстантывы лічацца монасемантычнымі. У рускай мове ў структуры другасных ЛСВ актуалізуюцца семы ‘глупства’, ‘задавацтва’, ‘пыха’, ‘пыхліваць’: *гусак* ‘дурны, пагардлівы чалавек’, *індык* ‘дурны, ганарысты, фанабэрысты чалавек’. Адносіны частковага сэнсавага супадзення назіраюцца ў беларускім і рускім полісемантах *карова – корова*. Пры агульнай пеяратаўнянай канатацыі з указаннем нязграбнасці і паўнаты фігуры ў рускай мове, акрамя таго, адлюстроўваецца ментальная прымета ‘неразумная жанчына’. Другасныя ЛСВ беларускага і рускага полісемантаў *варона – ворона* ўказваюць на някеліваць, няўважліваць чалавека.

Шырокую сетку другасных намінацый традыцыйна ўяўляюць назвы артэфактаў. Дру-

гасныя пеяратаўняныя ЛСВ адзначаюцца ў супадных парах беларускай і рускай моў *цурбан – чурбан, балван – болван, доўбня – балда*, якія знаходзяцца ў адносінах сэнсавага супадзення: бел. *цурбан* ‘кароткае бервяно, абрубак дрэва; пра някелівага, неразумнага чалавека’, рус. *цурбан* ‘абрубак дрэва, бервяно; пра бесталковага, дурнога чалавека’; бел. *балван* ‘вылепленая або высечаная з якога-небудзь матэрыялу фігура чалавека; дурань’, рус. *болван* ‘груба абчэсаны абрубак дрэва, цурбан; пра бесталковага, дурнога чалавека’; бел. *доўбня (даўбня)* ‘вялікая палка з патаўшчэннем на канцы; пра няцямкага, дурнога чалавека’, рус. *балда* ‘цяжкі молат; бесталковы, дурны чалавек’.

Часта гэтыя якасці носяць сінкрэтычны характар па прычыне дадатковых адсылак на дадатковыя прыметы, звязаныя з высокім ростам чалавека: бел. *дубіна* ‘тоўстая, звычайна дубовая палка; тупы, някелівы чалавек’, рус. *дубина* ‘тоўстая цяжкая палка; высокі, цыбаты чалавек; бесталковы, тупы чалавек’, рус. *орясина* ‘вялікая палка, дубіна, жэрдка; чалавек вельмі высокага росту, звычайна дурны, бесталковы’.

Адносіны сэнсавага несупадзення назіраюцца ў рус. *бревно* і яго двух беларускіх адпаведніках *бервяно, палена*. У беларускай мове два эквіваленты носяць нейтральную канатацыю і анімістычныя ЛСВ у іх структурах не развіліся. У рускай мове другасныя ЛСВ полісеманта *бревно* характарызуюцца пеяратаўнянай афарбоўкай з указаннем на дурнога, тупога ці нячулага чалавека.

Глупства чалавека ў шэрагу выпадкаў звязваюць з няўменнем выразна і правільна гаворыць, з балбатнёй, непатрэбнай мнагаслоўнасцю, што знайшло адлюстраванне ў структуры беларускіх полісемантаў *балаболка, трашчотка, трапало* і іх рускіх адпаведнікаў: бел. *балаболка* ‘бразготка, якую чапляюць жывёле на шыю; пра таго, хто хутка, многа і абышто гаворыць’, рус. *балаболка* ‘ўпрыгожанне; падвеска, вісюлька; балбатун; пусты чалавек’; бел. *трашчотка* ‘прыстасаванне для ўтварэння трэску, шуму; балбатун (балбатуха)’, рус. *трешотка* ‘прыстасаванне, з дапамогай якога ўтвараецца шум, трэск, стук; аматар пагаворыць, балбатун’; бел. *трапало* ‘прылада, пры дапамозе якой трэплюць лён; чалавек, які гаворыць лухту, бязглуздыцу, многа гаворыць’, рус. *трепло* ‘трапалка; балбатун, пустазвон’.

У рускай мове назоўнік *балабон* монасемічны і выкарыстоўваецца для абазначэння балбатлівага чалавека. У беларускім эквіваленце *балабон* анімістычны ЛСВ ‘балбатун, пустаслоў’ утвора-

ны па рэгулярнай метафарычнай мадэлі “артэ-факт – чалавек”.

Тоеснае сэнсавае развіццё з рэпрэзентацы-ай такіх якасцей, як зменлівасць, рэзкая зме-на поглядаў, адсутнасць уласных перакананняў, назіраецца ў беларускіх полісемантах *флюгер*, *круцёлка*, *марыянетка* і іх рускіх эквівалентах *флюгер*, *вертушка*, *марионетка*: бел. *флюгер* ‘рухомае прыстасаванне, якое паказвае кірунак ветру; пра непастаяннага чалавека, які хутка мяняе свае погляды і перакананні’, рус. *флюгер* ‘пласцінка, страла, сцяжок; чалавек, які часта змяняе свае погляды, перакананні’; бел. *круцёлка* ‘прадмет ці прыстасаванне, якія круцяцца; легкадумны, ветраны чалавек (пераважна пра жанчыну)’, рус. *вертушка* ‘рознага роду прад-меты і інструменты, якія круцяцца; легкадумны, непастаянны, ветраны чалавек (пераважна пра жанчыну)’; бел. *марыянетка* ‘тэатральная лялька; чалавек, які слепа дзейнічае па волі іншых’, рус. *марионетка* ‘тс’.

Да гэтай жа групы прымыкае назоўнік *пустышка*, у якім увага акцэнтуюцца на легкадумнасці, несур’ёзнасці чалавека: бел. *пустышка* ‘гумавая соска для груднога дзіцяці; пусты, легкадумны чалавек’, рус. *пустышка* ‘ўсялякі полы, пусты прадмет; пусты, легкадумны чалавек’.

Вытокамі другасных анімістычных ЛСВ могуць выступаць фітанімічныя намінацыі. Класічны прыклад – субстантыў *дуб*, які ў моўнай карціне свету выступае сімвалам не толькі крэпасці, моцы, але і тупасці, глупства. Параўн.: бел. *дуб* ‘лісцевае дрэва; высокі, моцны чалавек; тупы, неразумны чалавек’, рус. *дуб* ‘буйное лісцевае дрэва; пра нячулага, тупога чалавека’. Як відаць з прыкладаў, у беларускай мове ўжываюцца энантыясемічныя ЛСВ, у адным выпадку ўвага акцэнтуюцца на высокім росце і сіле чалавека, у другім выпадку – на разумовай абмежаванасці.

Фітанімічны код выкарыстоўваецца пры ўтварэнні другаснага ЛСВ рускага субстантыва *лопух* ‘травяністая пустазельная расліна; праставаты, някэмлівы чалавек’. У беларускай мове гэтае слова ўжываецца ў першасным неперсаніфікаваным значэнні. Тое самае можна сказаць пра пару *перец* – *перац*: у рускай мове слова выкарыстоўваецца ў пераносным значэнні ‘колкі, з’едлівы чалавек’, а ў беларускай мове пераносныя ЛСВ не развіліся.

У сэнсавай структуры полісеманта *пень* другасныя ЛСВ утвораны ў выніку актуалізацыі прымет ‘непрыдатнасць’, ‘трухлявасць’, ‘старасць’: бел. *пень* ‘ніжняя частка ствала з каранямі; ствол дрэва; бесталковы, абыякавы да ўсяго чалавек’, рус. *пень* ‘частка ствала спілаванага,

ссечанага ці зламанага дрэва; дурны або бяздушны чалавек’.

Асобныя назвы ежы выкарыстоўваюцца для характарыстыкі слабавольнага, нерашучага чалавека: бел. *кісель* ‘кіслая студзяністая страва; млявы, слабавольны чалавек’, рус. *кісель* ‘халадцападобная страва, звараная з ягаднага або фруктовага соку ці малака; млявы, слабавольны чалавек’; бел. *размазня* ‘рэдка каша; нерашучы, слабавольны чалавек’, рус. *размазня* ‘вадка каша; млявы, нерашучы чалавек’.

Такім чынам, сярод другасных ментальных пеярэтыўных намінацый у беларускай і рускай мовах часцей за ўсё назіраецца семантычная тоеснасць (*баран*, *асёл*, *ішак*, *цецярук*, *варона*, *цурбан*, *дурань*, *балда*, *балаболка*, *трашчотка*, *балбатун*, *флюгер*, *круцёлка*, *марыянетка*, *пустышка*, *пень*, *кісель*, *размазня*). У адносінах сэнсавага несупадзення (міжмоўнай лакунарнасці), калі ў беларускай мове слова монасемантычнае і не выражае анімістычных ЛСВ, а ў рускай мове слова адносіцца да полісемантычных з фіксацыяй персаніфікаваных ЛСВ, знаходзяцца рускія субстантывы *гусак*, *індюк*, *бревно*, *лопух* і інш. Назіраюцца выпадкі, калі ў адной з моў (рус. *балабон*) монасемантычная лексічная адзінка выкарыстоўваецца ў зыходным ментальным значэнні, а яе эквівалент у іншай мове – полісемантычны з фіксацыяй другаснага ментальнага ЛСВ. Пры агульнай пеярэтыўнай канатацыі ў рускай мове, акрамя таго, могуць адлюстроўвацца дадатковыя прыметы (*корова*, *дубина*, *орясина*). Сэнсавая структура бел. *дуб* больш разгалінаваная і, у адрозненне ад рускай мовы, уключае палярныя энантыясемічныя ЛСВ.

Спіс літаратуры

1. Дебердеева, Е. Е. Концептуальная метафора как средство раскрытия механизмов понимания в русской и английской лингвокультурах / Е. Е. Дебердеева // Разноуровневые черты языковых и речевых явлений. – Петригорск, 2010. – Вып. XX. – С. 36 – 40.
2. Демьянков, В. З. Ментальный язык / В. З. Демьянков // Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996. – С. 99 – 101.
3. Никитина, Л. Б. Категориальные семантические черты образа *homo sapiens* в русской языковой картине мира / Л. Б. Никитина. – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2004. – 148 с.
4. Старычонок, В. Д. Метафора ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В. Д. Старычонок. – Мінск: БДПУ, 2007. – 190 с.
5. Lurker, M. Lexikon der Götter und Dämonen: Namen, Funktionen, Symbole, Attribute. 2, erw. Aufl. / M. Lurker. – Stuttgart: Kroner, 1989. – С. 365.

Васіль СТАРЫЧОНАК,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

УЗНІКНЕННЕ І ФАРМІРАВАННЕ ЭНЕРГЕТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Энергетычны тэрмін – намінант сістэмы паняццяў (рэалій) адпаведнай галіны вытворчасці.

Тэрміналогія энергетыкі аб'ядноўвае спецыяльныя найменні для абазначэння энергетычных рэсурсаў, прылад працы, механізмаў, машын, прыбораў і прыстасаванняў, назваў тэхналагічных аперацый і вытворчых працэсаў, звязаных з выпрацоўкай, перадачай, ператварэннем і выкарыстаннем розных відаў энергіі і інш.

Энергетычная тэрміналогія ўзнікла адносна нядаўна. У старажытныя часы чалавек карыстаўся палівам пераважна расліннага паходжання (дровы, чарот і пад.) для ацяплення, прыгатавання ежы, пазней для апрацоўкі металу і г. д. Вельмі важная з'ява XVIII ст. – вынаходніцтва паравой машыны. У другой палове XIX ст. паравую машыну замяніў рухавік унутранага згарання. Менавіта з сярэдзіны XIX ст. электрычнасць шырока выкарыстоўваецца ў тэхніцы. Але гэта толькі перыяд зараджэння энергетычнай тэрміналогіі. Інтэнсіўнае развіццё энергетыкі адбывалася ў XX ст., менавіта з гэтага часу і пачала фарміравацца беларуская энергетычная тэрміналогія.

У 20 – 30-я гг. XX ст. у Інстытуце беларускай культуры былі створаны тэрміналагічныя камісіі, якія выдалі 24 выпускі “Беларускай навуковай тэрміналогіі” па розных галінах ведаў: матэматыка, літаратура, геаграфія, анатомія і інш. Асобныя энергетычныя тэрміны былі змешчаны ў выпуску фізічнай тэрміналогіі (1929). Важнай з'явай у фарміраванні беларускай энергетычнай тэрміналогіі стала выданне ў 1932 г. кнігі Ганса Гюнтэра “Электратэхніка ўсім”, пераклад якой на беларускую мову ажыццявіў Э. Маеўскі [3]. У 1932 г. выйшаў слоўнік “Тэхнічная тэрміналогія” пад рэдакцыяй А. Гурло, куды ўвайшлі такія энергетычныя тэрміны, як назвы паліва, паравых катлоў, паравых поршневых машын, паравых турбін, рухавікоў унутранага згарання і інш. Гэты слоўнік адыграў значную ролю ў працэсе сістэматызацыі энергетычнай тэрміналогіі.

Можна адзначыць, што энергетычнай тэрміналогіі 1920 – 1930-х гг. уласціва варыянтнасць. Напрыклад, у слоўніку “Тэхнічная тэрміналогія” падаюцца такія варыянты спецыяльных лексем з галіны энергетыкі, як *апальванне* і *ацяпленне* (с. 414), *апал* і *паліва* (с. 405), *трэшчына*, *расколіна*, *шчыліна* (с. 407), *комін* і *дымавая тру-*

ба (с. 407), *цяпло* і *цяплыня* (с. 403), *цеплавое дзеянне* і *цеплавое дзейства* (с. 403), *цеплаўтворнік* і *цеплаўтваральнік* (с. 403), *цепласпад* і *цеплападзеньне* (с. 403), *цеплапрадукцыйнасць* і *цеплавытворлівасць* (с. 403), *яркае полымя* і *зыркае полымя* (с. 422), *часцінкі гаручага* і *частачкі гаручага* (с. 416), *падшытнік* і *падвалак* (с. 368), *насос* і *помпа* (с. 415)* і інш. Наяўнасць такіх варыянтаў у слоўніку “Тэхнічнай тэрміналогіі” тлумачыцца, хутчэй за ўсё, імкненнем аўтараў да актывізацыі ўласнамоўных патэнцый беларускай мовы, а таксама ўплывам дыялектнага маўлення.

Заканамерна, што многія энергетычныя тэрміны, змешчаныя ў слоўніку, – запазычаныя, аднак значная частка такіх лексем – беларускія па паходжанні, напрыклад, рус. *двигатель* – бел. *рухавік* (с. 282), рус. *топливо* – бел. *паліва* (с. 145), рус. *мощность* – бел. *магутнасць* (с. 338) і інш. Зразумела, што складальнікі слоўніка імкнуліся выкарыстаць багацце жывой народнай мовы, а не цалкам карыстацца здабыткамі іншых моў.

Заўважаецца, што вялікае распаўсюджванне ў XX ст. набылі энергетычныя тэрміны – словазлучэнні. У слоўніку “Тэхнічнай тэрміналогіі” такіх прыкладаў шмат: *адваротны дымаход* (с. 350), *аднародны вугаль* (с. 352), *аднаступенчастая паравая турбіна* (с. 352), *газападобнае гаручае* (с. 268), *газяная напальная лямпа* (с. 317), *каменнаявугальны брыкет* (с. 315), *награвальная здольнасць* (с. 339), *рудапад'ёмная паравая машына* (с. 388), *цеплатворная здольнасць* (с. 403) і інш. Асобныя лексічныя адзінкі ад сучасных адрозніваюцца напісаннем, напрыклад: *тэмпэратура* – *тэмпература* (с. 268), *генератар* – *генэратар* (с. 289), *энергія* – *энэргія* (с. 421), *класічны цыкл Дызеля* – *клясычны цыкл Дызеля* (с. 318), *выпрямьванне* – *выпрамяненне* (с. 311) і інш.

Сектар тэрміналогіі быў створаны ў Інстытуце мовазнаўства АН БССР у 1955 г., а ў 1967 г. у Мінску выйшаў “Слоўнік па тэхніцы”, куды ўключылі асобныя энергетычныя тэрміны; была складзена і картатэка для “Руска-беларускага політэхнічнага слоўніка”. Значную ролю ва ўдасканаленні беларускай энергетычнай тэрміналогіі адыграла Беларуска-Савецкая Энцыклапедыя.

*Прыклады падаюцца паводле “Беларускай навуковай тэрміналогіі” [2] з пазначэннем старонкі ў дужках.

У канцы XX – пачатку XXI ст. выдадзены перакладныя руска-беларускія слоўнікі тэхнічнай тэрміналогіі, куды ўвайшлі асобныя лексемны з галіны энергетыкі, напрыклад “Руска-беларускі фізічны слоўнік” (склад. А. Болсун, 1993), “Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов” (склад. М. Касцюковіч, 1995), “Русско-белорусский словарь по теплотехнике и санитарной технике” (склад. В. Капко і Б. Хрусталёў, 1995), “Руска-беларускі слоўнік тэрмінаў нафта- і газаздабычы” (склад. У. Люшцік, 1997), двухтомны “Русско-белорусский политехнический словарь” пад рэд. І. Бурак (1998), “Современный русско-белорусский политехнический словарь” (склад. А. Булыка, 2007), “Русско-белорусский словарь по инженерно-техническому оборудованию, системам и процессам” (склад. Б. Хрусталёў, 2009), “Руска-беларускі навукова-тэхнічны слоўнік” (склад. А. Савіцкая, 2010). Як бачым, поўны спецыяльны слоўнік беларускай энергетычнай тэрміналогіі (ні перакладны, ні тлумачальны) да нашага часу яшчэ не выдадзены.

Спецыяльная лексіка з галіны энергетыкі сучаснай беларускай літаратурнай мовы паводле паходжання складаецца з уласнабеларускіх лексем і запазычанняў з розных моў.

Уласнабеларускія тэрміны, якія знаходзяць адлюстраванне ў сучаснай энергетычнай тэрміналогіі, з’явіліся ў асноўным у выніку працэсу тэрміналогізацыі, а таксама шляхам сэнсавага перакладу або калькавання рускіх тэрмінаў: *ванняк, вежа, віхор, выкапні, гаспадарка, дрывы, жыла, зала, замок, зарад, кажух, калодзеж, кальцо, каўпак, кацёл, ключ, кола, коўш, кошка, крыніца, кулак, лямпа, маланка, паліва, печ, помпа, рух, скрынка, стужка, хваля, ціск, шчыліна, шпуля, яма* і інш. Дзякуючы абмену навукова-тэхнічнай інфармацыяй паміж рознымі краінамі ў беларускую энергетычную тэрміналогію актыўна пранікаюць словы з іншых моў. У складзе беларускай энергетычнай тэрміналогіі налічваюцца шматлікія лексічныя адзінкі, запазычаныя пераважна з наступных моў:

– грэчаскай: *аўтаматыка, гідраўліка, дыяграма, дыёд, ізабары, іон, кенатрон, сіфон, стырол, рэастат, тэрмометр, фаза, электрод, энергетыка, энергія* і інш.;

– лацінскай: *аберацыя, абсцыса, агрэгат, акамадацыя, акумулятар, амплітуда, апал, вакуум, вектар, вентылятар, генератар, градус, дыфузія, дэфармацыя, імпульс, індукцыя, індыкатар, інерцыя, інсальцыя, калектар, камутацыя, карозія, мадуляцыя, нармаль, рэактар, рэгулятар, цыркуляцыя, шкала* і інш.;

– французскай: *ампераж, бак, баланс, балон, бандаж, батарэя, бензін, вантуз, вермікуліт, газ, інжэктар, каларыфер, калібр, каркас, кулон,*

Кюры, мадэль, прэс, рамонт, рэзерв, рэзістанс, рэзэктрон, рэле, тэрмальны, фільтр і інш.;

– нямецкай: *анкер, вальцы, ванна, вентыль, Гаус, герц, графіт, дросьель, зумер, кабель, Квант, клапан, лінза, люфт, машына, матор, торф, торфабрыкет, торфавівіяніт, цэнтрыфуга, шахта, шлак, шпур, штанга* і інш.;

– італьянскай: *вольт, гальванізацыя, канал* і інш.;

– польскай: *газа, дрэль, інжынер, лінія, нафта, пашпарт, пушка, цэх, шнур* і інш.;

– англійскай: *байпас, баласт, блок, ват, джоўль, дрэнаж, думікар, рэзістар* і інш.

Пры запазычванні энергетычных тэрмінаў адбываецца частковае падпарадкаванне іх законам беларускай мовы, ці адаптацыя. Напрыклад, фанетычная адаптацыя заснавана на замене іншамовных гукаў на характэрныя для беларускай мовы. Так, на большасць тэрмінаў энергетыкі распаўсюджваюцца ўласцівыя беларускай мове фанетычныя з’явы аканья, яканья, дзеканья, цеканья: *вектар* (лац. *vector*), *карозія* (лац. *corrosio*), *матор* (ням. *motor*), *рамонт* (фр. *remonte*), *дыяграма* (гр. *diagramma*) і інш.

Энергетычныя тэрміны сучаснай беларускай літаратурнай мовы паводле структуры падзяляюцца на тэрміны-словы (*абаграванне, абароты, абястлушчванне, абяспільванне, абшыўка, агляд, апора, асіцылограф, ахаладжэнне, басейн, валакно, вентыль, вільгаць, восевы, выцяканне, газаачыстка, гашэнне, грунт, дах, зарад, закіпанне, затухаць, засцярога, інжэцыя, каларыметр, калькуляцыя, камбінат, канвектар, канфорка, крывалінейнасць, люк, манжэта, мембрана, метантэнк, моцны, нагрэў, награванца, намотваць, напружанасць, падагравальнік, пара, патэнт, плафон, пліта, радыятар, рэспіратар, святло, сетка, сігнал, стаяк, цеплавыдзяленне, цеплаправоднасць, цеплатраса, ультрагук, фрамуга, хваставік, цокаль, шаблон, электрычнасць, электракацёл, эргометр, ячэйка* і інш.); тэрміны-словазлучэнні (*агрэгат наветрана-ацяпляльны, арматура кацельная, бачок сілкавальны, вентыль паравы, вентылятар высокага ціску, дуга электрычная, ёмістасць кандэнсатара, засаўка з высоўным шпіндалем, затвор газавы, інтэрвал тэмператур, калонка газараздатная, ляжак газаадводны, мацаванне награвальніка, момант пары сіл, нагнятальнік струменны, нагрэў занальны, папера тэрмаізаляцыйная, прамень светлавы, рэсурсы сыравінныя, сетка камунальная, сцісканне пары, узровень энергетычны, характарыстыка цеплавая, цыкл цеплавы, цыркуляцыя вады ў катле, эфектыўнасць крыніцы, яма выграбная* і інш.); тэрміны-абрэвіятуры (*АЭС – атамная электрастанцыя, ВАР – вольт-ампер рэактыўны, ГЭС – гідраэлектрастанцыя, КВА – кантрольна-вымяральных*

апаратура, ККД – каэфіцыент карыснага дзеяння, ЛАП – лічбава-аналагавы пераўтваральнік, ЛЭП – лінія электраперадач, МРС – магнітна-рухальная сіла, ЦЭЦ – цеплаэлектрацэнтраль, ЭРС – электрарухальная сіла і інш.).

Тэрміналогія ў галіне энергетыкі – арганічная частка агульнай беларускай навуковай тэрміналогіі. Разам з тым кожны энергетычны тэрмін – адзінка асобнай энергетычнай тэрмінасістэмы, дзе ўсе лексемы звязаны паміж сабой і могуць уваходзіць у розныя тыпы лексічных адносін як звычайныя словы. Важнае праяўленне лексічнай сістэмнасці – адносіны сінаніміі і антаніміі, якія назіраюцца ў тэрміналогіі энергетыкі.

Да энергетычных **тэрмінаў-сінонімаў** належаць лексемы і словазлучэнні, якія супадаюць у значэннях, напрыклад: *амплітуда – вышыня, апрамяненне знешняе – апрамяненне вонкавае, бурэнне вярчальнае – бурэнне ротарнае, газ сухі – газ бедны, зона – вобласць, імпульс – колькасць руху, калектар – рэзервуар, квазістатычны працэс – раўнавагавы працэс, магутнасць эфектыўная – магутнасць карысная, наладка асвятляльніка – юставанне, нафта дэгазіраваная – нафта стабілізаваная, памост – стэлаж (для труб), парода вугляносная – парода вуглістая, раён – частак, рэжым неўсталяваны – рэжым нестацыянарны, труба перфараваная – труба прастрэленая, тэмпература перагонкі – дыстыляцыя, узрыўнік – рабочы на ўзрыўных работах, умоўныя знакі – абазначэнні і інш.*

Энергетычныя **тэрміны-антонімы** – гэта словы і словазлучэнні, процілеглыя па сэнсе, напрыклад: *аднаўляльны – неаднаўляльны, апаратура для ўнутранай устаноўкі – апаратура для знадворнай устаноўкі, апрамяненне знешняе – апрамяненне ўнутранае, вадкае паліва – цвёрдае паліва, высоканапорная гідраэлектрастанцыя – нізканапорная гідраэлектрастанцыя,*

знешняя тэмпература – унутраная тэмпература, лёгкарастваральны – цяжкарастваральны, награвальнік – ахалоджвальнік, нізкатэмпературны – высокатэмпературны, падстанцыя з абслугоўваннем – падстанцыя без абслугоўвання, палярызацыя – дэпалярызацыя, перагрэў – недагрэў, раўнамернасць – нераўнамернасць, трэшчына адкрытая – трэшчына закрытая, уключальнік – выключальнік, уключэнне – выключэнне, устойлівасць – няўстойлівасць, фаза – проціфаза, эндагенная парода – экзагенная парода і інш.

Такім чынам, энергетычная лексіка сучаснай беларускай літаратурнай мовы паводле паходжання характарызуецца неаднароднасцю. Назіранні паказалі, што большасць запазычаных энергетычных тэрмінаў падпарадкоўваецца асноўным законам беларускай літаратурнай мовы. Беларуская тэрміналогія ў галіне энергетыкі таксама прадстаўлена разнастайнымі па структуры лексічнымі адзінкамі. Найбольш часта ў тэрміналагічнай намінацыі энергетыкі выкарыстоўваецца тэрмін-назоўнік. Пашыраныя структурныя адзінкі – тэрміны-словазлучэнні, сярод якіх пераважаюць двухкампанентныя спалучэнні. Як адзначае Л. Антанюк, “павелічэнне аб’ёму тэрміналагічных словазлучэнняў тлумачыцца ў першую чаргу неабходнасцю ўсё больш дыферэнцыраванай намінацыі паняццяў і рэалій” [1, с. 71].

Спіс літаратуры

1. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія / Л. А. Антанюк. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.
2. Беларуская навуковая тэрміналогія : у 4 кн. – Мінск, 2010. – Кн. 4. – 734 с.
3. Гонтэр, Г. Электратэхніка ўсім / Г. Гонтэр. – Мінск : Дзярж. навук.-тэхн. выд-ва БССР. Мастэхсектар, 1932. – 378 с.

Наталля ПЯТРОВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Лінгвістычны досвед

НАБЕЛІСТ

30 чэрвеня 2011 г. спаўняецца 100 гадоў Чэславу Мілашу (1911 – 2004), выбітнаму польскаму паэту і празаіку, эсэісту і перакладчыку, **нобелеўскаму лаўрэату** 1980 г. <...> З’явіцца – і ўжо з’яўляецца безліч перакладаў польскага **набеліста** (Дзеяслоў, 2011, № 2, с. 185). На месцы аналітычнай назвы лаўрэат прэміі Нобеля – аднаслоўная **набеліст**, утварэнне з суфіксам *-іст* ад наймення заснавальніка прэміі Нобеля: *Нобель – нобел-іст* → *набеліст*. На ўзор: *медаль* → *медаліст*. Утваральная аснова ў абодвух выпадках аналагічная – двухскладовая з фінальным санорным л.

СУПАСТАЎЛЕНЧЫ, СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ

Супастаўленчы аналіз асобных твораў гэтых драматургаў – *яшчэ адзін аспект шырокай тэмы “Дунін-Марцінкевіч і Украіна”* (Польмя, 2011, № 9, с. 153). Слоўнікі падаюць толькі другое слова загалоўкавага шэрагу. Аднак у нацыянальным друку Беларусі ўсё часцей сталі ўжывацца аднакаранёвыя адэкваты з суфіксам *-ч-ы*: *вызваленчы, мысленчы* і пад. Іх утваральныя словы – аддзяслоўныя назоўнікі на *-нне*: *супастаўленне* > *супастаўленчы*.

Павел СЦЯЦКО,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ДЫЯЛЕКТНАЯ МОВА – ШЧОДРАЯ КРЫНІЦА ЛІТАРАТУРНАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Фразеалогія літаратурнай мовы няспынна папаўняецца новымі адзінкамі. Можна згадаць тры асноўныя шляхі, па якіх у літаратурную мову пранікае фразеалагічны матэрыял: запазычванне з дыялектнай мовы, запазычванне-калькаванне з іншых моў, фразеаўтварэнне ў межах самой літаратурнай мовы. Самы надзейны быў і ёсць першы шлях. З народных гаворак у літаратурны ўжытак улілася і знайшла сталую прапіску вялікая колькасць фразеалагізмаў. Праваднікамі, “транзітнымі кур’ерамі” ў справе агульнамоўнага пашырэння фразеалагізмаў выступаюць найперш пісьменнікі. Дзякуючы ім літаратурная мова ўзбагацілася вялікай колькасцю народных фразеалагізмаў. Напрыклад, фразеалагізм *па самае (-ыя) годзе*, бытаванне якога акрэслена заходнебеларускім моўным арэалам, уведзены ў літаратурны зварот такімі пісьменнікамі з Гродзеншчыны, як Янка Брыль, Аляксей Карпюк, Яўген Лецка. Усходнебеларускі фразеалагізм *пастухова Ганна* асвоены літаратурнай мовай праз творы пісьменнікаў з Віцебшчыны і Магілёўшчыны Міхася Лынькова, Івана Чыгрынава і інш. Фразеалагізм *гад печаны*, распаўсюджаны пераважна ў цэнтральнай частцы Беларусі, сцвердзіўся як літаратурны дзякуючы творам Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага, Сяргея Грахоўскага, Рамана Сабаленкі і інш.

Раней у беларускую літаратуру прыходзілі пісьменнікі пераважна вясковага паходжання, якія ведалі родную мясцовую гаворку і выкарыстоўвалі яе фразеалагічнае багацце ў творах. Сёння кола такіх пісьменнікаў звужаецца. У пісьменніцкае асяроддзе прыходзіць усё больш асоб, якія выраслі ў горадзе і засвоілі, як правіла, толькі літаратурную беларускую мову праз школу, падручнікі, самаадукацыю. Іх фразеатворчыя магчымасці, паводле нашых назіранняў, пэўным чынам абмежаваныя, зводзяцца пераважна да выкарыстання таго, што ўжо ёсць у літаратурнай мове.

Каб увесці ў літаратурны ўжытак новыя фразеалагізмы з народнай фразеалагічнай спадчыны, пісьменнікі вымушаны дадаткова, спецыяльна цікавіцца дыялектнай мовай. У гэтым плане ім (ды не толькі ім) маглі б дапамагчы мовазнаўцы, якія займаюцца вывучэннем і папулярызаваннем дыялектнай фразеалогіі. Дыялектныя фразеалагічныя слоўнікі, невялікія падборкі ў навукова-папулярным і перыядычным друку

(накшталт тых, што прэзентаваў калісьці часопіс “Польмя”) – сёння вельмі зручная і ўдзячная крыніца спазнання і засваення арыгінальных, яркіх, вобразных фразеалагізмаў, створаных талентам нашых продкаў.

У навуковым друку не раз сустракалася сцверджанне, што ў дыялектнай мове агульнанародных фразеалагізмаў, г. зн. тых, што функцыянуюць і ў літаратурнай мове, значна больш, чым уласна дыялектных. Але паводле нашых назіранняў і падлікаў гэтае палажэнне справядлівае ў дачыненні толькі да канкрэтнай гаворкі. Сапраўды, у гаворцы адной вёскі ці цэлага сельсавета фразеалагізмаў, вядомых усім, хто карыстаецца беларускай мовай, больш, чым мясцовых, не зафіксаваных літаратурнымі слоўнікамі. Але калі мець на ўвазе ўсе беларускія гаворкі, дыялектную мову цалкам, то ў ёй уласна дыялектныя фразеалагізмы, наадварот, пераважаюць за кошт сукупнай колькасці адзінак неаднолькавай распаўсюджанасці – ад вузкарэгіянальных да шырокаўжывальных.

Беларускія гаворкі захоўваюць тысячы фразеалагізмаў, не асвоеных літаратурнай мовай. Яны вылучаюцца непаўторнай унутранай формай, своеасаблівым структурна-кампанентным складам. Звяртаючы ўвагу на іх выяўленчую і інфармацыйную каштоўнасць, даследчыкі, як правіла, з захапленнем адзначаюць, што многія з такіх фразеалагізмаў, “яркіх і вобразных, адабральных і асуджальных, жартаўлівых і іранічных, можна лічыць рэзервам нашай літаратурнай мовы, крыніцай яе ўзбагачэння” (ЗНФ, с. 4), крыніцай “мудрасці і характава... вобразнасці і экспрэсіўнасці сапраўднага літаратурнага слова” [1, с. 95]; “у пэўнай моўнай сітуацыі яны часцей за ўсё найбольш прыдатны выяўленчы сродак” [2, с. 228].

Паказваць чытачу такога тыпу фразеалагізмы зручна пэўнымі сістэмнымі аб’яднаннямі, групуючы ў семантычныя ці тэматычныя блокі, сінанімічныя рады, гнёзды паводле агульнага лексічнага кампанента і г. д. А можна – і бессістэмна, уроскід, браць тое, што спадабалася, на што лягло вока. Хоць і тут можна ўлавіць пэўную аб’яднальную сістэму, стрыжнем якой выступае арыгінальнасць, вобразнасць, выяўленчая яркасць, кідкасць фразеалагізма, тое, што выклікае здзіўленне і захапленне.

Прапануем асобныя фразеалагізмы з розных беларускіх гаворак. Для разумення значэння, функцыйных асаблівасцяў такіх фразеалагіз-

маў важна паказаць выкарыстанне іх у маўленні. Таму ўжыванне фразеалагізмаў, іх значэнні падмацоўваюцца мінікантэкстамі з натуральных гаворак. Пасля кожнага ілюстрацыйнага прыкладу ідзе пашпартызацыя. Калі прыклад узяты з нашай асабістай картатэкі, складзенай на падставе ўласных запісаў з жывых гаворак, то ў пашпартызацыі ўказваецца толькі вёска і раён. Калі падаецца прыклад з апублікаваных крыніц іншых збіральныхнікаў, то, акрамя назвы вёскі і раёна, ён суправаджаецца ў дужках яшчэ скарачонай назвай крыніцы і часам лічбавай нумарацыяй старонкі, з якой выпісаны прыклад.

Басіны спраўляць. *Гумар.* Хадзіць босым. *Што гэта ты басіны спраўляеш? Абуйся, нараніцы падлога халодная.* Косцевічы Астр. – *Што, басіны спраўляеш? – Ну, кажуць, добра басяком па расе хадзіць, ногі хварэць ні будуць.* Страча Астр. Сэнс кампанента *басіны* можна ўспрымаць дваяка. На першы погляд, гэта штучны аказіянальны назоўнік, прыдуманы спецыяльна для ўтварэння фразеалагізма, як, напрыклад, аказіяналізм *мігды* ў выразе *на святыя мігды, што не бываюць нігды*. З другога боку, *Басіны* – гэта рэальнае слова ў беларускай мове, якое абазначае яўрэйскае свята ачышчэння (Ём-Кіпур) [3, с. 906], у час якога яўрэі ходзяць босыя. У любым выпадку арыгінальнасць вынікае з каламбурнага сутыкнення кампанента *басіны* і слова *босы*, што прысутнічае ў семантычнай структуры фразеалагізма.

На пчолкі. На трошкі, на кароткі час (прысесці). Прапанова, запрашэнне, паводле звычаю, прысесці перад адыходам з хаты, развітаннем. *Прысяць ты хоць на мінутку, усё сьпяшаіся кожны рас... Ну хоць на пчолкі.* Косцевічы Астр. *Пашка званіў, што праз мінут пяць пад'едзе і падвезе да аўтобуса. Ну што, прысядзем на пчолкі.* Гродзі Ашм. Фразеалагізм склаўся ў мове пчаляроў і сваім вобразным зместам звязаны з паводзінамі рою. Пчаліны рой выходзіць з вулля з мэтай аддзяліцца і пераліцець у іншае месца, каб стварыць новую сям'ю. Але перад дарогай ён на кароткі час сядзе на дрэва недалёка ад вулля, каб развітацца з пасекай і сарыентавацца ў маршруце пералёту. Пчаляры звычайна не дапускаюць злёту рою, збіраюць яго з дрэва ў раёўню і засяляюць у падрыхтаваны вулей. Часам бывае, што на пасеку прылятае чужы рой і сядзе на дрэва ці адразу ў пусты вулей. У любым выпадку рой і яго пасадка – чаканая і прыемная падзея для пчаляра, бо гэта спрыяе павелічэнню пасекі і ў перспектыве – нарыхтоўцы большай колькасці мёду. Таму невыпадкова звычай крыху пасядзец перад дарогай чалавек звязаў, параўнаў з жаданымі для яго паводзінамі пчол. Утварэнню фразеалагізма, магчыма, папярэднічалі прыказкі падобнага зместу: *Прысядзем, штоб пчолкі садзіліся* (ПП-1, 145).

Прыйдзе (прыйшоў) месяц-лізун. Наступіць час сталення, калі юнак ці дзяўчына будзе імкнуцца сачыць за сваім знешнім выглядам, каб спадабацца, быць прывабным, каханым. *Нічога, калі трохі і брудны. Дзе ты штодзень яму намыся. Праз веля гадоў ні будзе такі. Прыдзе месяц-лізун, то ішчэ як будзе глядзець, кап зашанаваць адзене.* Бастуны Воран. Фразеалагізм зафіксаваны таксама іншымі даследчыкамі, напр. Ф. Янкоўскім у вёсцы Клетнае Глускага раёна (ДС-1). Пададзены ён у сучасным фальклорным зборніку (СМН, 84). У мінулыя стагоддзі адзначаны такімі збіральнікамі моўных скарбаў, як Я. Тышкевіч, І. Насовіч, Ч. Пяткевіч (ПП-1, 96). Напрыклад, І. Насовіч дае яму такое тлумачэнне: *прышов месяц лизунъ* 'говарыць на счет девиц, старающихся обратиться на себя внимание после праздников Р. Х.' (Нос.). Кампанет *месяц* у фразеалагізме ўказвае на агульнае тэмпаральнае значэнне 'час', а *лізун* – каламбурнае ўтварэнне ад дзеяслова *лізаць*, які ў адным са сваіх значэнняў, як і дзеясловы *вылізваць*, *прылізваць*, мае сему 'прыхарошвацца, прыбірацца'. Вобразнымі асацыяцыямі фразеалагізм звязваецца з паводзінамі жывёл, у якіх асноўны спосаб навадзнення парадку ў сваёй вонкавай форме – гэта лізанне языком.

Рускі месяц. Вельмі доўга, працяглы час. Фразеалагізм узнік на тэрыторыі Беларусі ў мінулыя стагоддзі ў сувязі з розніцай адлюстравання датаў у календары старога і новага стыляў. Да XVI ст. у Еўропе дзейнічаў юліянскі каляндар, уведзены з 45 г. да н. э. Юліем Цэзарам. Праз паўтара тысячагоддзя 4 кастрычніка 1582 г. папа рымскі Грыгорый XIII увёў грыгарыянскі каляндар спачатку ў Іспаніі, Італіі, Партугаліі, Вялікім Княстве Літоўскім, Каралеўстве Польскім. Іншыя еўрапейскія краіны пераходзілі на новы стыль пазней. У Расіі грыгарыянскі каляндар быў уведзены дэкрэтам Саўнаркама і падпісаны У. Леніным толькі 26 студзеня 1918 г. У каталіцкай і некаторых праваслаўных цэрквах розніца ў календары захавалася. Некаторыя святы ў праваслаўных адзначаюцца на 14 дзён пазней, чым у каталікоў. Складваецца ўражанне, што свята трэба чакаць намнога даўжэй. Такія ўяўленні і спарадзілі фразеалагізм *рускі месяц*. Ён занатаваны М. Федароўскім у XIX ст. (Fed.) і ў наш час у гаворках Гродзенскага, Астравецкага, Воранаўскага, Міёрскага раёнаў: *Гэта ші трэбо! Цэлы рускі месяц тырчаў там без работы. Старая Дубавая Гродз. Дай ёй падыць штаны, а яна рускі месяц будзе іх рабіць.* Паляцкішкі Воран. *Памажы ты яму, то будзя рабіць рускі месяц.* Варняны Астр. *Ай, ужо рускі месяц, як Генька паехаўшы і ўсё нет.* Дзясна Міёр. (Кр.).

Хоць за бацькам пускай. Надта тупы, ненавостраны (звычайна пра нож). *Ну й нош! Хоць за*

бацькам пускай. Сядзеневічы Маст. Для ўзмацнення вобразнасці развіўся варыянт з дадатковым прыметніковым кампанентам **хоць за родным бацькам пускай**: Папробуй нарэзаць гэтым нажом, яго хоць за родным бацькам пускай. Менькавічы Маст. Ідзі ты нагастры мне трохі нош, а то яго ўжэ хоць за родным бацькам пускай. Ізабелін Ваўк. (ЗНФ). Фразеалагізм набыў яшчэ адно значэнне – ‘вельмі цвёрды, чэрствы (пра хлеб)’: Ну й хлел у вас, лянняк некі, хоць за бацькам пускай. Бершты Шчуч. (ЗНФ); Ну й хлел – хоць за бацькам пускай, на мае зубы мусіш размочваць. Мілявічы Маст. Вядомы і такі лексічны варыянт фразеалагізма – **хоць за родным бацькам стрымляй**: Нош хоць за родным бацькам стрымляй, мо з год ніточаны. Мацюкі Шчуч. Пра актуальнасць унутранай формы фразеалагізма сведчаць іншыя фразеалагічныя ўтварэнні з падобнай вобразнасцю. **Як для (да) роднага бацькі**: Нош прынесла як для роднага бацькі, ім нічога ні ўрэжаш. Гальшаны Ашм. Нож як да роннага бацькі. Здэцца ш мушчын поўная хата, а патачыць няма каму. Купіск Навагр. **Хоць бацьку роднага рэж**: Трэбо нош другі ўзяць, бо гэты хоць бацьку роднаго рэж. Мусі, дзеці вытупілі. Нацавічы Маст. Незвычайнасць вобразнай асновы фразеалагізма ў наступным. У сямейнай традыцыі беларусаў бацька быў самай галоўнай фігурай. Улада яго ў сям’і “была бяспрэчнай, ён размяркоўваў працу паміж членамі сям’і, адказваў за арганізацыю сямейнага побыту, нёс маральную і патрыярхальную адказнасць за сям’ю і быў прыкладам ва ўсім для яе членаў” [4, с. 483]. Шаноўныя адносіны да бацькі не давалі маральнага права замахнуцца на яго нават у думках. А тут кінуць нажом... Гэта наколькі павінен быць нікчэмным, нявартасным, тупым нож, каб дазволіць уявіць, што яго можна запусціць у бацьку. На такім кантрасце будзецца пазамоўная аснова фразеалагізма, што робіць яго арыгінальным.

Усю радню сабраць. Гумар. Зморшчыць лоб. Чаго ўсю радню сабраў? Ні рабі так, бо выраціш, і лоб будзіць марскаты [маршчыністы]. Косцевічы Астр. Не чапайце, ён думае. Бачыце, усю радню сабраў, як лоб наморшчыў. Рэмезава Воран. Асновай фразеалагізма стала народнае павер’е, паводле якога колькасць дзяцей, суджаных мець чалавеку, адпавядае колькасці маршчын на лбе пры яго зморшчванні.

Як Дунай. Ухвальн. 1. Магутны, багаты, цудоўны (пра гаспадарку, сельскагаспадарчыя гоні, прасторы). 2. Здаровы, моцны, у росквіце (звычайна пра хлопца). У аснове фразеалагізма – вобраз ракі Дунай, вельмі пашыраны ў фальклорнай песеннай паэзіі беларусаў. Першае значэнне развілося на падставе ўяўленняў пра прыродныя якасці Дуная, ракі шырокай, магутнай, багатай: Пішаніца як Дунай вырасла, вуж ні пралезя. Пяс-

лі Гродз. (СНМ, 175). Другое, антрапацэнтрычнае, значэнне скіравана на маладога чалавека, што грунтуецца на распаўсюджаным фальклорным увасабленні Дуная ў вобразе хлопца, малайца, каханага, жаніха: Паглядзеця, хлопці, як Дунай, дзе такому пару падбярэш. Рыбніца Гродз. (СНМ, 175). Запісана таксама выказванне, якое сведчыць пра пашырэнне аб’ёму значэння – у дачынненні да дзяўчыны: Дзеўка як Дунай: красіва, поўна, спраўна, як кажуць, і лытка ні брытка, і кумпяк ні абы-як, і на ср... няма браку. Новікі Гродз. І. Лепешаў адшукаў два прыклады ўжывання фразеалагізма ў літаратурным маўленні, якія належаць Язэпу Лёсіку, і змясціў іх у сваім слоўніку: Цяпер гаспадарка ў нас як дунай, а даўней, расказваюць людзі, дык не было за што рук зацяць; І гаспадарка з часам зацвіла і загула як дунай. Цяпер, куды ні зірнеш, на што вокам ні кінеш – усё голасна сведчыць, што гэта заможная гаспадарка, што жыве тут старанны, працавіты гаспадар (СФ-1, с. 394).

Як багатаму па смерць. Няўхвальн. Надоўга, што аж цяжка дачакацца (пайсці). Пайшоў як багатаму па смерць, ужо тры гадзіны чакаем. Бастуны Воран. Паслала ў кантору за грашмі, ды найшоў як багатаму па смерць. Старыя Паддубы Шчуч. Прасіла быстрэй прынясьці, а ты як пайшоў, то як багатаму па смерць. Купіск Навагр. Ну і пашла па вадку як багатаму па смерць, аш надаела чакаць. Пеляса Воран. Але ж і доўга німа бацькі, пайшоў як багатаму па смерць. Курывавічы Маст. (СГВ, 613). У аснове фразеалагізма – нерэальны вобраз, што адлюстроўвае пашыранае традыцыйнае ўяўленне пра багатых, якія маюць шматлікія перавагі, нават у смерці, над простымі, звычайнымі людзьмі. Параўн. у прыказцы: Пакуль багаты ссохне, то бедны здохне. На гэтым жа вобразе грунтуецца і фразеалагізм з падобнай семантыкай **як (толькі) багатаму (багатага) па смерць** ‘без надзеі на хуткае вяртанне каго-н., каму даручылі што-н. зрабіць’, які спалучаецца з дзеясловам **пасылаць**: Па воду цібе пасылаць як багатаму па смерць, хоць калодзеш два метры ат хаты. Грубянцы Воран. Цібе ў магазін пасылаць як багатага па смерць. Лапенкі Гродз. Ну, брат, урэшці прышоў! Чакалі, чакалі, та й чаканкі паелі. Цібе толькі багатаму па смерць пасылаць. Зубрава Шчуч. (ЗНФ, 69). Яго толькі багатаму па смерць пасылаць. Недзі загуляўся, чакай яго ціпер. Нача Воран. (ЗНФ, 69).

Багатыя ноч разбярнуць. Жарт. Не хопіць часу паспаць. Пра позні вечар ці пачатак ночы. Пайду, а то багатыя ноч разбярнуць, засядзелася ў вас, пэўна ўжо ёсць дванасьця. Косцевічы Астр. Пойдам лажыцца спаць, бо то глядзі, багатыя ноч разбярнуць. Закальное Любан. Гэты фразеалагізм, як і папярэдні, матывуецца кантрастам паміж багатымі і

беднымі. Беднаму чалавеку з-за працы няма часу выспацца, ноч кароткая, багатая, наадварот, рана кладуцца і спаць колькі хочучь. Магчыма, фразеалагізм развіўся з прыказак: *Бедныя робяць, а багатая ноч разбіраюць*. Ваўкавічы Навагр. *Багатая ноч разбіраюць, то і нам бедным не будзе* (В, 34). У гаворках сустрэлася таксама фразеалагічнае ўтварэнне *багатая ноч разабралі* ‘развіднела, надышоў ранак’: *Калі ты ўжэ спаць ляжаеш? Багатая ўжэ ноч разабралі, відно на дварэ!* Стокі Свісл. У літаратурнай мове І. Лепешавым выяўлены варыянт з нейтралізаванай кантраснасцю *людзі ноч разбіраюць (расхопяць)* ‘не будзе калі паспаць з-за чаго-н’, выкарыстаны такімі пісьменнікамі, як Кандрат Крапіва, Міхась Чарот, Іван Козел, напрыклад: *Можна пачынаць, а то пакуль мы збяромся, дык людзі ноч разбіраюць*. К. Крапіва (СФ-1, 665).

Спіс скарачэнняў

В – Выслоўі / склад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. М. Я. Грынблага. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979; **ЗНФ** – Лепешаў І. Я. З народнай фразеалогіі: дыферэнц. слоўнік. – Мінск: Выш. шк., 1991; **Кр.** – Крыўко М. З беларускай народнай фразеалогіі // *Полымя*. 1994. № 12. С. 245 – 251; **Нос.** – Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. – СПб., 1874; **ПП-1** – Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. Кн. 1 / рэд. А. С. Фя-

досік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976; **СГВ** – Сцяшковіч Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983; **СМН** – Ліцвінка В. Д., Царанкоў Л. А. Слова міма не ляціць: беларускія народныя прыказкі і прымаўкі. – Мінск: Універсітэцкае, 1985; **СНМ** – Цыхун А. П. Скарбы народнай мовы: з лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну. – Гродна, 1993; **СФ-1** – Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Т. 1. – Мінск: БелЭн, 2008; **Янк. ДС-1** – Янкоўскі Ф. Дыялектны слоўнік. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1959; **Fed.** – Federowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej. – Warszawa, 1935. Т. 4.

Скарачаныя назвы адміністрацыйна-тэрытарыяльных раёнаў: Астр. – Астравецкі, Ашм. – Ашмянскі, Ваўк. – Ваўкавыскі, Воран. – Воранаўскі, Гродз. – Гродзенскі, Любан. – Любанскі, Маст. – Мастоўскі, Міёр. – Міёрскі, Навагр. – Наваградскі, Свісл. – Свіслацкі, Шчуч. – Шчучынскі.

Спіс літаратуры

1. **Янкоўскі, Ф. М.** Беларуская мова / Ф. М. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац. – Мінск: Выш. шк., 1978. – 336 с.
2. **Лепешаў, І. Я.** Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы / І. Я. Лепешаў; рэд. А. Я. Міхневіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 264 с.
3. **Ідыш-беларускі слоўнік** / сабраў і пераклаў на беларускую мову А. Астравух. – Мінск: Медысон, 2008. – 928 с.
4. **Этнаграфія Беларусі**: энцыкл. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 575 с.

Мікола ДАНИЛОВІЧ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Род блізкі і далёкі

“МАМО, Я ПАЙДУ ПАГУЛЯЮ...”

НАМІНАЦЫІ РОДНАСЦІ Ў ФУНКЦЫІ ЗВАРОТКА Ў ДЫАЛЕКТНАЙ МОВЕ

УДК 811.161.3:81'367.332.1

У артыкуле аналізуецца звароткі – намінацыі роднасці ў беларускіх народных гаворках, вызначаюцца асаблівасці іх выкарыстання ў сямейнай і пазасямейнай сферах зносін. Высновы артыкула пацвярджаюцца шматлікімі ілюстрацыямі з жывой народнай мовы.

Ключавыя словы: *беларускія народныя гаворкі, зваротак, клічная форма, намінацыі роднасці, пазасямейная сфера зносін, рэгулятыў, сямейная сфера зносін.*

Nominations of kinship functioning as address in Belarusian dialects are analyzed in the article. The use of these nominations in family and extrafamilial spheres of relations is considered. There are numerous illustrations of live folk speech, proving the conclusions of the article.

Дыялектная мова перадае вельмі тонкія адценні эмоцый, пачуццяў, перажыванняў чалавека, таму лексіка беларускіх народных гаворак – невычэрпная крыніца народнай мудрасці.

Артыкул прысвечаны разгляду самай шматлікай па колькасці адзінак лексіка-семантычнай групы звароткаў у дыялектнай мове – намінацыям роднасці, шырокае выкарыстанне якіх у маўленні тлумачыцца іх важным значэннем у жыцці кожнага чалавека і грамадства ў цэлым.

Фактычны матэрыял выбраны з “Хрэстаматыі па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона” [6, с. 14 – 490] і з дыктафонных запісаў дыялектнага маўлення, зробленых супрацоўнікамі аддзела дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Пад сістэмай роднасці, услед за Н. Трошынай, мы разумеем “сукупнасць тэрмінаў, якімі абазначаюцца роднасныя адносіны, што існуюць у грамадстве” [5, с. 5]. Назвы роднасці падзяляюцца на намінацыі кроўнай роднасці (прамая і бакавая лініі) і намінацыі сваяцтва, што ўзніклі ў выніку шлюбу і ў сувязі з хрысціянскім абрадам хрышчэння дзяцей. Такія словы ўжываюцца ў сямейнай і пазасямейнай сферах зносін.

Да намінацый кроўнай роднасці адносяцца:

1) па прамой узыходнай лініі: *бацька, маці, дзед, баба, прадзед, прабабка* і г. д.;

2) па прамой сыходнай лініі: *сын, дачка, унук, унучка, праўнук, праўнучка* і г. д.;

3) па бакавых лініях: *брат, сястра, дзядзька, цётка, пляменнік, пляменніца, стрыечны брат, стрыечная сястра, дваюрадны брат, дваюрад-*

ная сястра, траюрадны брат, траюрадная сястра і г. д.

Слова *бацькі*, якое абазначае бацьку і маці ў адносінах да іх дзяцей, таксама належыць да намінацый кроўнай роднасці, але ўжыванне яго ў якасці зваротка ў дыялектным маўленні інфармантаў не сустралася.

Да намінацый сваяцтва належаць:

1) словы, якія называюць асобу па блізкіх адносінах, што ўзніклі ў выніку шлюбу: *муж, жонка, свёкар, свякроў, цесць, цешча, зяць, нявестка, дзевяр, залоўка, швагер, швагерка, сват, свацця* і іншыя;

2) словы, што абазначаюць людзей па адносінах, якія ўзніклі паміж мужам і дзецьмі жонкі ад папярэдняга шлюбу (ці паміж жонкай і дзецьмі мужа): *айчы, мачыха, пасынак, падчарыца*;

3) словы, якія называюць асоб па адносінах, што з’явіліся ў сувязі з хрысціянскім абрадам хрышчэння дзяцей: *хросны (бацька), хросная (маці), хроснік, хросніца, кум, кума*.

Аналіз фактычнага матэрыялу паказвае, што ў беларускіх народных гаворках не ўсе намінацыі роднасці і сваяцтва выкарыстоўваюцца ў ролі зваротка. Напрыклад, не сустракаюцца ў функцыі зваротка лексемы *прадзед, прабабка, праўнук, праўнучка, стрыечны брат, стрыечная сястра* з-за іх грувацкасці. Таксама не ўжываецца ў ролі зваротка значная частка намінацый сваяцтва, у тым ліку словы *свёкар, свякроў, айчы, мачыха, пасынак, падчарыца*, якія замяняюцца назвамі кроўнай роднасці (*бацька, маці, сын, дачка*) ці антрапонімамі, бо такі зварот да сваякоў будзе няветлівым і ў некаторай ступені грубым.

Звароткі – намінацыі роднасці выкарыстоўваюцца ў сямейнай сферы зносін, калі ў размове ўдзельнічаюць сваякі, і ў пазасямейнай сферы, калі кантактуюць знаёмыя суразмоўцы (не сваякі) або зусім незнаёмыя асобы. У пазасямейнай сферы зносін выбар зваротка абумоўлены крытэрыямі полу і ўзросту суразмоўцаў, а ў сямейнай сферы – роднаснымі адносінамі паміж камунікантамі і іх узроставымі характарыстыкамі.

Як адзначае К. Панюціч, “асноўнымі назвамі кроўнай роднасці ва ўсіх славянскіх мовах з’яўляюцца назвы роднасці першай ступені: *маці, бацька, сын, дачка*” [4, с. 17]. Намінацыі роднасці пры ўжыванні ў сямейнай сферы маюць асноўнае слоўнікавае значэнне. Дзеці пры размове з маці выкарыстоўваюць лексемы *мама, матка*: – *Мама, прыйдзі, палячы Фёдараўну* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл., 96)*. – *Мат-*

ка, выкідай гэта, я табе харошае ўсё нарысуо (п. Усяж, Смалявіцкі р-н, Мінская вобл., 83).

Звароткі з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі (*мамачка, мамычка, мамка, мамуся* і інш.) паказваюць на ласкавыя, пяшчотныя адносіны да маці, што ўвогуле ўласціва беларусам. Такія звароткі часцей ужываюць дзеці малодшага ўзросту: – *Мамачка, – кажу, – забіла жабу зялёну...* (хутар Чырвоны Лес, Навагрудскі р-н, Гродзенская вобл., 208). – *Мамычка, любычка, купі мне новыю кохтычку* (в. Ганцавічы, Ганцавіцкі р-н, Брэсцкая вобл., інфармант: Л. В. Бабко). – *А нас, мамка, й не правяралі* (в. Пляшэвічы, Нясвіжскі р-н, Мінская вобл., 234). – *Мамуся, забачце, колькі я шчаўю назьбірала* (в. Янышы, Ваўкавыскі р-н, Гродзенская вобл., 428).

У асобных выпадках пры звароце да маці ўжываецца ўсечаная форма зваротка (*мам*), якая характарызуецца выпадзеннем канчатка. Такая форма перадае нязмушанасць, шчырасць адносін паміж блізкімі людзьмі: – *Мам, у цябе будзе павелічэньне ўнукаў* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл., 129). – *Мам, зайтрэ ў машыну і к дактарам* (тамсама).

Намінацыі роднасці ў пазасямейнай сферы зносін становяцца рэгулятывамі, якія страчваюць асноўнае слоўнікавае значэнне і выражаюць адносіны моўцы да адрасата, не называючы яго асабістых прымет, якасцей, характарыстык. Так, лексемы *мама, маці, матка* могуць выступаць у якасці ветлівага звароту да незнаёмай жанчыны ў гадах: *Сын нявестчынай сястры кажа: “Мама, а ў вас [трава] дома ё?”* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл., 97). *А парцізан едзе ды кажа: “Маці, маці, не ўмееш ты хаваці!”* (в. Ругаец, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл., 244). *Ён [доктар]: – Не плач, матка, ён [сын] цябе перажыве* (в. Пляшэвічы, Нясвіжскі р-н, Мінская вобл., 229). Падстава для такога называння адрасата – сталы ўзрост жанчыны, які дазваляе прызнаць за ёй права быць маці.

Бацька – адзін з найбліжэйшых кроўных родзічаў, ён займае важнае месца ў сям’і. Пры звароце дзяцей да бацькі ў беларускіх народных гаворках выкарыстоўваецца лексема *бацька: Шчэ, – кажу, – бацька, ты агарот арэш добра* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл., 129). – *Нашто ж табе, бацька, грошы?* (тамсама, 138). Сінонімам да слова *бацька* выступае лексема *тата*: – *Татачко, што мы там ўжэ рабілі, крычалі, дзеці імч* (в. Морач, Клецкі р-н, Мінская вобл., 147). К. Панюціч адзначае, што “ў сучаснай беларускай літаратурнай мове і ў народных гаворках слова *тата* стала адным з асноўных пры выражэнні паняцця ‘родны бацька’, ужываецца яно і ў гутарцы пра бацьку, і ў звароце да яго” [4, с. 23]. Таксама ў размове з бацькам ужываецца лексема *папа*: *Дзеці гаварылі: “Папа, паедзім з намі”* (в. Гагава, Мінскі р-н, Мінская вобл., 51). *Прыляціць, у акно пастукае: “Па-*

* Прыклады цытуюцца па кнізе “Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона” [6]. У артыкуле пасля кожнага прыкладу падаецца нумар старонкі з гэтай крыніцы. У некаторых прыкладах, узятых з дыктафонных запісаў дыялектнага маўлення, указваецца інфармант.

па! Хадзем к нам жыць!" (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл., 138). П. Міхайлаў сцвярджае, што слова *папа* як форма звароту да бацькі распаўсюджана пераважна на ўсходзе Беларусі [3, с. 55]. З даследавання А. Бурачка відаць, што ва ўкраінскай мове для выражэння паняцця 'родны бацька' таксама выкарыстоўваецца некалькі сінонімаў: *бацько, тато, папа, отець* і іншыя [1, с. 10].

Да намінацый кроўнай роднасці па прамой узыходнай лініі другой ступені адносяцца назвы дзеда і бабы. Пры звароце ўнукаў да дзеда і бабы ў беларускіх народных гаворках выкарыстоўваюцца словы *дзед, баба, бабка, бапка, бабушка*: *Кажу: "Пакальшы, дзед, Федзю, а я зьлётаю гэта, цётка сказала"* (в. Асіпавічы, Вілейскі р-н, Мінская вобл., 417). – *Баба, уставай, я табе дам карову, свіней* (в. Емяльянава, Смалявіцкі р-н, Мінская вобл., 91). *Бабка, дай нам паспытаць [мяса]* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл., 95). *Унука мая, як прыдзе: – Бабушка, як ты вязала?* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл., 134).

Звароткі *дзед, баба, бабка, бапка, бабушка, бабуля* могуць ужывацца ў якасці рэгулятываў у пазасямейнай сферы зносін, дзе на першы план выступае сема ўзросту суразмоўцы. Адрасант у гэтым выпадку значна маладзейшы за адрасата. Для беларускіх народных гаворак характэрна шырокае ўжыванне названых звароткаў для выражэння ласкальнай і сяброўскай танальнасці зносін пры звароце як да знаёмага, што не мае роднасных сувязяў з адрасантам, так і да незнаёмага чалавека: – *І як табе, баба, сказаць?* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл., 136). *Прыскачылі хірургі, мяне хвацілі й кажуць: "Бабка, калі хочаш жыць, трэба рабіць [аперацыю]"* (в. Прыстрамы, Смалявіцкі р-н, Мінская вобл., 82). *Прыходзяць два мушчыны, бацаць: мы абедзем. Яны паздароўкаліся, адзін кажа: "Бапка, мілая, іспасі мяне"* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл., 96). *Па вёсцы едзе [гандляр], прыпыніцца: "Бабушка, мо табе тое нада, тое нада"* (в. Кальчычы, Карэліцкі р-н, Гродзенская вобл., 197). – *Бабуля, а той ваш жаніх, як прыйшоў з арміі, ужо вас не наведваў?* (в. Новая Крупка, Крупскі р-н, Мінская вобл., 345).

Калі да намінацый роднасці дадаецца асабовое імя адрасата, то размова ідзе пра знаёмага чалавека, не абавязкова сваяка: [Трактарыст] *прыйшоў: – Баба Алеся, унясла салому?* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл., 136). *У доме прыстарэлых сказалі: "Баба Насця, як толькі задумаеш, мы цябе сразу вазьмём, але будзь ашчэ дома"* (в. Куранец, Вілейскі р-н, Мінская вобл., 406).

Канатацый формаў зваротка *дзед, бабка* могуць паказваць як на добразычлівую танальнасць зносін, так і на грубыя, фамільярныя адносіны да адрасата, што сведчыць пра кепскія манеры адрасанта ці пра яго эмацыянальную

ўзбуджанасць: – *Ну што, бабка, не дала нам мяса паспытаць? А там мы елі* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл., 95).

У прысутнасці ўнукаў баба звяртаецца да дзеда словамі *дзед, дзет*, таму што ён дзед для ўнукаў: *І калі дзет уключаў тэлевізар, бабуля крычала: "Дзет, выключы ілгуноў-саветаў"* (в. Любкаўшчына, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл., 247). Як лічыць Н. Трошына, у такіх выпадках "сваім фармальным бокам апелятыў супадае са звароткам, які выкарыстоўвае само дзіця, г. зн. наяўнасць пераноснага значэння ў такіх сітуацыях тлумачыцца тым, што намінацыя адрасата будзеца не адносна адрасанта, а адносна дзіцяці" [5, с. 21].

Да намінацый кроўнай роднасці па прамой сыходнай лініі першай ступені адносяцца назвы сына і дачкі. У беларускіх народных гаворках бацькі ў дачыненні да сваіх дзяцей выкарыстоўваюць лексемы *сын, дачка*: – *Ні дуры, сын, галавы* (в. Куранец, Вілейскі р-н, Мінская вобл., 406). *Мая мама прыдзе некалі да кажэ: "Бяры, дачка, нош і скрабі гэту пялюшку..."* (в. Парэчча, Навагрудскі р-н, Гродзенская вобл., інфармант: Е. А. Бяльчыцкая).

Звароткі з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі (*сыноч, сыночак, дачушка, дочэнька* і інш.), адрасаваныя дзецям, сведчаць аб праяўленні бацькоўскай любові, цёплых і шчырых адносінаў да іх. У беларускіх народных гаворках такія формы больш пашыраныя, чым зыходныя: *Маці кажа: "Сыноч, мы як будам уцякаць, цябе первага [возьмем]"* (в. Каўтары, Асіповіцкі р-н, Магілёўская вобл., 15). *Мама: "Што ты, сыночак, хаця й нікому ні гавары, гэта ж дзярэўня, што ты"* (в. Гатава, Мінскі р-н, Мінская вобл., 56). *Мама: "Уставай, дочэнька, прыехалі, жаніх прыехаў!"* (в. Ліпкі, Мінскі р-н, Мінская вобл., 64). – *Ну, дачушка, ты не балезнямі, нічым не балела, нікакымі інфекцыямі* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл., 95).

У пазасямейнай сферы зносін звароткі *сыноч, дачушка, дочачка* выступаюць рэгулятывамі і ўжываюцца ў дачыненні да дзяцей ці да асоб, маладзейшых за адрасанта. Як відаць з ілюстрацыйнага матэрыялу, рэгулятывы, утвораныя ад лексем *сын, дачка*, у маўленні выкарыстоўваюцца пераважна з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі. Такія звароткі маюць ласкавае, інтымна-даверлівае адценне ў адносінах да знаёмых і незнаёмых адрасатаў малодшага ўзросту: *А я на этаго інжынера кажу: "Сыноч, ты сушы мне сено"* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл., 140). – *Я, дачушка, сорака гот кароў даіла (тамсама, 129). Але ў нас быў харошы пан лесьніком. Другі рас, як нарвецца, дак кажа: "Дочачка, бяжы, збірай [ягады] і ўцякай скараэй дадому"* (в. Межная Слабада, Клецкі р-н, Мінская вобл., 150).

Назвы ўнука і ўнучкі адносяцца да намінацый кроўнай роднасці па прамой сыходнай лініі

другой ступені. Пры звароце дзеда і бабы да ўнукаў выкарыстоўваюцца словы ўнук, унучак, унучка, унучачка: – **Унук**, дзе ў цябе дарога? (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл., інфармант: А. Ф. Маргун). – **Нада, унучак**, нада вынесьці на гарот (в. Іжа, Вілейскі р-н, Мінская вобл., 412). Дзед: “**Унучка**, лячы, **унучка**, лячы” (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл., 95). Бапка прышла, мяне нашла: “**Чаго ж ты, унучачка**, чаго ж?” (в. Ругаец, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл., 235).

Пры выкарыстанні намінацый роднасці ўнучак, унучка ў пазасямейнай сферы зносін гэтыя словы зазначаюць дэсемантызацыю, асноўная прымета выбару зваротка – малады ўзрост суразмоўцы: *Мой гаспадар кажа: “Унучка, а ты як?”* (в. Красіна, Капыльскі р-н, Мінская вобл., 144).

Да намінацый кроўнай роднасці па бакавых лініях адносяцца лексемы *брат*, *сястра*, якія ў сямейнай сферы ўжываюцца ў сваім асноўным значэнні, г. зн. называюць сына і дачку ў адносінах да іншых дзяцей гэтых жа бацькоў: *Сястра ўжо кажа потым: – Брат*, заставайся тут на кварціры. *Ну што ўжо хадзіць* (в. Лань, Нясвіжскі р-н, Мінская вобл., інфармант: А. М. Плакса). – *Сястра*, што ў цябе? (в. Ругаец, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл., інфармант: С. Э. Губанавя).

У пазасямейнай сферы намінацыі *брат*, *сястра* выступаюць рэгулятывамі. Адзначана таксама ўжыванне лексем *брат*, *братачка* ў адносінах да жывёл, напрыклад да сабакі: *Помню, мой брат, дык ён на гэту сабаку: “Братачка, забяры гэту [аладку]”*. *Сабаку братам назвай, кап ужо добра хаця ўслужыў!* (в. Седча, Пухавіцкі р-н, Мінская вобл., 72).

Лексемы *дзядзька*, *цётка* таксама, як і словы *брат*, *сястра*, адносяцца да намінацый кроўнай роднасці па бакавых лініях. У сямейнай сферы яны выкарыстоўваюцца з прамым значэннем: – *Слухайце, дзядзькі! Прадайце мне ету рытку* (в. Суцін, Пухавіцкі р-н, Мінская вобл., 75). – *Не, кайць, – цётка*, усё раўно я хадзіць буду (в. Куранец, Вілейскі р-н, Мінская вобл., інфармант: А. І. Пятрова). Трэба звярнуць увагу на той факт, што назвай *цётка* ў беларускай мове абазначаны дзве розныя асобы: бацькава або матчына сястра, якая належыць да кроўнай радні, а таксама жонка дзядзькі, якая адносіцца да някроўных сваякоў. Тое ж можна сказаць і пра лексему *дзядзька*: брат бацькі або маці, а таксама муж цёткі.

Зрэдку дзеці малодшага ўзросту звяртаюцца да дзядзькі і цёткі словамі *дзядзя*, *цёця*: – *Дзядзя*, ня едзьця, як я зайду, нага балиць (в. Новая Крупка, Крупскі р-н, Мінская вобл., 342). – *Цёця*, нільзя гаварыць. Вы нікому не гаварыце, што я к вам хажу (в. Куранец, Вілейскі р-н, Мінская вобл., 405).

Калі зваротак выражаецца спалучэннем слоў “дзядзя, цёця + антрапонім”, адбываецца кан-

крэтызацыя адрасата праз называнне яго імя або прозвішча: *Дажэ інагда казалі: “Здраст-вуйце, дзядзя Рудовіч!”* (в. Седча, Пухавіцкі р-н, Мінская вобл., 70). *Прышоў дваюрадны брат і на маю маму: “Цёця Алена, я ш ужэ парцізан”* (в. Куранец, Вілейскі р-н, Мінская вобл., 405).

У пазасямейнай сферы зносін словы *дзядзька*, *цётка* выступаюць рэгулятывамі і выкарыстоўваюцца як ветлівы зварот да знаёмых і незнаёмых людзей старэйшага ўзросту: – *Вот, дзядзька*, купіце ёй мёду кілаграм тры (в. Пляшэвічы, Нясвіжскі р-н, Мінская вобл., інфармант: П. В. Макаўчык). *А хлопчык выстаўляе ручку – хоча есці: “Цётка, не давайце эта”* (в. Сяргеевічы, Пухавіцкі р-н, Мінская вобл., 76). Г. Малажай адзначае, што так звяртаюцца дзеці і малодшыя да старэйшых у бытавых абставінах, асабліва ў вёсцы [2, с. 221].

Такім чынам, аналіз фактычнага матэрыялу паказвае, што ў дыялектнай мове найбольш пашыраныя намінацыі роднасці ў якасці зваротка ў сямейнай сферы зносін – лексемы *мама*, *бацька*, *баба*, *дзед*, *дачка*, *сын*, у пазасямейнай сферы – намінацыі *цётка*, *дзядзька*, *дачушка*, *сыноч*. Назіранні даюць падставы зрабіць высновы, што ў сямейнай сферы выбар зваротка залежыць ад роднасных адносін паміж камунікантамі і ад іх узроставых характарыстык, а ў пазасямейнай сферы абумоўлены, галоўным чынам, крытэрыямі знаёмства (адрасат знаёмы ці незнаёмы) і ўзросту суразмоўцаў. Наяўнасць намінацый роднасці з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі ў ролі зваротка ў беларускіх народных гаворках сведчыць пра шчырасць і добразычлівасць беларусаў, іх павагу да суразмоўцы.

Спіс літаратуры

1. **Бурячок, А. А.** Назвы спорідненості і сваяцтва в украінскай мове / А. А. Бурячок. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – 148 с.
2. **Малажай, Г. М.** Зваротак / Г. М. Малажай // Беларуская мова: энцыклапедыя. – Мінск, 1994. – С. 220 – 221.
3. **Міхайлаў, П. А.** “Ад роднага таткі дорагі і латкі”: Назвы бацькі ў беларускіх гаворках / П. А. Міхайлаў // Роднае слова. – 1997. – № 7. – С. 44 – 57.
4. **Панюціч, К. М.** Лексіка народных гаворак / К. М. Панюціч. – Мінск: Выш. шк., 1976. – 128 с.
5. **Трошина, Н. Н.** Номинации родства и их эквиваленты в функции обращения в современном русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н. Н. Трошина; Гос. ин-т рус. яз. – М., 1998. – 25 с.
6. **Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона** / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы; уклад. В. Д. Астрэйка [і інш.]; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, В. М. Курцова. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 529 с.

Ірына КАПЦЮГ,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры рускай мовы і культуры маўлення
Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 23 снежня 2015 г.

Алесь КАЎРУС

СЛОВЫ З РОДНАЙ ГАВОРКІ

Працяг. Пачатак у № 1.

ДАБІЎЦА зак. Разабрацца. Ну, як? Ці дабілася ты з гэным [грашмі]?

ДАЙСЬЦІ зак. Падысці. Была і крышка, але ні дайшла.

ДАКЛАДАЦА незак. Даводзіць да ведама, пытацца дазволу. Што ён ні дакладзіцца да цябе, а разам жывіць?

ДАМАВЫ, у знач. наз., м. Той, хто не ходзіць на працу, сядзіць дома. У вёсца асталіся толькі дамавыя.

ДАПАГАНЯЦЬ незак. Дамагацца, вымагаць. Дапаганяць грошай, а дзе я возьму?

ДАПАСЬЦІ зак. Даступіцца, дайсці. Гэта старая усюды дападзець, усё ей трэба.

ДАРАЖЫНКА ж. Дарожка. Пайшла такая даражынка лесам апкапаная.

ДАРМАВІК: на дармавіка – задарма. Усё глядзіць, каб на дармавіка [выпіць].

ДАСТАВІЦА зак. Дараўняцца. Дзе яму да яе даставіцца: аграномка!

ДАСТАЦА зак. Наведацца, з'ездзіць. Трэба як да цёткі ў Мысьлявічы дастацца. Праведаць, як яна там.

ДЗЕСЯТОК м. Дзясятка. Ужо зь дзесятка як зьясла маладая курка.

ДЗЕНЯШНІ прым. Дзённы. Дзеняшня малако у банца стаіць.

ДЗВЯНОСТА ліч. Дзевяноста. Яму, пэўна, дзвьяноста ёсь.

ДЗЯЙНІК м. Абгароджанае ля дзвярэй хлява месца, дзе выпускаюць скаціну. Слабы Іванаў дзяйнік, сьвіньня часта вылазіць.

ДЗЯЛАЧ м. Дзяч, службовец. Ён быў у парцызанах, фінантам, нейкім дзелачом быў (1973, ад маці).

ДНІШКА н. Кухонная дошчачка (рэзаць, крышыць што-небудзь). Гаспадыня частава-ла зяця. Сьпякла яешню, вывярнула на карэ-лая днішка і падала гасьцю. Ні было талерак (1973).

ДО, ДОСІЦЬ прысл. Досыць. До, ня рэш, каб гэта паелі; Досіць страху Максімку ў вадзе.

ДОБРЫЦА ж. Правы бок тканіны, адзення. Ні разьбяру, дзе ў гэтай мацеры добрыца, дзе знайніца.

ДОЎБАЦА незак. Памаленьку хадзіць, кра-тацца. Ужо восімдзісят гадоў, алі яшчэ доўбаіцца каля хаты.

ДРАБЫ мн. Скабы, рэбры. Высах, схудзеў, ад-ны драбы.

ДРАГАЦЬ незак. Грукаць, стукаць. Ні драгай дзвярмі, дзіця пабудзіш.

ДРАЖНІЦЬ незак. Высмейваць. Дражніць наш язык беларускі [паляк].

ДРАКА ж. Тарка. Вазьмі драку, зьдзяры бульбу.

ДРАХКА прысл. Дрогка. Па бурку дражка ехаць.

ДРОНАК м. Трайня. Тут вуска, ні акруцісь-ся [развернешся]. Бярыся за дронак і аткідавай задок.

ДРУЖЫСТЫ прым. Кампанейскі, дружны. Вінукувы [Тачыцкага Вінука] хлопцы былі моц-на дружбістыя. Усягды ў іх зьбіралася маладзьяш.

ДРУКІ мн. Невялікі азярод у выглядзе стрэш-кі ці піраміды. Бульбёўнік ня сохніць. Каб друкі паставіць.

ДРУЦА ж. Груца. Мы казалі друца, а ня груца.

ДРЫЎЛЯНЫ прым. Дрывяны. Дровы кладуць на сані дрыўляныя.

ДРЭЖДЖЫ мн. Дрожжы. Паглядзі, можа, будуць прадаваць дрэжджы.

ДУБАЛЯ прысл. Дубам. Валосьы сталі дубаля.

ДУГАЦЬ незак. Моцна стукаць. Ня дугай гэ-дак нагамі, як ідзе.

ДУКАВАЦЬ незак. Павучаць, выхоўваць. До-сіць мяне дукаваць, ні малая, сама знаю, што рабіць.

ДУРАСА ж. Свавольства. Дураса да добра ні даводзіць.

ДУРАСЬЛІВІК м. Дураслівец. Ну й дурасьлівік ты, Сяргейка! Дзеду нага баліць, а ты скола-ваісься, грукаіш.

ДЭРБІНА ж. лаянк. Пра худога, няскладнага, нязграбнага. Но, дэрбіна, ідзе, чуць ногі пірас-таўляіш.

ЖАЛОСЬНІЦА ж. Жаласлівая, спагадлівая жанчына. Натта ўсіх шкадуіш, жалосьніца та-кая.

ЖАЛУБНУЦЬ зак. З'есці. Ідзі жалубні чаго. Во бульба, мяса ёсь.

ЖАМЯРА ж. Што-небудзь дробнае, малое. Якая селята бульба – жамяра адна; Поўна хата жамяры [дзяцей].

ЖАРДЗЁ н. зб. Жардзіны. Нацягаў жардзя, будзіць плот правіць.

ЖЛАБІНА ж.; зб. жлаб'ё. Тоўстая жэрдка ў прырэпаце (азяродзе). Жлабіна гнілая. Ня лесь.

ЖМІКРА м. і ж. Скупянда, жмінда. Ну й жмікра Іван. Маці дала нам масьлёнкі, а там быў камочык масла, дык прыляцеў і забраў.

ЖЫЛЯЦЦА *незак.* Пяцца, натужвацца. *Папрасі хлапца, ні жыляйся анна. Дзе ты гэтки ценжар скранеш.*

ЖЫРГАЦЬ *незак.* Пераступаць. *Ня можна жыргаць празь дзіця: ня будзіць расьці.*

ЗАВІРҰХА *ж. перан.* Сварка, калатнеча. *Адзін аднаму не праступіць, і тады завіруха ў хаця.*

ЗАГАДАЦЬ *зак.* Ужываецца ў 3-й асобе ў выразе *што ён (яна, яны) загадае.* Абазначае: што яму абыходзіць, няма яму іншага занятку. *Пайшоў Лёня на фудбол, а што ён загадаіць?*

ЗАГЛАДУХА *ж.* Поўная, гладкая (пра жанчыну). *За мужыком добра жывеіца, такая за гладуха зрабілася.*

ЗАДРАҒАЦЬ *зак.* Загрукаць. *Нехта задрагаў у дзверы.*

ЗАЙМА *ж.* 1. Марная праца, няплённы занятак. *З такім садам адна займа, карысьці мала.* 2. Тое, што замінае. *Гэтыя кросны толькі займа ў хаця.*

ЗАКАЛЁКАВАЦЬ *зак.* Пачаць кульгаць. *Нешта ты закалекаваў, зь ляскай ідзеш?*

ЗАКАШЛЯНЫ *прым.* Які закашляўся. *Сеў на лаўку закашляны дзет.*

ЗАЛІЎНЫ *прым.* Ліўневы. *Заліўны дош.*

ЗАМАГЧЫ *зак.* З адмоўем не абазначае 'знемагчы'. *Я не замагу, адна астануся у хаця.*

ЗАМАЛЯВАЦЦА *зак.* Расчырванецца, узрушыцца. *Сядзіць замаляваўшыся, гатова заплакаць.*

ЗАМЕРАК *м.* Заморак. *Які зь яго жаніх – замерак нейкі; Сёлята ні яблыкі, замеркі.*

ЗАПАМАХЧЫСЯ *зак.* Атрымаць ад каго-небудзь дапамогу. *Натта запаможыцца ім: прайшоў два пакосы і кінуў.*

ЗАПРЫСЬЦІСЯ *безасаб. зак.* Прыйсціся. *Што ж гэта вам так запрышлося капаць біз адгіну?*

ЗАПУСТЫ *мн.* Запускі, загавіны. *Запусты – пасьледні дзень місаеда.*

ЗАРАВІК: на заравіку – досвіткам. *Прачнуўся на заравіку у грыбы ісьці.*

ЗАРАЊІЦА: ганяць на зараніцу. *Да ўсходу сонца выганяць і ў гадзін 11 прыганяць кароў дамоў летняю спёкай.*

ЗАРЭДЗІЦЬ *зак. і незак.* Укладаць гарох, віку і пад. у азярод. *Гэту кучку [бульбеўніку] зарэдзім, а тоя ў наветку; Даўней мала які гаспадар ні зарэдзіў.*

ЗАСЕДЛЫ *прым.* Заседжаны (пра яйка). *Доўга ляжала на гнязьдзе, палядзі, каб ні было заседлая.*

ЗАСТУПАЦЬ *незак.* Засланяць, засціць. *Атыдзіся ад акна, ні заступай.*

ЗАСЬНЯГАЦЬ *зак.* Пакрыцца снегам. *Засьнягала, і конь ня можаць есьці травы; Засьняганы ляжыць хлопчык.*

ЗАТАЧЫЦЬ *зак.* Закаркаваць. *Затачы лепі, бо выдуць градусы.*

ЗАТРЫМАНЬНЕ *н. мед.* Запор.

ЗАТЭЛІФАНАВАЦЬ *зак.* Пазваніць. *Рыгор затэліфанаваў у кантору.*

ЗАЎЧЭСЬНЯ *прысл.* Своечасова, папярэдне. *Заўчэсьня вазьмі бялет, яг будзіш ехаць.*

ЗАХЛЕБЯСТАЦЬ *зак.* Забулькатаць. *Аж захлебятала ў роця, як пачуў [хлопчык] малачко.*

ЗАХЛУДЗІЦЬ *зак.* Загнаць стрэмку (хлуд). *Шаравала падлогу, захлудзіла паляц.*

ЗАЧАРЭПІЦЬ *зак.* Зачэрпнуць. *Зачарэпіў жменю ягат с кошыка.*

ЗАЮХАЦКІ *прым.* Зухаваты. *Вот маладзец, во заюхацкі хлопчык!*

ЗБАЊІТАВАЦЬ *зак.* Збэсціць, зняважыць. *Што мяне ўвеш час банітуіш? Сусім збанітаваў. Як я і ні чалавек усі роўна.*

ЗБРАЎДАЦЦА *зак.* Згубіцца, заваліцца, прапасці. *Быў у нас ключ францускі, ды нейдзя збраўдаўся.*

ЗБРЫТАЦЬ *зак.* Зблытаць. *Неяг жа ты збрытала шнур.*

ЗБУРЫЦЦА *зак.* Сабрацца, скўпіцца. *Неяк уся работа збурылася ў кучу.*

ЗГРАМАЗЬДЗІЦЬ *зак.* Зрабіць што-небудзь абы-як, груба, грувастка. *Пётра зграмаздзіў нейкаю бутку.*

ЗГРЫЯНТ *м.* Мноства. *Згрыянт народу сабраўся.*

ЗДАРАВІНЯ *м.* Гавораць пра дужага, мажнога чалавека. *Дзе яго паваліш? Такі здравіня.*

ЗДРЫНДАВАЦЬ *зак. жарт.* Схадзіць. *"Здрындавала ўжо некуды?" – пытаецца жанчына ў другой, што ідзе вуліцай.*

ЗДУРОНЫ *прым.* Спэшчаны. *Здуруная йіх дзяўчынка, былі-чаго есьці ня будзіць.*

ЗДЫХАЛЫ *прым.* Нежывы, здохлы. *Іван нашоў ля канавы здыхалага ваўка.*

ЗЛАЖЫЦЦА *зак.* Сказаць што-небудзь на апраўданне. *Такая ўжо праціўная жонка, ні дась злажыцца, усягды кап яе верх быў.*

ЗЛАЎХІНЯЦЬ *зак.* Змарнаваць час, згультаіць. *Ні якая была работа, абы злаўхіяць.*

ЗЛУЙКА *м. і ж.* Злы, злая. *Злуйка, злуйка, усім скажу, што ты злая.*

ЗНАЎІНЦА *ж.* Левы бок тканіны ці адзення. *Ты, мусіць, ні прачнуўся. Адзеў рубашку на знаўніцу.*

ЗРЭПІЦЦА *зак.* Схапіцца, счапіцца. *Зрэпіліся, біткі, ні разьняць.*

ЗЫБАЎКА *ж.* Рабізна. *Зыбаўкі паілі на вадзе, як кінуў камяням.*

ЗЫБІВАЊІКІ *мн.* Прымітыўны абутак з аўтамабільнай гумы (збіты драцянымі скобкамі). *Мы ў школу у зыбіваўніках хадзілі.*

ЗБЬЯЁДАВАЦЬ *зак.* Папсаваць, знішчыць. *Ні купляй йім цацак. Усі роўна зьбяёдаць.*

ЗБНІШКА *ж.* Зніжэнне цэн. *Во было радасьці, як зьніжку рабілі!*

ЗЭБЛІЦЬ *незак.* Прагна, да смаку курыць. *Малы, а ўжо так зэбліць.*

ЗЭС *м.* Пранізлівы холад. *На дворы такі зэс, хоць ні вылась с хаты.*

ЗЯВЎЦЬ *незак.* Моцна крычаць, гарлапаніць. *Чаго ты зьявіш на ўсю вуліцу, пірастань.*

ІМЁНЬНЯ *н.* Імя. *Нястройная іменьня далі сыну.*

КАЛАВУРЫЦЬ *незак.* Вартаваць. *Коней калавурыва, а цяпер на троху падляту у ягады.*

КАЛАПНЁ *мн.* Каноплі. *У нас калапне раслі ў гародзя.*

КАЛАПНІШЧА *н.* Канаплянішча.

КАЛАПЭТА *ж.* Рэдкая, распоўзлая гразь. *Абыдзі ля плоту, ня лесь у гэту калапэту.*

КАЛІШТА *прысл.* Калісьці. *Калішта і я быў аспадаром, ні спаў, стараўся (1973, ад бацькі).*

КАЛЫМІЦЬ *незак.* Заляцацца. *Сь кім ты калыміла? Ці ш нічога хлапец?*

КАЛЯБЛІЗУ *прысл.* Паблізу. *Далёка ні пайду, буду каляблізу зьбіраць [ягады].*

КАЛЯДНІЦА *ж.* Калядны пост. *Калядніца – шэсь тыдняў посту перат Калядмі.*

КАЛЯСЬНІК *м.* Грузаны сенам воз пудоў на 20 – 25. *Якоя там сена! С калясьнік усяго можа набярэцца.*

КАПАВАЎЦЬ *незак.* Разбірацца, кеміць. *Нешта мая галава ўжо сягоньня ні капуюць.*

КАПАЊНІЦА *ж.* Жанчына, якая капае бульбу. *У Валодзі будзіць заўтра дзесяць капаньніц, за дзень выбяруць.*

КАРАДЗІЦА *незак.* Лёгка раздражняцца, узрушацца. *Дзіятка, чаго ты карадзісься, спаткі пара.*

КАРАДЛІВЫ *прым.* Лёгка раздражняльны, нервовы. *Малы быў слабы, карадлівы, а цяпер вун які дзяцюк.*

КАРАЎЛОТ *м.* Калаўрот. *Нейдзя на вышках ляжыць караўлот.*

КАРАШОК *м.* Корак. *Зрабі з газэты карашок і затачы баклашку.*

КАРОЎСКІ *прым.* Пра малако: не магазіннае, а купленае ў гаспадыні, якая трымае карову. *Яны ядуць кароўскае малако – і прэснае, і квасяць.*

КАСМАНЎВЕЦ *м.* Касманаўт. *Ізноў касманаўцы паляцелі.*

КАСТУР *м.* Кастыль. *Міша Стэпчын адмалку ходзіць на кастуры.*

КЕЎЛЮСЬ *м.* Пра таго, хто ходзіць ківаячыся ўбакі. *На Пётру Петрусёвага заачы [за вочы] казалі кеўлюсь.*

КІВІНЯЦЬ *незак.* Грэбаваць, пагарджаць. *Німа чаго ківіняць намі. Сама ні бох ведаць якая пані.*

КІСЬЛЯК *м.* Сыракваша. *Дай, маці, кісьляку кубак.*

КЛАТ *м.* Касцёр. *Зь вясны дровы ляжаць пабітыя, ня можыць злажыць у клат.*

КЛЮНКА *ж.* Дзюба. *Бацян упусьціў с клюнкі гадыню ці нейкую палачку.*

КЛЯЁНТ *м.* іран. Наведнік. *Ужо ідзець Толя. Пачуў, што госьці у нас. Патрэбен гэтка кляент.*

КЛЯТЫ *мн.* Праклёны. *Благі чалавек. Клынуць яго людзі. Кляты ні паілі бокам, захварэў.*

КНЭХТА *м.* і ж. Той, хто кнэхціцца.

КНЭХЦІЦА *незак.* Хныкаць. *Дзіця ні плачыць, кнэхціцца.*

КОМШЫЦЬ *незак.* Жаваць, есці. *От гэтыя бабы: усё комшаць і комшаць, ні наядуцца.*

КОПКА *ж.* Яма. *Тут была копка яг бралі пясок. Цяпер засыпалася.*

КОПШЧЫК *м.* Капальшчык. *Быў за копшчыка, як капалі калодзісь.*

КОШКАЦЬ *незак.* Грэбсці, грэбсціся. *Курьца кошкала ля хлева і вькасіла памазок.*

КРАПЕЛЬ *м.* Капезж. *Ні стаі пат краплём, змокніш.*

КРАПЛІСТЫ *прым.* З вялікімі, буйнымі кроплямі. *Такі краплісты дош сячэць.*

КРАСІВО *н.* Крэсіва. *Вайной ні было сярнічак, красівом агонь высякалі.*

КРОК *м.* Пярэдні разрэз у штанах; прарэх. *У краку гузік вырваўся.*

КРОХЛА, КРОХЛІНА *ж.* Кроква. *Ужо хату злажылі, крохлы стаўляюць.*

КРУМЕЛЬ *м.* Рыба пяхкур. *Колю Сяргеявага прызывалі крумель.*

КРУТЫ *прым.* Лёгка на ногі. *Наш бацька малады быў моцна круты. За дзень у Вільню зайшоў (1974, ад маці).*

КРУХ *м.* Акруга, наваколле. *Увесь крух – і Буслаў і Даўгінава – вазілі лес.*

КРУЧКА *ж.* Бручка. *Галадавалі ў Германіі. Баландой с кручкі кармілі.*

КРУЧОНКА *ж.* Трубка ў самагонным апарате; змеявік.

КУЛЬША *м.* і ж. Кульгавы. *Паіка быў кульша, нага крывая (1993, ад маці).*

КУНДУКТАР *м.* Кандуктар. *Як прышлі саветы, я парабіў трохі кундуктарам.*

КУНЁШНЯ *прысл.* Абавязкова, канешне. *Не кунешня табе ехаць дамоў, начуй у нас.*

КУРАК *м.* Аладка з цеста. *Доўга ждаць, пакуль хлест сьпячэцца. Дык саджалі яшчэ куракі.*

КЎРСТАЦА *незак.* асудж. *Марудна ўходжавацца ля печы. Што ты там курстаісься? Давай скарэй есьці.*

КУРЧАТЫ *мн.* Кураняты. *Сь пісклят вырас-
таяць курчаты, а тады – куры.*

КУРЭЛЬ *м.* Згнілы пень. *Куралі асталіся ат
ння, пастухам агонь класьці.*

КУХТА *ж.* Пра неахайную гаспадыню. *То лоп,
то руку вымажыць у сажу, кухта.*

КУЦУ-КУЦУ *выкл.* Падзыванне авечак.

ЛАБІДУДА *м.* асудж. Абібок, гультай. *Такія
лабідуды тры, кап стараліся, жылі п вун як.*

ЛАДЗЬБАВАЎЦЬ *незак.* Выбіраць мёд з вул-
ляў. *Ці скоро будзіш ладзьбаваць, прыду кашта-
ваць мёт.*

ЛАЁНКА *н.* 1. Кавалак тканіны. *Узяла п якога
лаенка акрыцца, а то змачылася.* 2. Даўнейшая
назва сподняй кашулі.

ЛАЗЭБНІК *м.* Лазеншчык. *Астап сягоньня
лазэбнік, дроў ні пашкадуіць, духу будзіць.*

ЛАНТУХ *м.* 1. састар. Кашэль на сена, зроб-
лены з вяровак. 2. перан. Вялікі жывот. *Сё, кап
на цябе [карову] ваўкі! Мала твайму лантуху.*

ЛАПАЦЬ *незак.* Мацаць. *Ні лапай за дзьвер-
цы, апячэсься.*

ЛАСАЯ, у знач. наз., *н.* Сухое голле елкі, хвоі,
ядлоўцу, якім падпальваюць агонь на пашы, нач-
лезе. *Ні гараць дровы, ідзі ласага наламі.*

ЛАТОШЫНА *ж.* Лапik зямлі (поля, лесу, се-
накосу). *Троху ні сарвала лёну, латошына як на
хату асталася.*

ЛІСЬ-МАСЬ *выкл.* Ужываецца са значэннем
'падлізацца, падгадзіць'. *Гэткаму чалавеку лёгка
жыць. Аднаму, другому лісь-мась.*

ЛІСЬЦІНА *ж.* Ліст. *Выламі лісьціны са тры
капусты хлел усадзіць.*

ЛОМ *м.* Куча складзенага голля, сучча ў лесе.
Німа дома бап, пашлі ламы паліць.

ЛОМ-МЕТАЛ *м.* Металалом. *Занясі выкінь
банку у лом-метал.*

ЛОПАЎКА *ж.* Трэшчына на лязе касы. *Кля-
пец такі: лопавак нагнаў гэдзюлькі.*

ЛУМІНА *ж.* Мясціна, лапik. *Нашла луміну,
нічагавітыя ягады, ні брэдзяныя (1972).*

ЛУЧЫЦЬ *зак.* 1. Пацэліць. *Валодзя із лука
стрэліў, добра яшчэ, што ў вока ня лучыў.* 2. На-
трапіць. *Вот кап лучыў на тоя мейсца, дзе ле-
тась бяравякоў набралі!*

ЛЫПКИ *мн.* Вейкі. *Во ўжо якія лыпкі у хлоп-
чыка!*

ЛЭХАЦЬ *незак.* асудж. Гаварыць абы-што, пуст-
тое; плявузгаць. *Што ты лэхайш языком, лэхта!*

ЛЮБЕСЬНІК *м.* Заляцальнік, каханак. *Гэтыя
любесьнікі апчыканяць [увядуць у страту] ма-
газінішчыцу.*

ЛЮМІНЬ *м.* Алюміній. *Посья вайны люмінь,
помню, казалі.*

ЛЯВОРВАЛЬ *м.* Рэвальвер. *Дастаў ляворваль
напужаць Астана.*

ЛЯДАК *м.* Кавалак лёду. *Прынёс вады зь леда-
камі, ня мох выкінуць; Рукі твае як лядакі.*

ЛЯНІШЧА *н.* Поле пасля сарванага, выбра-
нага лёну. *Наважэй цялушку на лянiшчы, там
травы ёсь [хапае].*

ЛЯННЫ *прым.* Зароблены на льне. *Ці налі-
чалі каму трудадні лянныя?*

МАГНАСЬ *ж.* Цяга. *У нёўкатарых ёсь маг-
нась да гарэлкі.*

МАДЫРАВАЎЦА *незак.* Дурэць, забаўляцца,
прыстаўляцца. *Паначэплявалі бляшанкі на кійкі,
дурэлі, мадыраваліся.*

МАКАТКА *ж.* Вышытая карцінка. *Мая ж дык
усякіх макатак навывывала.*

МАЛАВІТА *прысл.* Малавата. *Малавіта ягат
прынясла.*

МАЛАДОСЬ-ДУРНОСЬ, у знач. *вык.* Мола-
да-зелена. *Ні пашла за Ляксея, што спакойны.
Ведама, маладось-дурнось.*

МАЛАКУЧА *ж.* Куча мала. *Давайця згуляім
у малакучу.*

МАЛЁЎКІ *мн.* Алоўкі для рысавання. *Малёўкі
параськідалі дзеці па хаця.*

МАЛЬДАВАЎЦА *незак.* Рэгістравацца. *Дзе
тут мальдавацца, што прыехалі на сабрань-
ня?*

МАЛЯВАЎЦЬ *безас. зак.* Выпасці, здарыцца;
собіць. *Як табе малявала спаліць бульбу? Толькі
ш паставіла.*

МАРАТУРА *ж.* застар. Пенсія. *Вырабляю
дакўманты, можа маратуру дадуць.*

МАСКАТАЎЦЬ *незак.* Грукатаць. *Хто там
маскочыць па бляся?*

МАСЬЛЯК *м.* застар. Клэцка з канапель або
маку.

МАТУШКА *ж.* Катужка. *Матушка дроту ля-
жыць ля слупа на вуліцы.*

МАТЫКАВАЎЦЬ *незак.* Матычыць. *Ля яблы-
ны матыкавала, ні ганяна было.*

МАХРАЧ *м.* Кавалак палатна з матузамі
(махрамі).

МАЧУЛА *ж.* Мачулішча. *Даўна каланне вазілі
мачыць да Ракі у мачулы.*

МАШЫНКА *ж.* 1. Магазін да лямпы, ліхта-
ра. *Ёсь нейдзя лямпа, алі машынка саржавела.*
2. Машынка стрыгчыся. 3. Мясарубка.

МЕЖАВІК *м.* Невысокі, але плячысты, дужы
чалавек. *Ты, брат, межавік, дужы. Ня дзіва, што
вас ведзьмядзі завуць.*

МЕРГАВАЎЦА *незак.* Эканомна выкарыс-
тоўваць, спажываць (пра грошы, яду). *Будзім
мергавацца, дык неяк дажджом [дачакаемся] ма-
ладай бульбы.*

МІЖДЖЭЦЬ *незак.* Прагавіта глядзець. *Вод
будзім есьці ці госьці якія, дык прыдзіць і між-
джыць.*

МІЛТА ж. Страва з паранага аўса. Я любіў есць ці мілту, алі яна была рэтка калі.

МОРГАВА ж. Морква. Моргава ў Васіліны добрая расьцець.

МУЛІЦА ж. Ручка ў касе, прывязаная да акосся. Муліца нямоцная, німа як прыціснуць касу.

МУСО́ВА прысл. Абавязкова, канечне. Ні мусова табе ісьці у каравай, бесь цябе абойдуца.

МУЦІ́ЦЬ незак. Многа, хутка есці. Ну й муціць! Ужо толькі на дне асталося.

МЫГЛА́ ж. Імгла. Цэлы дзень мыгла, дош.

МЫША́ ж. Мыш. Котка гуляіць із мышой.

МЯККІ́НА ж. Мякіна.

МЯЛЯ́НЬЯ н. Адыходы, калі мнуць лён. Як пасвабяднею, звежджу мяляньня зямлянку апсытаць.

МЯНША́К м. Меншы, малодшы сын. Большы мой у варміі, а мяншак вучыцца.

МЯ́ЧКА ж. Жанчына, якая мне лён. Маці добрая мячка была, скарэй за ўсіх бап мяла (1973, ад бацькі).

НАБУЗАВА́ЦЦА зак. Шмат з'есці чаго-небудзь. Набузаваўся, ні магу сагнуцца.

НАВАЖА́ЦЬ зак. Навязаць. Цялушку на гумнішчы наважаіш, а паўднём прывядзеш.

НАВО́ДЫ мн. Што-небудзь панастаўлянае ў беспарадку. Наведзяна наводы ўсякія пат паветкай.

НАВО́ТМІШ прысл. У супрацьлеглы бок. Ні лі наво́тміш, ня пойдзіць [гарэлка].

НАВЯ́СЬЦІ́ зак. Заявіць, падказаць. Свае людзі наводзяць, а так чорд ба міліцыя прыехала трасьці.

НА́ГІБАМ прысл. Нагбом. Пі нагібам, ужо прыстыў [чай].

НАГУ́ЛА м. і ж. Назола. Вот нагула, прыстаў, ні аччапіцца.

НАЖУ́ТКА ж. Жаночы жакет. Купіла корту на нажутку.

НАЖЫ́ТНО́Е, у знач. наз., н. Тое, што можна нажыць, набыць. Грошы нажытнае, здароўя ня купіш.

НАКАСА́ЦЬ зак. Нанесці. Чаго яе гаручка на-касала на маю галаву?

НА́КШЫ займ. Інакшы. Яму ўсё накшая давай, ня тоя, што ўсім.

НАМЫ́СЬЛІ́ЦЦА зак. Надумацца, узяць у галаву. А што ш ты надумаўся, а што ш ты намысьліўся?

НАРАВЫ́ мн. Упартасць, капрызнасць. Ужо сталая, а наравоў ні кідаіць (1992).

НАРАЗУ́МНІ́ЦЦА зак. Зрабіць разумна. Дзяўчына наразумнілася, што стала на работу каля дому: і бацьком ляхчэй і капейка спарней.

НАРУГА́ЦЦА незак. Дакучаць, назаліць. Як табе ня стыдна наругацца мацяры?

НАРУГЕ́НЬ м. Той, хто наругацца. Кажу ідзі на двор, ацстань адзь дзіцяці, наругень.

НАСА́ТКА ж. Насоўка. Вазьму насатку белаю, можа плакаць буду.

НАСУПЕ́НЬ м. Пра насупленага, незадаволенага. Ну, што табе трэба, чаго табе мала, насупень ты?

НАТА́ЧЫ́ЦЬ зак. Падвучыць на благое. Натачылі дзяцей улесыці ў яблыкі.

НАЎСКА́ПЫТА прысл. На ўсе чатыры, "галёпам" (так даўней казалі). Бывала едзіш с пашы. Як пусьціш наўскапыта, на абмінушкі. Конь як плывець усі роўна – гульк-гульк.

НАХО́Т м. Плямы на целе. Нахот нейкі, твар увесь у плямах, можа зь ветру.

НАШЧЭ́ЛІЦЦА зак. Пазначыцца шчэлкай, трэшчынай. Трохі нашчэліўся слоік (1992).

НЕ́РВЕННЫ́ прым. Нервовы. Такая нервенная: здаецца, аж плачыць.

НЕ́ДАХВА́Т м. Несур'ёзны, не пры ўсім розуме. Ні пасядзіць на месьця, лётаіць, як нідахват які.

НЕПАВА́РТКІ́ прым. Непаваротлівы. У гэтым кажуху я ніпавярткая стала, як стаўбун.

НЕПАДЛЭ́ГЛА прысл. Непрыстойна, непрыгожа. Нястройна, ніпадегла так рабіць.

НЕПАМЫ́СЛА прысл. Дрэнна, не ў гуморы. Так неяк ніпамысла, а галава ні баліць.

НЕПРЫ́ЛЮДАК м. Нелюдзім. Ніпрылюдак нейкі, людзей баіцца.

НЕПРЫ́ХО́ДНА прысл. Няёмка, непрыстойна. Ніпрыходна ісьці да йіх у вяселья: радня мы далёкая.

НЕСА́МНО́ГА прысл. Не надта многа. Нісамнога людзей было на рабоця.

НЕ́ХАДЖА́ЛЫ прым. Які рэдка бывае дзе-небудзь. О, нешта гось ніхаджалы да нас. Мусіць, з гот ужо ня быў.

НЕ́ЦІХО́ТЫ мн. Неспакой, вайна. Усё ніціхоты на сьвеця. Калі ўжо спакой будзіць?

НЕ́ЧАГАВІ́ТЫ прым. Так сабе, някепскі. Колячкаў сын – хлапец нічагавіты, а каб жа ня піў...

НО́ЧЧЫ прысл. Уночы. Ноччы была бліскавіца.

НЬІ́РХАЎКА ж. груб. Нюхаўка. Зарас яг дам у нырхаўку!

НЯВО́ЛЬЛЯ, у знач. 'нельга, грэх'. Нявольля лазіць у чужы гарот; Нявольля каля старога сьмяяцца.

НЯЎВА́ГА м. і ж. Пра таго, хто не пільнуецца правілаў прыстойных паводзін. От няўвага: пры дзяцэх пустынню гаворыць.

Заканчэнне будзе.

“НЕ МЯНЯЙ СВОЙ КУТОК НА ПРАСТОРУ ЧУЖУЮ...”

Півавар, К. С. Беларуская ментальнасць у моўнай прасторы мастацкага тэксту / К. С. Півавар. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2015. – 155 с. – Тыраж 100 экз.

Развіццё мовазнаўства апошніх дзесяцігоддзяў характарызуецца перамяшчэннем навуковых інтарэсаў многіх даследчыкаў у сферу лінгвакультуралагічнага аналізу моўных з’яў і катэгорый, звязаных з апісаннем нацыянальнай карціны свету ў кожнай мове. Не выключэнне і мастацкія тэксты, якія выступаюць адным са шляхоў спасціжэння этнакультурнай адметнасці пэўнага народа і спрыяюць раскрыццю яго моўнай карціны свету.

Змена базіснай парадыгмы навуковых ведаў, асваенне лінгвакультуралагічных спосабаў вывучэння моўных адзінак на аснове мастацкага тэксту, распрацоўка кагнітыўных падыходаў да іх аналізу актывізаваюць этналінгвістычныя даследаванні. У святле сказанага тэма манаграфіі Кацярыны Півавар – актуальная.

Рэцэнзаваная манаграфія напісана ў рэчышчы навуковай тэмы кафедры беларускага мовазнаўства Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава “Агульнанацыянальныя і рэгіянальныя моўныя працэсы ў камунікатыўнай прасторы Рэспублікі Беларусь: гісторыя і сучаснасць”, уключанай у Дзяржаўную праграму навуковых даследаванняў “Гуманітарныя навукі як фактар развіцця беларускага грамадства і дзяржаўнай ідэалогіі” (“Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава”) на 2011 – 2015 гг., і ўносіць даволі вялікі ўклад у распрацоўку пытанняў вывучэння нацыянальна-культурнай спецыфікі мовы беларускага мастацкага тэксту.

Першы раздзел “Тэарэтычныя асновы даследавання” прысвечаны разгляду такіх паняццяў, як “ментальнасць”, “канцэпт”, “канцэптасфера”, “карціна свету” і інш. Адчуваецца, што аўтар добра ведае навуковыя дасягненні ў галіне кагнітыўнай лінгвістыкі, а таксама стан даследавання мовы мастацкага тэксту ў лінгвакультуралагічным аспекце, шмат цытуе, часта спасылаецца на тэма і іншыя навуковыя крыніцы, а гэта – істотны аргумент на карысць доказы прамежковых і заключных вывадаў.

Прадметам увагі даследчыцы стала лінгвакультуралагічная інфармацыя, што ўтрымліваецца ў выглядзе культурна-гістарычных канатацый у семантыцы і структуры моўных адзінак, якія рэпрэзентуюць ментальнасць беларусаў у межах розных канцэптаў – *час, прастора, Радзіма, народ, мова, сям’я, лёс, доля* і інш. Названыя канцэпты выяўляюць у сваім інфармацыйным змесце найважнейшыя, базавыя каштоўнасці беларусаў як нацыянальна-культурнай супольнасці. Яны даследаваны

ў межах другога раздзела “Канцэптасфера беларускай літаратуры як сродак спасціжэння ментальнасці народа”, які надае працы асаблівую значнасць.

З улікам сучасных падыходаў да метадыкі апісання канцэпту К. Півавар вылучыла і ахарактарызавала намінацыйнае поле, вобразны змест, паняццевыя кампаненты канцэптаў. Аналіз моўнага матэрыялу праведзены рознымі метадамі на стыку сумежных навук: структуралагічнай лінгвістыкі, кагнітыўнай лінгвістыкі, лінгвакультуралогіі, філалагічнага аналізу тэксту.

Дзякуючы характарыстыцы лінгвакультурнага феномена ключавых канцэптаў у хрэстаматыйных творах беларускай мастацкай літаратуры аўтар паспяхова вызначыла ролю слова як этнакультурнага фактара ў стварэнні мастацкіх вобразаў і паказе дамінантных рыс ментальнасці беларускага народа. Між тым, думаецца, больш увагі можна было б аддаць выяўленню таго, якім чынам вобразна-выяўленчыя сродкі даследаваных мастацкіх тэкстаў удзельнічаюць у аб’ектывацыі таго ці іншага канцэпту.

Змястоўна, на высокім навуковым узроўні прааналізаваны лінгвакультуралагічны кампанент у паэтычных творах Рыгора Барадуліна – паэта, феномен творчасці якога дапамагае ўвайсці ў свет беларускай культуры, зразумець яе асноўныя коды, што выяўляюць нацыянальны склад псіхікі, мыслення, адметнасць беларусаў на фоне іншых этнічных супольнасцей, сведчаць пра прыналежнасць нашага народа да пэўнага этнакультурнага арэалу, геаграфічнай і гістарычнай прасторы.

У працэсе даследавання выяўлена, што матэрыяльная і духоўная культура беларускага народа, яго багатае гістарычнае мінулае, уласцівыя беларусам рысы характару, асаблівасці іх менталітэту і светабачання, нормы паводзін даволі глыбока рэпрэзэнтаваны ў моўнай тканіне твораў, якія вывучаюцца сёння ў школе на ўроках беларускай літаратуры.

Манаграфія К. Півавар мае несумненную практычную вартасць і можа быць з поспехам выкарыстана ў працэсе лінгвакультуралагічнай адукацыі ў ВНУ і школе. Фактычныя звесткі, змешчаныя ў дадатках, несумненна, будуць улічаны ў лексікаграфічнай практыцы пры ўкладанні этналінгвістычных слоўнікаў і слоўнікаў лінгвакультурных канцэптаў.

Алена ДЗЯДОВА,
кандыдат філалагічных навук.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Настаўнік прапануе

ЯНКА БРЫЛЬ. АПАВЯДАННЕ “МЕМЕНТО МОРИ”

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (X КЛАС)

Мэта: да заканчэння ўрока вучні будуць ведаць філасофскі змест твора, умець знаходзіць у тэксце важныя дэталі для характарыстыкі вобразаў і вызначаць іх ролю ў раскрыцці ідэі твора.

Задачы: садзейнічаць развіццю навыкаў аналітычнага чытання, творчага мыслення, звязнага маўлення вучняў; ствараць умовы для выхавання павагі і пашаны да гераічнага мінулага беларускага народа, непрымання вайны як антычалавечай з’явы.

Эпіграф: Кожнаму наканавана прайсці свой шлях да свабоды асобна.

Васіль Быкаў.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйна-матывацыйны этап. Псіхалагічны настрой.

• *Уступнае слова настаўніка.*

II. Этап арганізацыі ўспрымання новага матэрыялу.

Загадзя падрыхтаваны вучань выступае па тэме “Жыццё і творчасць Янкі Брыля”.

Настаўнік. У беларускай літаратуры шмат твораў пра Вялікую Айчынную вайну. Многія з іх вы ведаеце. Гэта “Жураўліны крык” Васіля Быкава, “Балада аб чатырох заложніках” Аркадзя Куляшова, “Бацьку” Рыгора Барадуліна і іншыя. У гераічнай барацьбе былі здабыты свабода і годнае імя рэспублікі-партызанкі. Нядаўна мы святкавалі 70-годдзе з дня вялікай Перамогі над фашызмам. Светлая памяць усім, хто загінуў дзеля нас і сваёй краіны! Якой вы ўяўляеце вайну? Адкажыце, калі ласка, адным словам.

• *Прыём “Асацыяцыі”.*

Навучэнцы па чарзе прыводзяць асацыяцыі да слова “вайна”. (Жудасная, бесчалавечная, лютая, страшная, смерць, слёзы, бессэнсоўная, страта, пакуты, жах, боязь, боль...)

Настаўнік. Згодна з вамі. Уявіце сабе адлегласць ад Брэста да Масквы. Гэта 1000 км, а ад Масквы да Берліна – 1600 км. Цягніком – менш як двое сутак. А дарогамі вайны – 4 гады, 4 га-

ды – 1418 дзён. 34 тысячы гадзін! І больш за 20 тысяч загінулых на 1 км, або 15 чалавек на кожныя 2 метры зямлі! Гэта 14 тысяч забітых штодзень, 60 чалавек за гадзіну, 10 чалавек кожную хвіліну. За гады вайны загінула больш за 10 мільёнаў дзяцей розных народаў. І калі б сёння па кожным загінулым аб’явілі хвіліну маўчання, краіна маўчала б 32 гады! У вайны, як бачым, трагічная статыстыка. І пра гэта трэба ведаць і памятаць.

Адным з помнікаў народу-змагару стала апавяданне “Memento mori” Янкі Брыля. Усяго тры старонкі, але яно вартае тамоў. Аповяданне напісана ў 1958 г. Загалоўкам да твора пісьменнік выбраў старадаўняе лацінскае выслоўе – “помні пра смерць”.

На ўроку мы паразважаем над зместам гэтага апавядання. Паслухайце, калі ласка, уважліва твор.

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

• *Прыём “Узорнае чытанне настаўніка”.*

Настаўнік. Якія пачуцці выклікаў у вас твор? Абгрунтуйце адказ. Хто з’яўляецца галоўнымі героямі апавядання? Дзе адбываюцца падзеі?

• *Аналіз твора.*

1. Як пачынае аўтар апавяданне? Чаму? (*У экспазіцыі Янка Брыль заўважае, што для карнікаў расправа з мірным насельніцтвам была звычайным заняткам.*)

2. Якімі аўтар малюе ворагаў, якім – зондэрфюрара? (*Ворагі ў апавяданні – безаблічныя драпежнікі. Але сярод гэтых вылюдкаў аўтар вылучае зондэрфюрара, якому такія акцыі, відаць, надакучылі. Яму яўна хацелася заняцца больш цікавай справай, таму фашыст непрыемна моршчыўся ад дзікага крыку і плачу.*)

3. Як вы лічыце, ці можа што-небудзь чалавечае абудзіцца ў сэрцы зондэрфюрара? (*Не можа быць прыстойным той, хто аддае загад спаліць мірных людзей жывымі.*)

4. Як пададзена асоба перакладчыцы? (*Гэта істота ў скураным паліто, не чалавек, не жанчына, а істота.*)

5. Другая частка апавядання – гэта дыялог паміж ганарлівым, упэўненым зондэрфюрарам і печніком, які стаў разам з аднавяскоўцамі бязвіннай ахвярай. Што прымусіла зондэрфюрара звярнуць увагу на старога? Чаму ён вырашыў дараваць яму жыццё? (*Жаданне неяк палепшыць свой настрой, зрабіць шырокі жэст, падкрэсліць, што ён можа зрабіць усё, што захоча.*)

6. Якую рэакцыю чакаў афіцэр ад старога? (*Ад печніка фашыст чакаў пакорлівасці і ўдзячнасці, але выйшла асечка, не прыняў чалавек такі “дарагі падарунак”.*)

7. Як пісьменнік перадае душэўны боль печніка? Зачытайце радкі з тэксту. (*Бледны, са скамянелымі вачамі: бяскроўныя губы перасмыкаліся.*)

8. Ці спадзяецца стары на выратаванне родных, суседзяў, аднавяскоўцаў? (*Ён ідзе на найўнюю, але высакародную хітрасць, але надзея не спраўдзілася.*)

9. Прасачыце, як нараджаецца подзвіг чалавека з народа. Дакажыце словамі з апавядання. (*Пад чорнай навісцю броваў ажылі нарэшце вочы. Губы зусім перасталі дрыжаць. Нібыта не сваю, незвычайным жэстам узняў галаву: “А што ён думаў... Цьфу!...”*)

10. Паразважайце, чаму чалавек, які атрымаў магчымасць жыць, выбірае смерць? (*Пячнік гіне фізічна, але маральна застаецца пераможцам.*)

11. Твор заканчваецца словамі: “І ён згарэў – адзін, хто мог бы ў той дзень не згарэць. І ён жыве”. Чаму? (*Таму што памяць нашчадкаў пра гэтага чалавека будзе жыць вечно.*)

12. Як вы лічыце, чаму ў апавяданні няма назвы вёскі? (*Такіх вёсак на Беларусі было шмат.*)

13. Раствлумачце назву твора: “Памятай пра смерць”. (*Нам, сучаснікам, неабходна помніць пра подзвіг нашых дзядоў і зрабіць усё магчымае, каб ніколі больш не паўтарылася такая страшная з’ява, як вайна.*)

14. Сфармулюйце ідэю апавядання. (*Маральная перавага простага чалавека над ворагам.*)

IV. Абагульненне.

• Сінтэз.

Настаўнік. Жыццё працягваецца. Нельга знішчыць, пусціць дымам усё жывое. Жыла і жыве прырода. Жыве чалавек, бо народ бессмяротны.

Мы двух мільёнаў крык жывы,

людскі касцёр,

Надзейя сатлелы цвет, асыпаны на жвір, –

Звяртаемся да вас, братоў сваіх, сяцёр:

– Змагайцеся за мір, вартуйце пільна мір,

Каб хіжых чорных крыл навек не распрасцёр.

Настаўнік звяртае ўвагу вучняў на словы Янкі Брыля: “Як гэта добра – жыць, бачыць радасныя бярозы, любіць дзяцей і працаваць. А добра ўсё-такі жыць...”

V. Падвядзенне вынікаў урока. Рэфлексія.

• Зварот да эпіграфа.

• Заключнае слова настаўніка.

Настаўнік. Я ўпэўнена, што вы разумееце: фашызм – антычалавечая існасць, вайна – антыгуманная з’ява. Хачу, каб вы помнілі: шмат было на свеце добрых людзей; яны нямала зрабілі і нават аддалі сваё жыццё дзеля шчасця, міру і дабрабыту роднай зямлі. І гэтага забываць нельга. Наш урок заканчваецца, але не заканчваецца нашы выпрабаванні, і гэта будуць выпрабаванні не вайной, а жыццём. Прайдзіце іх з годнасцю!

VI. Дамашняе заданне.

Пісьмовае сачыненне-разважанне “У чым сэнс жыцця чалавека” (паводле апавядання “Memento mori”).

Таццяна ЛІПАЕВА,

намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце, настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі гімназіі № 2 г. Пінска.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

У дапамогу педагогу

Пры падрыхтоўцы да ўрока можна выкарыстаць матэрыялы з дакументальнай аповесці “Я з вогненнай вёскі...” (1975), створанай Янкам Брылём разам з Алесем Адамовічам і Уладзімірам Калеснікам, – гэта ўспаміны ацалелых жыхароў спаленых вёсак Беларусі, жорсткая праўда пра вайну і фашызм. Электронны варыянт твора можна знайсці на knihi.com.

Ілюстрацыямі да ўрока могуць паслужыць фотаздымкі да матэрыялу “Рукапісы не гараць. Янка Брыль”, змешчанага на партале tut.by ад 4 жніўня 2012 г. (news.tut.by/culture/302556.html).

ЯНКА БРЫЛЬ. ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ

УРОК БЕЛАРУСКОЙ ЛІТАРАТУРЫ (X КЛАС)

Мэты ўрока: пазнаёміць з біяграфіяй і творчасцю пісьменніка; дапамагчы вучням спасцігнуць філасофскі змест апавядання; фарміраваць уменне аргументаваць, матываваць, даказваць свой пункт гледжання; фарміраваць уменне працаваць з рознымі крыніцамі ведаў.

Сувяз з папярэднімі ведамі. Гэта 2-і ўрок з 21 гадзіны ў раздзеле “Беларуская літаратура пасляваеннага часу (да сярэдзіны 1960 гг.)”, на ўроку выкарыстаны вучэбны праграмны матэрыял прадмета “Сусветная гісторыя” (X клас).

Эпіграф: Творчасць Янкі Брыля надзённая і карысная, бо яна вучыць чытача жыць адначасна ў сваім і гістарычным часе.

У. Калеснік.

Мэты ўрока мовай вучняў: пазнаёміцца з жыццём і творчасцю пісьменніка; прачытаць і абмеркаваць апавяданне; выканаць прапанаваныя заданні.

НаШтоБуЗУ (на што буду звяртаць увагу):

- зробіце агляд жыцця і творчасці пісьменніка, запоўніце табліцу;
- зможаце зразумець філасофскі змест апавядання;
- сфармулюеце характарыстыку вобразаў і з’яў;
- будзеце карыстацца фактамі з твора і сваімі назіраннямі;
- створыце свой тэматычны плакат.

Ключавое пытанне: Як вы разумееце карыкатажу? Якія падзеі ХХ ст. у Еўропе “асветлены”?*

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

- *Уступнае слова настаўніка.*

Настаўнік. Добры дзень, сядайце. Каб работа сёння ўдалася, вазьміцеся за рукі, ствараючы адзінае кола, адчуйце сябе камандай!

На сталах у вас неабходны для работы інструментарый: сшытак па літаратуры, падручніка, тэкст апавядання, маркеры, нажніцы, клей. Пачынаем работу.

II. Актуалізацыя апорных ведаў.

Настаўнік. Звяртаючыся да матэрыялаў мінулага ўрока, сцісла адкажыце на пытанне.

На якія тэмы пісалі беларускія пісьменнікі ў 1956 – 1960-я гг.? (*Вайна, разв’янчанне культуры асобы Сталіна, “адліга” ў грамадстве...*)

- *Зварот да эпіграфа.*

Настаўнік. У табліцах пазначаны Янка Брыль як адзін з пісьменнікаў гэтага перыяду. Пра яго сябра і аднадумца У. Калеснік пісаў: “Творчасць Янкі Брыля надзённая і карысная, бо яна вучыць чытача жыць адначасна ў сваім і гістарычным часе”.

Настаўнік агучвае тэму ўрока, “НаШтоБуЗУ” (запісана на дошцы, на працягу ўрока вучні бацаць, што зрабілі, а што яшчэ будуць рабіць).

- *Вызначэнне мэтай ўрока.*

Гульня “Тэлефон даверу”

Для правядзення неабходны дзве старыя тэлефонныя трубка (мабільныя тэлефоны), удзельнікі садзяцца ля дошкі парамі спінамі адзін да аднаго.

Адзін – асоба даверу (напрыклад, маці), ёй тэлефануюць; другі ўдзельнік, абавіраючыся на “НаШтоБуЗУ” настаўніка, спрабуе сфармуляваць мэты ўрока або тое, што ён сёння будзе рабіць на ўроку.

(*Магчымы варыянт:* пазнаёмімся з жыццём і творчасцю пісьменніка; прачытаем і абмяркуем апавяданне; выканаем прапанаваныя заданні.)

Настаўнік задае ключавое пытанне да ўрока. Як вы разумееце карыкатажу? Якія падзеі ХХ ст. у Еўропе “асветлены”?

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

- *Знаёмства з жыццём і творчасцю пісьменніка.*

“Янка Брыль. Жыццё і творчасць” (*прэзентацыя*).

Заданне класу. Слухаючы паведамленне і знаёмячыся з матэрыяламі прэзентацыі, запоўніце табліцу (*калонкі 3, 4 запаўняюць вучні*).

- *Зварот да выставы кніг Янкі Брыля.*

- *Гісторыя напісання апавядання “Memento mori”.*

Матэрыялы падручніка.

- *Слуханне і чытанне.*

Праслухоўванне дыска “Янка Брыль. Апавяданні” (чытае артыст Андрэй Каляда).

- *Рэпрадуктыўная гутарка на пытаннях.*

1. Якія пачуцці выклікае твор? (*Гнеў, сум, роздум, разгубленасць*.)

2. Якім чынам у творы аўтар паказвае маральны подзвіг старога селяніна? (*Праз жаданне выратаваць усіх*.)

3. Чаму дзед не мае імя? (*Збіральны вобраз*.)

4. Чаму бездапаможны пячнік мае маральную перавагу над зондэрфюрарам? (*За ім яго аднавяскоўцы, і ён можа смела глядзець людзям у вочы*.)

* Ілюстрацыйны матэрыял змешчаны на сайце часопіса (раздзел “Электронныя матэрыялы”); падаецца ў аўтарскай рэдакцыі.

Табліца. Асноўныя этапы жыцця і творчасці Янкі Брыля.

Гістарычная падзея	Этап біяграфіі	Месца дзеяння	Час (перыяд)
Пярэдадзень Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г.	Нараджэнне будучага народнага пісьменніка	Адэса	4 жніўня 1917 г.
Заходняя Беларусь у складзе Польшчы	Пераезд сям'і Брылёў на радзіму	Вёска Загора	1922 г.
	Смерць бацькі	Вёска Загора	1924 г.
	Заканчэнне польскай сямігодкі	Мястэчка Турэц	1931 г.
	Паступленне ў гімназію	Навагрудак	1931 г.
	Хвароба брата Мікалая і вяртанне дадому	Навагрудак – Загора	1931 г.
	Самаадукацыя і духоўны рост	Вёска Загора	1930-я гг.
	Напісанне першых апавяданняў “Сёння Дзяды!”, “Яна”, “Проста і ясна”, “Цюцік”, “Сустрэча”, “Марыля”	Вёска Загора	1931 – 1937 гг.
	Публікацыя першых вершаў “Апошнія крыгі”, “Ажываюць лес і поле...”	Часопіс “Шлях моладзі”	1938 г.
Служба ў марской пяхоце польскага войска	Гарады Гдыня і Хелм	1938 – 1939 гг.	
Другая сусветная вайна	Нямецкі палон	Лагер для ваеннапалонных у г. Старград у Памерані, потым у г. Вайдэн у Баварыі	1939 – 1941 гг.
Акупацыя фашыстамі Беларусі	Уцёкі з палону і вяртанне ў родныя мясціны	Вёска Загора	Жнівень 1941 г.
	Сувязны партызанскіх брыгад імя Жукава і “Камсамалец”	Мірскі раён	1944 г.
	Супрацоўніцтва з газетай “Сцяг брыгады” (пры газеце выдаваў сатырычны лісток “Партызанскае жыгала”)	Мірскі раён	1944 г.
Вызваленне Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў і вяртанне да мірнага жыцця	Рэдактар раённай газеты, а потым літсупрацоўнік у рэдакцыі газеты-плаката “Раздавім фашысцкую гадзіну” (пазней сатырычны часопіс “Вожык”)	Мірскі раён	1944 г.
	Выхад першых пражаных зборнікаў “Апавяданні” і “Нёманскія казкі”	Мінск	1946 і 1948 г.
	Загадчык аддзела рэдакцыі часопіса “Вожык”, рэдактар Дзяржаўнага выдавецтва БССР, намеснік рэдактара часопісаў “Малодосць” і “Полымя”	Мінск	1944 – 1950-я гг.
Другая палова XX ст. – пачатак XXI ст.	Сакратар праўлення Саюза пісьменнікаў БССР	Мінск	1966 – 1971 гг.
	Дэпутат Вярхоўнага Савета БССР	Мінск	1963 – 1967 гг., 1980 – 1985 гг.
	Атрыманне Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа за апавесць “Золак, убачаны здалёк”	Мінск	1978 г.
	Атрыманне ганаровага звання народнага пісьменніка Беларусі	Мінск	1981 г.
	Актыўная праца над мініяцюрамі, апавяданнямі, апавесцямі і раманами	Мінск	Канец 1980-х гг., 2000-я гг.
	Смерць народнага пісьменніка Беларусі	Мінск	2006 г.

5. Якімі ідэаламі і справамі жыў пячнік?

6. Якая фраза ў творы гаворыць пра асабістае стаўленне аўтара да старога? (“...І ён жыве”.)

7. У чым сэнс жыцця зондэрфюрара? (У збойстве і рабаўніцтве, у знішчэнні людзей, у набыцці багацця праз смерць нявінных.)

8. Якім чынам, праз што ў апавяданні раскрываецца антычалавечая сутнасць вайны? (Учынкi немцаў, апісанне нецярпліваасці фашыста.)

9. Прачытайце словы, якія раскрываюць адносіны аўтара да другараднага вобраза дзяўчыны-перакладчыцы. (“...Выклікала на твар крывое падабенства службова-інтымнай усмешкі...”)

10. У чым сэнс назвы твора? (Помні пра смерць – пра свой адказ перад чалавецтвам.)

IV. Абагульненне.

• Работа ў групах.

Інтэрактыўны прыём “Аўтобусны прыпынак”

Клас загадзя падзелены на 4 групы. Кожная група спачатку ідзе на “свой прыпынак”, які

атрымлівае метадам выпадковага выбару, а потым па камандзе настаўніка перамяшчаецца на наступны “прыпынак”.

Заданне. Кожная група наведвае прыпынкі, чытае заданне, якое неабходна выканаць на іх. Калі група мае, што дапісаць пасля папярэдняй, то дапісвае, калі з напісаным згодна, пакідае прыпынак і ідзе далей. І так, пакуль не вернецца на “свой прыпынак”.

Прыпынак 1. “Высакароднасць простага чалавека. Канфлікт твора”.

Заданне. Падабраць 10 прыметнікаў ці 10 фраз, якія характарызуюць галоўнага героя – дзедка-печніка. Абапірайцеся ў першую чаргу на матэрыял твора. Вызначце, у чым заключаецца канфлікт, на якім пабудаваны твор.

Прыпынак 2. “Антычалавечнасць фашызму”.

Заданне. Абапіраючыся на веды з сусветнай гісторыі, ахарактарызуйце новы фашысцкі парадак у Еўропе, калі да ўлады прыйшоў Гітлер.

Прыпынак 3. “Янка Брыль. Жыццё і творчасць”.

Заданне. Праілюструйце неабходнымі матэрыяламі жыццё, творчасць, пераклады аўтара, узнагароды, ушанаванне памяці.

Прыпынак 4. “Аналіз мастацкага твора”.

Заданне. Вызначыце тэму, ідэю, пафас, мастацкую форму, кампазіцыйныя дэталі, стылістычныя дэталі.

Настаўнік у гэты час становіцца ўдзельнікам адной з груп, толькі аддае загад аб змене прыпынку. Пераходзячы з групай ад прыпынку да прыпынку, настаўнік ужо перачытаў матэрыял і мог уплываць на правільнасць афармлення работ або адзначыць недахопы.

Заданне. Афармленне плаката на зададзеную тэму. На кожным прыпынку ёсць матэрыял для работы: выказванні вядомых людзей, цытаты з твора, малюнкi. Неабходна выбраць толькі тыя, якія падыходзяць, магчыма, нешта дапісаць.

V. Замацаванне.

• **Прэзентацыя і абарона вынікаў групавой работы.**

Абарона работ праводзіцца на першым прыпынку. Кожная група тлумачыць сваю работу, аргументуючы выбар і фармулёўкі. Астатнія слухаюць і вусна ацэньваюць аднакласнікаў.

• **Узаемаацэнка (па схеме).**

+ – станоўчыя элементы работы.

– – няправільна выкананае заданне.

Δ – не згодны з напісаным...

↑ – мы вам раім...

• **Зваротная сувязь.**

На гэтым уроку яна праведзена настаўнікам разам з бацькамі. На ўрок былі запрошаны бацькі, якія ўвесь час назіралі за работай вучняў.

Заданне. Ацаніце работу вашых дзяцей на ўроку. Ці хацелі б вы атрымаваць нялічбавы каментар (аналіз, назіранне) працы вашага дзіцяці?

Бацькам прапанаваны заданні-падказкі для ацэнкі работы дзяцей у групах (прыклад адной з іх).

Заданне. Выберыце фармулёўку, якая ацэньвае работу групы.

Вы *правільна / няправільна / неакладна* назвалі ўсе асноўныя прыкметы фашызму.

Вы *разумеете / не да канца / зусім не разумеете* сутнасць гэтай з’явы.

VI. Падвядзенне вынікаў урока.

• **Зварот да “НаШтоБуЗУ” і ключавога пытання.**

• **Прагляд відэаматэрыялу “Бухенвальдскі набат”.**

Настаўнік звяртае ўвагу на сучасную пагрозу мірнаму жыццю.

VII. Дамашняе заданне. Прачытаць апавяданне “Галя”.

Спосаб праверкі дасягнення мэтай урока вучнямі: сігнальныя карткі, каментары вучняў аб рабоце, праведзенай у групах.

Прадукт урока: створаныя вучнямі плакаты, якія ілюструюць ступень засваення матэрыялу.

Алена ДАНИЛШЫНА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 18 г. Пінска.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Цікава ведаць

МОЎНАЯ РАЗНАСТАЙНАСЦЬ

Па дадзеных універсітэта Сіэтла, на 13 самых распаўсюджаных у свеце мовах – кітайская, англійская, мова хіндзі, іспанская, руская, арабская, бенгальская, партугальская, малайска-інданезійская, японская, французская, нямецкая, урду – размаўляе прыкладна 75% насельніцтва Зямлі. Па аб’ёме камунікацыі першае месца займае англійская мова.

Мова – інструмент захавання і развіцця матэрыяльнай і духоўнай спадчыны. Паводле ацэнак ЮНЕСКА, палова з прыкладна 6 тыс. моў свету могуць у найбліжэйшы час страціць апошніх носьбітаў (знаходзяцца на мяжы знікнення). Штогод вымірае дзясятка моў, і гэтая тэндэнцыя будзе ўзмацняцца. Штомесяц зні-

каюць дзве мовы. Малыя мовы выцясяюцца і паглынаюцца мовамі-гігантамі (англійскай, кітайскай і рускай). Навукоўцы назвалі пяць “гарачых кропак”, дзе мовам пагражае выміранне: поўнач Аўстраліі, Цэнтральная Амерыка, паўднёвы-запад ЗША, Брытанская Калумбія і Усходняя Сібір.

Крокі, накіраваныя на распаўсюджванне родных моў, не толькі садзейнічаюць знаёмству з моўнымі і культурнымі традыцыямі па ўсім свеце, захаванню моўнай разнастайнасці і шматмоўнай адукацыі, але і ўмацоўваюць салідарнасць, заснаваную на ўзаемаразуменні, талерантнасці і дыялогу.

Паводле матэрыялаў інтэрнэту.

ФАРМІРАВАННЕ ПАНЯЦЦЯ “СЯМ’Я ЯК КАШТОЎНАСЦЬ” ПРЫ Вывучэнні Твораў Івана Чыгрынава

ХІ КЛАС

УДК 821.161.3.09 (092) (072)

У артыкуле акцэнтуюцца ўвага на асаблівасцях вывучэння апавяданняў І. Чыгрынава ў ХІ класе з улікам прыцыпу аксіялагічнай дамінанты. У якасці такой дамінанты вылучана паняцце “сям’я”. Прапануюцца некаторыя аспекты фарміравання паняцця “сям’я як каштоўнасць” на ўроках беларускай літаратуры.

Ключавыя словы: *сям’я як каштоўнасць, асаблівасці вывучэння твораў І. Чыгрынава, аксіялагічная дамінанта.*

In the article the attention is focused on features of studying I. Chigrinav's stories in the 9th form (class) taking into account the principle of an axiological dominant as which the concept “family” is allocated. Some aspects of formation of concept (concepts) “value of a family” at the lessons of Belarusian literature are assumed.

Знаёмства з малой прозай Івана Чыгрынава адбываецца ў ХІ класе, калі гутарка вядзецца пра беларускую літаратуру перыяду 1966 – 1985 гг. Для падрабязнага вывучэння і аналізу прапанаваны апавяданні “Дзівак з Ганчарнай вуліцы” і “У ціхім тумане” (“Маці”), а таксама для самастойнага чытання апавяданне “Ішоў на вайну чалавек”. Гэтыя творы напісаны ў 60-я гг. ХХ ст. – час, калі адбывалася пераасэнсаванне вайны і яе наступстваў, калі на змену гераічнаму прыходзіла трагічнае светабачанне, калі літаратура імкнулася не толькі захаваць памяць пра мінулую вайну, але і паказаць новыя падыходы ў яе асэнсаванні.

На ІІІ ступені навучання і выхавання літаратурная адукацыя арыентуе не толькі на пглыбленае вывучэнне мастацкіх твораў, але і на веданне асноўных звестак пра жыццё і творчасць пісьменніка. Зварот да біяграфіі дае магчымасць вучням лепш зразумець твор, суаднесці яго змест з часам, у які і пра які напісаны тэкст, усвядоміць, што літаратура – гэта мастацкае адлюстраванне рэчаіснасці, што пазіцыя аўтара нярэдка вытлумачваецца тымі абставінамі і сітуацыямі, у якіх даводзілася пісаць, што праз вобразы герояў аўтар і падае сваю сістэму каштоўнасцей, і акрэслівае каштоўнасць свет грамадства пэўнай эпохі. Звярнуўшыся да біяграфіі І. Чыгрынава (пажадана, каб асноўныя яе этапы акрэсліў загадзя падрыхтаваны вучань), чытач зразумее, чаму пісьменнік у апавяданнях імкнецца вытлумачыць няпростыя жыццёвыя сітуацыі і чалавечыя характары.

Іван Чыгрынаў з пакалення пісьменнікаў, якое называюць “дзецьмі вайны”. Характэрная для дзіцячага ўзросту ўражлівасць і эмацыйнасць пазней патрабавала пошуку адказаў на шматлікія пытанні. Відавочна, таму ў цэнтры малой прозы пісьменніка – чалавек, яго гісторыя жыцця, за якой бачыцца тагачаснае грамадства, яго погляды, памкненні і само жыццё.

Апавяданні “Дзівак з Ганчарнай вуліцы” і “У ціхім тумане” паказваюць чытачу жыццё ге-

рояў да вайны, у час і пасля яе. Такая падача дае магчымасць прасачыць, ці змяніўся (і наколькі) каштоўнасць свет герояў, ці адбылася духоўная эвалюцыя чалавека, якім стаў свет пасля трагедыі. У названых творах выразна прасочваецца “аксіялагічная дамінанта”: самым важным у жыцці Дземідзёнкі і Рэйдзіхі былі дзеці, якіх забрала вайна.

Галоўная думка апавядання “Дзівак з Ганчарнай вуліцы” перадаецца праз словы маці аўтара-апавядальніка: *“Вайна нямногім так мінула. І ў кожнага сваё гора. Мож, і яго [Дземідзёнкі] гняздо параскідала”** (с. 364). Гэтым тлумачацца і дзівакаватасць галоўнага героя, яго паводзіны, амаль нікому не зразумелыя. Раскіданае гняздо – сімвалічны вобраз у апавяданні, на якім не адразу акцэнтуюцца ўвага; у яго змест уваходзіць не толькі хата – месца жыхарства Дземідзёнкі, але найперш унучка, дачка – яго сям’я, страчаная падчас вайны. Услед за аўтарам згадаем той факт з даваеннага жыцця лесніка, што *“сям’і ў яго не было”*, бо яго *“дачка, якой споўнілася пад тую пару, можа, трыццаць гадоў, жыла замужам у горадзе, і ў яе гадавалася свая дачка. Да бацькі яе, відаць, нішто не цягнула, і яна ні разу не надумала прыехаць”* (с. 367). Такая пазіцыя бацькі абсалютна не гаворыць, што яго не цікавала жыццё дачкі. Але, як часта бывае, ён жадаючы толькі найлепшага свайму дзіцяці, стараўся не дакучаць, не лезці ў сям’ю дачкі. Безумоўна, калі яна зрабіла б першы крок насустрач, то Дземідзёнак з радасцю яе сустрэў. Але дачка пра гэта нават і не думала. Яна ўспамінае пра бацьку толькі тады, калі з-за вайны вымушана з дзіцем пайсці ў бежанства. Варта звярнуць увагу вучняў, што падобнае стаўленне да бацькоў непрымальнае: такімі паводзінамі дачка лесніка падае прыклад свайму дзіцяці ў адносінах да сябе.

* Тут і далей цыт. паводле: Чыгрынаў, І. Г. Плач перапёлкі: роман, апавяданні / І. Г. Чыгрынаў. – Мінск: Маст. літ., 2009. – 447 с.

З надзеяй чакаў родных Дземідзёнак, калі “вайна дакацілася і да Вітуня” і “праз Лясныя Дачы пацяклі людскія натоўны”, калі “людзей збіралася так многа, што часам нават думалася, ці не зрушыла гэта з месца цэлага паўсвету” (с. 367). Ляснік сустрэў дачку, якая пакінула яму трохгадовую ўнучку, а сама вымушана была ісці далей. Аўтар не спыняецца на тым, што адчувала і пра што думала дачка лесніка. Відаць, яна клапацілася толькі пра сваю маленькую Аленку, якую даверыла дзеду. Стоеную радасць бацькі, яго спадзяванне на аднаўленне адносін з дачкой, адказнасць, ускладзеную на дзеда – чытач знойдзе гэта “паміж радкоў”. Калі ў бацькі з’явілася магчымасць наладзіць кантакт з дачкой і яе сям’ёй, а маладому пакаленню адчуць значэнне сям’і, важнасць і шчасце мець бацькоў, то вайна ўсё перакрэсліла. Адночы ў старожку ўварваліся немцы. Яны хацелі, каб Дземідзёнак паказаў ім, дзе хаваюцца партызаны. Але “Дземідзёнак маўчаў. Тады яго кідалі на падлогу і білі” (с. 369). Ляснік, выконваючы грамадзянскі абавязак, не мог не думаць пра ўнучку, што засталася адна ў старожцы. Нават фізічны боль, які давялося трываць ад катаў два тыдні, не быў такім невыносным, як душэўны: “...калі выпадала хвіліна заснуць, яму снілася ўнучка і тая прыцярушаная снегам сцежка, якая вяла паўз возера да партызанскіх зямлянак. Ён яшчэ спадзяваўся, што адтуль па гэтай сцежцы прыйдуць на дзяўчынку і з ёй нічога не станеца”; “увесь гэты час ён мучыўся ад таго, што пакінуў дзяўчынку адну” (с. 369). Калі ж яго адпусцілі, то Аленкі ў старожцы не было, толькі ляжала на падлозе скалелая сініца. У такой сітуацыі смерць магла выступаць як збаўленне ад душэўных пакут, як выратаванне. Аднак лесніку наканавана было застацца жыць. Усю вайну ён шукаў унучку, спадзяваўся і верыў, што яна жывая. З бежанства вярнулася і дачка, якая, пачуўшы страшную вестку, праплакала ўсю ноч, а раніцай пайшла. Не даравала. Тым самым аддалілася ад бацькі, не падзяліла яго трагедыю, не прыняла яго гора, тлумачэнне, ён застаўся дажываць з пастаянным адчуваннем віны. Дземідзёнак “пакінуў Лясныя Дачы назаўсёды, каб нішто больш не нагадвала яму там аб неппраўнай страце” (с. 369).

Адзіным выратаваннем пасля вайны, адзінай мэтай існавання стаў занятак, які надаў яшчэ больш дзівакаватасці гэтаму чалавеку: ляснік, усё жыццё паяднаны з прыродай, набываў на базары птушак, каб потым за тры кіламетры ад вёскі, там, дзе пачынаўся Зінкевічаў луг, выпускаць іх на волю. У гэтых дзеяннях – не толькі любоў да наваколля. Тут большае: магчымасць апраўдацца перад самім сабой, надзея, што ўнучка не замерзла, як тая сініца ў старож-

цы, яна жывая і вольная, як птушкі, якіх ён адпускаў.

Напрыканцы аналізу гэтага апавядання варта прапанаваць вучням паразважаць: “Што зробіў апавядальнік у адносінах да Дземідзёнка? Дабро ці зло?” Вучнёўскія адказы пажадана пацвердзіць цытатамі з твора. Відавочна, адзіна правільнага адказу тут быць не можа. Ад усёй душы герой хацеў дапамагчы старому лесніку пазбавіцца людскіх здзекаў, цяжкіх успамінаў пра вайну, “хацеў намагчы чалавеку загаіць рану. І так няўмела ўзяўся за гэта”. Тут жа аўтар даводзіць, тлумачыць, што “не кожная рана паддаецца лекам. Асабліва калі на душы...” (с. 370).

Своеасабліва пададзена асэнсаванне тэмы вайны праз вобраз старой Рэйдзіхі, галоўнай гераіні апавядання “У ціхім тумане”. Дзеянне адбываецца пасля вайны. Аднак рэтраспектыўны зварот да падзей ваеннага часу дазваляе вытлумачыць, чаму пры сустрэчы ў Бароўцы “Рэйдзіха ціха ўсхліпвала, а Ганна стаяла, бы скамянелая, і не ведала, што рабіць. Надта ўжо нечакана выйшла гэта сустрэча ў Чыкавых пяхах. І трэба ж было здарыцца якраз, што не каму-небудзь – ці мала ў Бароўцы людзей, – а ёй, Тараськовай Ганне, давялося спаткаць Рэйдзіху” (с. 391). Разуменне такіх паводзінаў прыходзіць, калі аўтар расказвае пра даваеннае і ваеннае жыццё Рэйдзіхі. Лепш за ўсё тут будзе выкарыстаць павобразную характарыстыку ў спалучэнні з цытатай.

Сям’ю Рэйдаў не вельмі любілі і паважалі яшчэ да вайны. Муж Матруны Лазар Рэйда быў лесніком, службу сваю “знаў. І нёс спраўна. За гэта пан яму нядрэнна плаціў, а мужыкі – клялі і не адзін раз спрабавалі пацэліць з ружжа ў яго шырокую спіну” (с. 395). З боку вяскоўцаў, магчыма, ён і выглядаў службістам, аднак уладу стараўся не гнявіць. Таму і жыў лепш, чым іншыя вяскоўцы, маючы “плойму кароў” ды ня-мала коней.

Старая Рэйдзіха прыйшла ў вёску не столькі папрасіць прабачэння за мужа. Яна прыйшла ў Бароўку як маці. І ёй ужо няважна, што сын яе – здраднік і забойца, што праз яго яна вымушана была душэўна пакутаваць, сысці з Бароўкі, не паказвацца на вочы аднавяскоўцам, трываць ганьбу і сорам, што нарадзіла і выгадала такое дзіця. Яна проста хацела знайсці сына на месца спачыну, выплакацца на яго магіле. Звернем увагу, што першапачатковы варыянт апавядання “Маці” адрозніваецца не толькі назвай (“У ціхім тумане”), але і канцоўкай: Ганна катэгарычна адмаўляецца паказаць магілу Якава (“Маці”), чаго не скажаш пра апошні варыянт, дзе Рэйдзіха ўсё ж “сустракаецца” з сынам. Пажадана, каб вучні паразважалі, які варыянт больш прымальны і чаму.

Праблема здрадніцтва, антыподам якой з’яўляецца тэма гераічных учынкаў, застаецца магістральнай у творах ваеннай тэматыкі. Апавяданне “У ціхім тумане” – яскравы прыклад таго, як “свае” становяцца “чужымі”. Яшка Рэйда, які быў “чорны і хмуры, але ростам трохі ніжэйшы, ды і сілы ў ім было меней, чым у бацькі” (с. 394) і “якога ніколі не было відаць з-за бацькавай спіны” (с. 396), прыходзіць у Бароўку ў 1942-м годзе “ў чужой вайскавай форме з чарапамі на рукаве” – ён “апынуўся раптам у немцах” (с. 396). Магчыма, раптоўнасць гэтая была ў разуменні толькі аднавяскоўцаў, а сам Якаў гэты выбар зрабіў свядома, каб адпомсціць за перадаенны арышт бацькі, за страх быць раскулачанымі, за вымушанае бежанства, за адкрытае непрыманне сям’і лесніка. Мабыць, з гэтых прычын у вёсцы цяпер “стаяў здраднік попlech з нямецкім афіцэрам на высокім ганку былога калгаснага праўлення і зларадна пазіраў, як салдаты зганялі на пляц людзей з усяе Бароўкі” (с. 396). Не столькі форма, колькі ўчынкі гавораць пра сына Рэйды, яго ўнутраны стан, адносіны да іншых людзей. Насцярожанасцю можна вытлумачыць і паводзіны Тараськовай Ганны падчас першай пасляваеннай сустрэчы з Рэйдзіхай. Рэч у тым, што не хто іншы, а менавіта Якаў Рэйда “падскочыў да старога Тараська і, штурхаючы аўтаматам у спіну, навёў яго да вісельні”, “першы паднёс палаючы смаляк пад саламяную страху Тараськовай хаты. Потым яшчэ некалькі хат падпалілі нямецкія салдаты, якія хадзілі ўслед за ім. Астатняе дарабіў за іх вецер...” (с. 396 – 397). За адзін дзень Ганна страціла ўсё: сям’ю і роднае гняздо, ад якога засталася адно папялішча. Напрыканцы ўрока варта звярнуцца да аўтарскай заўвагі: “На папялішчы тым часам пагарэльцы пракліналі на чым свет стаіць і немцаў, і здрадніка, і маці, якая нарадзіла яго” (с. 397). Ці вінавата маці ў тым, што яе сын здрадзіў Радзіме? Ці магла яна прадугледзець такія яго ўчынкі? Чаму сын-зраднік памёр, а маці засталася жыць, пад старасць зноў прыйшоўшы ў Бароўку і застаўшыся на начлег у Тараськовай Ганны? Кола гэтых пытанняў зможа дапамагчы вучням зразумець, што ёсць сям’я, адданасць Бацькаўшчыне, хто такі здраднік, “чужы” ў ваенных абставінах, выпрацаваць уласны погляд на каштоўнасцю карціну свету.

У кантэксце вывучэння творчасці І. Чыгрынава варта звярнуцца да апавядання для самастойнага чытання “Ішоў на вайну чалавек”. У ім таксама паказваецца каштоўнасць сям’і, для якой вялікай трагедыяй з’яўляецца адыход гаспадара на вайну. Аднак тут закранаецца і добра ілюструецца пытанне патрыятызму, адданасці Бацькаўшчыне. Ігнат, галоўны герой твора, нават абрадаваўся, што атрымаў павестку з ваенкамата: пэўны час з-за хваробы мужчыну на фронт не прызы-

валі, аднавяскоўцы і знаёмыя даўно ўжо ваявалі, пайшлі яшчэ да першай мабілізацыі, хоць пра многіх ніякіх звестак вядома не было. “Прызнацца, дык Ігнату часам нікавата было: выходзіла, што збіраўся пераседзець вайну дома. Сёй-той нават коса пачынаў глядзець на яго” (с. 348), – падкрэслівае пісьменнік. Звернем увагу вучняў, што выкананне грамадзянскага абавязку для Ігната заключалася якраз ва ўдзеле ў вайне. Хоць старшыня калгаса аднарукі Пахамок, услед за аўтарам-апавядальнікам, характарызуе Ігната як добрага гаспадара, як чалавека-працаўніка. Шчыра шкадуе Пахамок, што даводзіцца выпраўляць Ігната на вайну, бо “фашыста, канечне, з нашай зямлі трэба гнаць. І гэта павінны рабіць мужчыны. Факт. Але ж і без хлеба ты яго не прагоніш. Салдата перш накарміць трэба, каб ён галодны не быў, а потым ужо і пасылай у бой. А хто той хлеб рабіць будзе? ... Не, гаспадарка без мужчын – што тое вяселле без музыкі” (с. 350).

На пачатку вывучэння апавяданняў І. Чыгрынава вучням варта прапанаваць табліцу, запаўненне якой будзе адбывацца падчас аналізу твораў. Пажадана, каб запаўненне табліцы было заснавана на ўласных назіраннях-разважаннях вучняў, падмацаваных цытатамі з апавяданняў. Такая работа створыць умовы для разумення вучнямі тых змен (і іх прычын), якія прынесла вайна ў душэўны свет чалавека, дапаможа на канкрэтных прыкладах усвядоміць каштоўнасця арыенціры людзей розных пакаленняў і суаднесці гэтую сістэму з сучасным светапоглядам.

Табліца. Каштоўнасця арыенціры герояў малой прозы І. Чыгрынава.

Каштоўнасці	Арыенціры герояў		
	да вайны	у час вайны	пасля вайны
каханне			
сям’я			
дзеці			
дом			
дабро – зло			
жыццё – смерць			
гераічны ўчынак – здрадніцтва – раўнадушша			
сяброўства			
грамадзянскі абавязак			
якасці характару			
адданасць роднаму краю			
захаванне прыроды			
матэрыяльная забяспечанасць			
кар’ера			
“Дзівак з Ганчарнай вуліцы”. “У ціхім тумане”. “Ішоў на вайну чалавек”			

Кацярына ЕРМАКОВІЧ,
аспірант Нацыянальнага інстытута адукацыі.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 10 верасня 2015 г.

ТЭМАТЫЧНЫЯ ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ПРАКТЫКАВАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

ПРЫМЕТНІК

У час падрыхтоўкі да алімпіяды па раздзеле “Прыметнік” неабходна ўзнавіць веды пра катэгарыяльнае значэнне гэтай часціны мовы, граматычныя катэгорыі прыметніка і яго лексіка-граматычныя разрады, пра сінтаксічныя функцыі, формы, скланенні і словаўтварэнні прыметніка і г. д. На занятках у вучняў павінны сфарміравацца ўменні і навыкі вызначэння граматычных асаблівасцей прыметніка, тлумачэння семантыкі і спосабаў утварэння прыметнікаў, правільнага напісання пэўных прыметнікаў і інш. Пры навучанні марфалогіі ўлічваецца, што многія марфалагічныя катэгорыі валодаюць адначасова і пэўнымі сінтаксічнымі прыкметамі. Увогуле формы слоў могуць быць усвядомлены толькі ў словазлучэнні ці сказе. Засваенне граматычных катэгорый прама ці ўскосна ўплывае на разуменне іншых аспектаў мовы – лексічнага, фразеалагічнага, словаўтваральнага і інш. Кожную часціну мовы варта прэзентаваць не паасобку, а як элемент адзінай моўнай сістэмы.

Арганізуючы вывучэнне марфалагічнага матэрыялу па тэме “Прыметнік”, важна выкарыстоўваць самыя разнастайныя заданні і практыкаванні, якія дапамагаюць асэнсаванню граматычных паняццяў у адзінстве іх формы, значэння і функцыі. Выкананне найбольш складаных, на нашу думку, практыкаванняў (па словаўтварэнні прыметніка, па ўтварэнні форм ступеняў параўнання і інш.) мэтазгодна суправаджаць лінгвістычным каментарыем.

1. Раствлумачце паходжанне назваў: *Барысаў, Петрыкаў, Тураў, Полацк, Слуцк*.

2. Запішыце сказы, побач у дужках укажыце сінтаксічную функцыю прыметнікаў.

Вечна родны тыя губы, што нас змалку цалавалі (К. Кірэнка).

Чуцён спелай нівы звон (А. Гурло).

Клікаў хлопец дзеўчыну маладу, клікаў у крынічаньку па ваду (А. Лойка).

О, як ён клаўся, свежы бохан, / На бел абрусці на рушнік! / І пры размове нават з богам так не свяціўся працаўнік (Н. Гілевіч).

Боты новыя, а пяты голыя (прыказка).

Не прыгожая прыгожа, а каханая прыгожа (прыказка).

Стаў чырван месяц круглаліцы (Я. Колас).

Забурліла сіне мора (Я. Купала).

А бор такі духмяны, загадкавы такі (П. Панчанка).

Не страшны дні суровыя, калі рады сталёвыя (прыказка).

3. Падбярыце кантэкстуальныя сінонімы да прыметніка *шэры*.

Свет ніколі не бывае шэрым,
А бывае шэрым наш настрой,
Калі ў радасць часам не паверым,
Як не верым хмары дажджавой,
Што сплыла капрызнымі шляхамі
Над сасмягла-пыльнымі палямі.

Не бывае шэрым свет ніколі.
Шэрыя дажджы ідуць парой,
Шэры вецер праляціць над полем,
Шэры позірк стрэнецца з табой,
Думкі шэрыя, бывае, запалоняць –
Шэрым попелам жывы агонь заслоняць.

Свет бывае сумны і вясёлы,
Толькі шэрым свет не назаву,
Дзе з людзьмі дзялюся хлебам-соллю,
Дзе між дрэў даверлівых жыву,
Дзе святло азёры шлюць і рэкі,
Прыпадняўшы берагі-павекі.

В. Ярац.

4. Узгадайце прыказкі і крылатыя выразы. Устаўце прапушчаныя прыметнікі, укажыце іх лексіка-граматычны разрад.

Сярмяга – не знявага, а жупан – не ... пан.

Ласы на ... каўбасы.

Розум – ... багацце.

Каб не ежка і не адзежка, дык была б грошай ... дзежка.

Не бог пашыў боты – ... работы.

Рост чалавечы, а розум

... працай не збудуеш палацаў.

Лепей ... згода, чым ... сварка.

На ... каравай вачэй не парывай, свой спячы ды скачы.

І ўсё мілагучна для слыху майго: / І ... “дзе”, і ... “чаго” (П. Панчанка).

І тчэ, забыўшыся, рука / Заміж ... узору / Цвяток радзімы васілька (М. Багдановіч).

І вось Аслу нарэшце ясна стала / Каб сонца засланіць – вушэй ... мала (К. Крапіва).

Не шукай ты шчасця, долі / На ..., ... полі (Я. Купала).

Ад прадзедаў спакон вякоў / Мне засталася спадчына, / Паміж сваіх і чужакоў / Яна мне ласкай ... (Я. Купала).

Запеш па душы, дасі ўцехі гасцям, – / Поўны гуслі насыплю дукатаў, / Не пад мысль песня будзе каму-небудзь нам – / ... возьмеш заплату (Я. Купала).

Пацяклі, паплылі за гадамі гады... / На ... наспе жвіровым / Палыны ўзышлі, вырас дуб малады, / Зашумеў непанятлівым словам (Я. Купала).

Прырода – ... кніга, якая разгорнута перад вачамі кожнага з нас (Я. Колас).

... бараноў наогул жа нямнога (К. Крапіва).

На ... дзяўчыну, / Калі тут праўду ёй аддаць, / Ніхто йшчэ каменем не кінуў / І не паважыцца кідаць (Я. Купала).

5. Знайдзіце і выпішыце граматычна “лішняе” слова. Укажыце, чым адметныя гэтыя прыметнікі.

Светлы, гняды, высокі, ціхі, дарагі.

Нізкі, далёкі, кульгавы, зялёны, добры.

Вялікі, кепскі, белы, бела-чырвоны, старажытны.

Сінявокі, прыгожы, мудры, салодкі, шчаслівы.

Васільковы (капялюшык), цёмны, блізкі, смачны, малады.

Смелы, звонкі, густы, лёгкі, буланы.

Кароткі, нямы, цяжкі, чысты, брудны.

Жанаты, мяккі, кіслы, далёкі, сіні.

Цудоўны, шумны, тоўсты, светла-зялёны, чорны.

Жоўты, дрэнны, малы, цвёрды, залацісты (паясок).

6. Выпішыце вылучаныя прыметнікі разам з назоўнікамі, да якіх яны адносяцца. Вызначце лексіка-граматычны разрад прыметнікаў, падбярыце да гэтых прыметнікаў сінонімы.

Перад поплавам на градах – мак высокі і густы; / Там камандуе парадам сам сланечнік *залаты* (П. Глебка).

За якую гадзіну мы з бацькам нарэзалі *буштынавых*, адзін у адзін баравікоў (І. Шамякін).

Там, дзе дарогі беглі ўдалеч, / У засень *бронзавых* бароў, / Сыны шчэ многія чакалі / Сваіх бацькоў з другіх краёў (П. Прыходзька).

Над возерам *шкляным* стаяць касмічным ро-ем зоры, / Мігцяць, адсвечваюцца ў ім (У. Ляпёшкін).

О, колькі дакору і скрухі было ў тым *жалезным* позірку (М. Ваданосаў).

За гэты мурожны *шаўковы* прастор / Гатоў я памерці цяпер (П. Броўка).

Я стаяў ля сялянскай паветкі, аздобленай *жамчужнай* расой (З. Бядуля).

[Глушак] узяў лыжку, зачэрпнуў з чыгуна баршчу, *тхарынымі* вачыма павёў па ўсіх, хто сядзеў (І. Мележ).

Ты [чалавек] не чуеш, / Як падаюць росы па-токам, / Як гарлачыкам трызніцца новы дзень, / Як нячутнымі, як *салаўінымі* крокамі / Над вялікай ракою каханне ідзе (У. Караткевіч).

А вусы таксама стаяць, як у чорта, і позірк *воўчы* (К. Крапіва).

Няхай у вашым сэрцы *львіным* / Не стыне помсты жар святы (Я. Колас).

Безліч *мядзведжых* ахапкаў казытлівага сена і ладных снапоў падняты ды пакладзены на воз (Я. Брыль).

7. Запішыце словазлучэнні так, каб назоўнік роднага склону стаў прыналежным прыметнікам. Узгадайце аўтараў (апавяданьняў, драм, паэм, зборнікаў вершаў, раздзелаў паэм і інш.), назвы твораў якіх у вас атрымаліся.

Дар Нёмана, гора вавёркі, доля Тараса, крык жураўля, прыгоды Міхася, душа маці, зграя ваўкоў, лапаць Мікіты, хлеб сіраты, пасада лесніка.

8. Выпішыце вытворныя прыметнікі, назавіце спосаб іх утварэння.

Вось здалёку, з-за цьмянага бору / Агнявокае бліснула сонца (Я. Журба).

Верхалістыя бярозы паскідалі на дол слёзы... (Н. Вішнеўская).

Матыль пышнакрылы купаецца ў зорах (К. Сваяк).

У нас па вёсках русакудрых... пяюць на даўні лад не мудра... (В. Маракоў).

Звон цымбалаў былінны чуюць сёння Памір і Эльбрус (Г. Бураўкін).

Рамонкавым пылам і жытам даспелым павеюць на горад начныя вятры (С. Грахоўскі).

Высокае неба ў бяздонным разліве блакіту (А. Званак).

З гэтага лета застаўся ў іх на ўсё жыццё ўспамін неабсяжнай, бязмежнай радасці (І. Мележ).

Навокал быў зусім невялікі свет жывых істот і рэчаў, якія я ўмеў назваць (Я. Брыль).

Прагна я перабіраю ў памяці, прыглядаюся да гасцінцаў, да старасвецкіх дзічак на межах... (Я. Скрыган).

Чытаў Герцэна. Упершыню поўнага, з надзвычайным – цэлая энцыклапедыя – даведач-ным апаратам (М. Лужанін).

9. Запішыце словазлучэнні, устаўляючы патрэбныя арфаграмы ў прыметнікі. Якое словазлучэнне супадае з назвай вядомага твора? Назавіце аўтара і твор.

Дзё(н, нн)ая нагрузка, імя(н, нн)ы білет, страшэ(н, нн)ы свавольнік, шкля(н, нн)ая ваза, шаве(цс, ц)кі стол, белару(с, сс)кая песня, ліпе(н, нь)скі дзень, тума(н, нн)ыя перспектывы, цемя(н, нн)ая косць, вогне(н, нн)ая бура, драўля(н, нн)ыя дзверы, сцюдзё(н, нн)ы вецер, пухаві(цс, ц)кі цягнік, грама(дс, ц)кі абавя-

зак, адэ(с, сс)кі мост, гарадо(ц, цс)кая плошча, пецярбур(г, ж)скі палац, сусе(ц, дс)кі веласіпед, страмя(н, нн)ая дужка, палымя(н, нн)ы прыхільнік.

10. Перабудуйце прапанаваныя словазлучэнні так, каб у іх складзе быў складаны прыметнік.

Узор: чалавек вялікай душы – велікадушны чалавек.

Сяляне з Вялікага Бору, ягады кіслыя і салодкія, рэгіён Заходняга Палесся, зборнік народнай паэзіі, яблык з чырвоным бокам, станок для апрацоўкі дрэва, кабінет лячэбных працэдур, школа рабочых і сялян, веласіпед з трыма коламі, рух народнага вызвалення.

11. Выпішыце прыметнікі і размяркуйце іх па слупках табліцы.

Поўная форма прыметніка	Кароткая форма прыметніка	Сцягнутая (усечаная) форма прыметніка

1. Міл майму сэрцу гоман далёкі (Я. Купала).

2. У Алесевай памяці, нібы хваля на хвалю, то награвашчаецца, то зноў раскочваецца былое (Я. Брыль).

3. Забурліла сіне мора (Я. Купала).

4. Аленка ведае такую мясцінку на сваім двары, адкуль можна добра пабачыць Сцёпкаў двор (Я. Колас).

5. І агародаў няма ў гэтых жыльцоў. Пасее сабе пад вокнамі градку агуркоў і рад (І. Навуменка).

6. Ніколі не страціць для нас цікавасці чалавек, бо праяўленне яго розуму бязмежна... (Я. Колас).

7. Зранку неба было і чыстае, і яснае... (І. Мележ).

8. Таксама вечар свае баўвы нясе з сабой не менш цікавы (Я. Колас).

9. Гукае нас зялёная вясна таемным шэптам і птушыным званам (С. Грахоўскі).

12. Спалучыце прапанаваныя прыметнікі з адпаведнымі назоўнікамі:

1) адукаваны, адукацыйны (параметр, асоба, стандарт, спецыяліст, крытэрыі, значэнне, жанчына, узровень);

2) гандлёвы, гандлярскі (хітрасць, занятак, каледж, адзел, капітал, флот, лексікон, здзелка, работнік, земляробства);

3) далікатны, далікатэсны (кансервы, фігура, чалавек, стравы, гатункі, хлопец, рукі);

4) кароністы, каронны (войска, дрэва, нумар, ліпа, роля, клён);

5) навуковы, навучальны (артыкул, год, слова, погляды, меркаванне, працэс, стыль).

13. Запішыце 10 фразеалагізмаў з кампанентамі – прыналежнымі прыметнікамі, утворанымі ад уласных імёнаў.

14. З прапанаваных фразеалагізмаў выпішыце толькі тыя, якія па сваім значэнні і сінтаксічнай функцыі адпавядаюць прыметніку. Патлумачце значэнні выпісаных фразеалагізмаў.

Развязаць вузел, як гром з яснага неба, лёгкі на слова, як мыш пад венікам, язык без касцей, запрагаць у аглоблі, бібікі біць, зімою снегу пашкадуе, пацалаваць замок, на марусін паясок, першы сорт, хоць касой касі, у ружовым святле, ні да танцаў ні да ружанцаў, слова за словам, аршын з шапкай, трымаць слова, рукой падаць, як у ваду упаў, варочаць горы.

15. Аднавіце ў фразеалагізмах кампаненты – прыналежныя прыметнікі, утвораныя ад назваў жывёл і птушак: *мядзведзь, вол, кракадзіл, верабей, авечка, лебедзь, курыца, свіння, воўк, паўлін*.

Воўк у ... скуру, ... песня, ліць ... слёзы, на ... ножцы, у ... галасы, ... натура, ... куток, на ... скуру не спішаш, варона ў ... пёрах, на ... скок.

ДАВЕДКІ

1. Паводле паходжання назвы беларускіх гарадоў *Барысаў, Петрыкаў, Тураў* – прыналежныя прыметнікі (*Барыс – аў*, Барысаў – горад *Барыса*; *Петрык – аў*, Петрыкаў – горад *Петрыка*; *Тур – аў*, Тураў – горад *Тура*), назвы *Полацк, Слуцк* – адносныя прыметнікі (*Палата – ск, Полацк* – горад, які стаіць на р. Палата; *Случ – ск, Слуцк* – горад, які стаіць на р. Случ).

2. Вечна родны (*выказнік*) тыя губы, што нас змалку цалавалі (К. Кірэнка).

Чуён (*выказнік*) спелай (*азначэнне*) нівы звон (А. Гурло).

Клікаў хлопец дзеўчыну маладу (*азначэнне*), клікаў у крынічаньку па ваду (А. Лойка).

О, як ён клаўся, свежы (*азначэнне*) бохан, / На бел (*азначэнне*) абрус ці на рушнік! / І пры размове нават з богам так не свяціўся працаўнік (Н. Гілевіч).

Боты новыя (*выказнік*), а пяты голыя (*выказнік*) (прыказка).

Не прыгожая (*субстантываваны прыметнік у функцыі дзейніка*) прыгожа (*выказнік*), а каханая (*субстантываваны прыметнік у функцыі дзейніка*) прыгожа (*выказнік*) (прыказка).

Стаў чырван (*выказнік*) месяц круглаліцы (*азначэнне*) (Я. Колас).

Забурліла сіне (*азначэнне*) мора (Я. Купала).

А бор такі духмяны (*выказнік*), загадкавы (*выказнік*) такі (П. Панчанка).

Не страшны (*выказнік*) дні суровыя (*азначэнне*), калі рады сталёвыя (*выказнік*) (прыказка).

3. Шэры свет – аднастайны, бясколерны; шэры настрой – сумны; шэрыя дажджы – восеньскія, зацяжныя; шэры вецер – халодны, сіберны; шэры позірк – абьякавы, пусты; шэрыя думкі – трывожныя, неспакойныя; шэры попел – сівы.

4. Сярмяга – не знявага, а жупан – *невялікі* (якасны) пан.

Ласы на *чужыя* (якасны) каўбасы.

Розум – *найлепшае* (якасны) багацце.

Каб не ежка і не адзежка, дык была б грошай *поўная* (якасны) дзежка.

Не бог пашыў боты – *шаўцовай* (прыналежны) работы.

Рост чалавечы, а розум *авечы* (якасны).

Мазалёваю (якасны) працай не збудуеш палацаў.

Лепей *драўляная* (якасны) згода, чым *залатая* (якасны) сварка.

На *чужы* (якасны) каравай вачэй не парывай, свой спячы ды скачы.

І ўсё мілагучна для слыху майго: / І *звонкае* (якасны) “дзе”, і *густое* (якасны) “чаго” (П. Панчанка).

І тчэ, забыўшыся, рука / Заміж *персідскага* (адносны) узору / Цвяток радзімы васілька (М. Багдановіч).

І вось Аслу нарэшце ясна стала: / Каб сонца засланіць – вушэй *асліных* (прыналежны) мала (К. Крапіва).

Не шукай ты шчасця, долі / На *чужым, далёкім* (якасны) полі (Я. Купала).

Ад прадзедаў спакон вякоў / Мне засталася спадчына, / Паміж сваіх і чужакоў / Яна мне ласкай *матчынай* (прыналежны) (Я. Купала).

Запяеш па душы, дасі ўцехі гасцям, – / Поўны гуслі насыплю дукатаў, / Не пад мыслі песня будзе каму-небудзь нам – / *Канопляную* (адносны) возьмеш заплату (Я. Купала).

Пацяклі, паплылі за гадамі гады... / На *гусяравым* (прыналежны) наспе жвіровым / Палыны ўзышлі, вырас дуб малады, / Зашумеў непанятлівым словам (Я. Купала).

Прырода – *найцікавейшая* (якасны) кніга, якая разгорнута перад вачамі кожнага з нас (Я. Колас).

Разумных (якасны) бараноў наогул жа няма (К. Крапіва).

На *беларускую* (адносны) дзяўчыну, / Калі тут праўду ёй аддаць, / Ніхто йшчэ каменем не кінуў / І не паважыцца кідаць (Я. Купала).

5. “Лішнімі” будуць прыметнікі, ад якіх не ўтвараюцца ступені параўнання або ўтвараюцца не ўсе: *гняды, кульгавы, бела-чырвоны, сінявокі, васільковы, буланы, нямы, жанаты, светла-зялёны, залацісты*.

Каментарый. Варта ўспомніць, што не ўтвараюць простаі формы вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання вытворныя якасныя прыметнікі з суфіксамі *-ав-, -іст-, -аўн-, -ат-, -к-* (залацісты).

Не ўтвараюць ступеняў параўнання прыметнікі, якія абазначаюць: а) колер прадметаў

праз адносіны да іншых прадметаў (*васільковы*); б) масць жывёл (*гняды, буланы*); в) стан чалавека (*нямы, жанаты*); г) знешнюю фізічную прымету (*кульгавы*), а таксама якасныя прыметнікі, утвораныя спосабам асноваскладання (*бела-чырвоны, сінявокі, светла-зялёны*).

6. *Залаты сланечнік* – якасны (жоўты); *бурштынавыя баравікі* – якасны (жоўтыя, светла-карычневыя); *бронзавыя бары* – якасны (карычневыя); *шкляное возера* – якасны (празрыстае, люстранае); *жалезны позірк* – якасны (суровы); *шаўковы прастор* – якасны (пяшчотны); *жамчужная раса* – якасны (іскрыстая); *тхарыныя вочы* – якасны (вострыя, злосныя, калючыя, пранізлівыя); *салаўіныя крокі* – якасны (ціхія, далікатныя, бясшумныя); *воўчы позірк* – якасны (звярыны, чалавеканенавісніцкі); *ільвінае сэрца* – якасны (мужнае); *мядзведжыя ахапкі* – якасны (вялікія, моцныя).

7. “Нёманаў дар” (Я. Колас), “Вавёрчына гора” (В. Вітка), “Тарасова доля” (Я. Купала), “Жураўліны крык” (В. Быкаў), “Міхасёвы прыгоды” (Я. Колас), “Матчына душа” (У. Караткевіч), “Воўчая зграя” (В. Быкаў), “Мікітаў лапаць” (М. Чарот), “Сірочы хлеб” (Я. Брыль), “Леснікова пасада” (Я. Колас).

8. *Агнявокае* (складана-нульсуфіксальны), *верхалістыя* (складана-нульсуфіксальны), *пышнакрылы* (складана-нульсуфіксальны), *русакудрыя* (складана-нульсуфіксальны), *былінны* (суфіксальны), *рамонкавы* (суфіксальны), *начныя* (суфіксальны), *бяздонны* (прыставачна-суфіксальны), *неабсяжная* (прыставачна-суфіксальны), *бязмежная* (прыставачна-суфіксальны), *невялікі* (прыставачны), *старасвецкія* (складана-суфіксальны), *надзвычайны* (прыставачны), *даведачны* (суфіксальны).

Каментарый. Асаблівасць складаных прыметнікаў *агнявокае, верхалістыя, пышнакрылы і русакудрыя*: другая частка ў складзе такіх утварэнняў, як правіла, у якасці самастойнага слова, ад асновы якога яна ўтварылася, у мове не існуе. Агульнапрызнаным лічыцца факт, што ў аналагічных складаных прыметніках (як, між іншым, і ў назоўніках) ёсць нулявы суфікс.

9. Дзённая нагрузка, імяны білет, страшэнны свавольнік, шкляная ваза, шавецкі стол, беларуская песня, ліпеньскі дзень, туманныя перспектывы, цемянная косць, вогненная бура, драўляныя дзверы, сцюдзёны вецер, пухавіцкі цягнік, грамадскі абавязак, адэскі мост, гарадоцкая плошча, пецяярбургскі палац, суседскі веласіпед, страмянная дужка, палымяны прыхільнік. У. Караткевіч, верш “Беларуская песня”.

10. Велікаборскія сяляне, кісла-салодкія ягды, Заходне-Палескі рэгіён, народнапаэтычны зборнік, чырванабокі яблык, дрэваапрацоўчы

станок, лячэбна-працэдурны кабінет, рабоча-сялянская школа, трохколавы веласіпед, народна-вызваленчы рух.

11.

Поўная форма прыметніка	Кароткая форма прыметніка	Сцягнутая (усечаная) форма прыметніка
<i>Далёкі, чыстае, яснае, зялёная, та-емны, птушыны</i>	<i>Міл, бязмежна, Алесева, Сцёпкаў, рад</i>	<i>Сіне, цікавы</i>

Каментарый. У сучаснай беларускай літаратурнай мове кароткая і сцягнутая (усечаная) формы прыметніка выступаюць як аманімичныя. Таму пры іх размежаванні арыентуемся на сінтаксічную функцыю ў сказе: для кароткай формы – выказнік, для сцягнутага – азначэнне.

12. 1) Адукаваны (асоба, жанчына, спецыяліст); адукацыйны (параметр, стандарт, крытэры, значэнне, узровень); 2) гандлёвы (каледж, аддзел, капітал, флот, работнік, земляробства); гандлярскі (хітрасць, занятак, лексікон, здзелка); 3) далікатны (чалавек, хлопец, рукі, фігура); далікатэсны (кансервы, стравы, гатункі); 4) кароністы (дрэва, ліпа, клён); каронны (войска, нумар,

роля); 5) навуковы (слова, артыкул, стыль, погляд, меркаванне); навучальны (год, працэс).

13. Ахілесавы пяты, арыядніна ніць, аўгіевы стайні, дамоклаў меч, пракрустава ложа, фількава грамата, адамаў яблык, каінава пячаць, геркулесавы слупы, гордзіеў вузел.

Каментарый. У беларускай мове фразеалагізмы з кампанентамі – прыналежнымі прыметнікамі, утворанымі ад уласных імёнаў, гэта, як правіла, фразеалагізмы з антычнай міфалогіяй ці Бібліі.

14. Лёгка на слова (схільны да абяцанняў), язык без касцей (вельмі балбатлівы), зімою снегу пашкадуе (вельмі сквапны), першы сорт (налепшы), ні да танцаў ні да ружанцаў (ні на што не здатны, няўмелы), аршын з шапкай (нізкарослы).

15. Воўк у авечай скуру, лебядзіная песня, ліць кракадзілавы слёзы, на курынай ножцы, у свіныя галасы, воўчая натура, мядзведжы куток, на валовай скуру не спішаш, варона ў паўлінавых пёрах, на вераб'іны скок.

Святлана МАРОЗ,
кандыдат філалагічных навук,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2016 год

КРАСАВІК

Заканчэнне. Пачатак на с. 23.

13 красавіка – 50 гадоў з дня нараджэння Юрася Барысевіча, літаратара, мастака

14 красавіка – 130 гадоў з дня выхаду першага нумара “Мінскага лістка”, першай на Беларусі прыватнай грамадска-палітычнай і літаратурнай газеты асветніцкага кірунку. Выходзіла да 13 лістапада 1902 г. у Мінску

15 красавіка – 110 гадоў з дня нараджэння Івана Гутарава (1906 – 1967), літаратуразнаўцы, фалькларыста

100 гадоў з дня нараджэння Марыны Барсток (1916 – 1994), крытыка, літаратуразнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Дашкевіча, паэта

75 гадоў з дня нараджэння Валерыя Басова, рэжысёра кіно

16 красавіка – 85 гадоў з дня нараджэння Вацлава Жыдліцкага (1931 – 2002), чэшскага літаратуразнаўцы, перакладчыка

60 гадоў з дня нараджэння Валянціны Гладкай, спявачкі, заслужанай дзяячкі культуры Беларусі

17 красавіка – 125 гадоў з дня нараджэння Язэпа Баронкі (1891 – 1952), палітычнага дзеяча, журналіста, публіцыста

80 гадоў з дня нараджэння Міхася Рудкоўскага (1936 – 1991), паэта, перакладчыка

18 красавіка – 125 гадоў з дня нараджэння Лявона Гмырака (сапр. Мечыслаў Бабровіч; 1891 – 1915), крытыка, публіцыста, празаіка

19 красавіка – 135 гадоў з дня нараджэння Валянціна Волкава (1881 – 1964), народнага мастака Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Барыса Аракчэева (1926 – 2013), мастака, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

20 красавіка – 350 гадоў з дня нараджэння Крыштафа Станіслава Заваішы (1666 – 1721), пісьменніка-мемуарыста, перакладчыка, дзяржаўнага дзеяча

70 гадоў з дня нараджэння Пятра Кошала, паэта
50 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Дубянецкага, гісторыка, паэта, публіцыста

22 красавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Федасенкі, празаіка

23 красавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Змітрака Бядулі (сапр. Самуіл Плаўнік; 1886 – 1941), празаіка, паэта

70 гадоў з дня нараджэння Юрыя Багушэвіча, мастака

24 красавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Веры Рыч (1936 – 2009), англійскай паэтки, перакладчыцы твораў беларускіх аўтараў

27 красавіка – 75 гадоў з дня нараджэння Барыса Первунінскіх, мастака

28 красавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Мікалая Міхалапа (1886 – 1979), мастака

60 гадоў з дня нараджэння Антаніны Хатэнкі, паэтки

29 красавіка – 110 гадоў з дня нараджэння Сяргея Фаміна (1906 – 1941), паэта
95 гадоў з дня нараджэння Міколы Ермаловіча (1921 – 2000), гісторыка, крытыка, літаратуразнаўцы

30 красавіка – 155 гадоў з дня нараджэння Мар'яна Здзяхоўскага (1861 – 1938), польскага літаратуразнаўцы, публіцыста, прафесара Ягелонскага і Віленскага ўніверсітэтаў, ураджэнца Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Вольгі Ляшчынскай, мовазнаўцы

60 гадоў з дня нараджэння Ірыны Багдановіч, паэтки, літаратуразнаўцы, крытыка, педагога

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

Выкананне тэставых заданняў – важны этап праверкі набытых ведаў, іх практычнага замацавання, падрыхтоўкі да ЦТ. Тэсты па беларускай мове могуць мець рознаўзроўневую структуру, гэта значыць ад больш простых (1-ы ўзровень), якія адпаведна ацэньваюцца (адзнакі 3 – 5), да ўскладненых (2-і ўзровень, адзнакі 6 – 8; 3-і ўзровень, адзнакі 9 – 10). Вучань можа самастойна выконваць заданні ўсіх тэставых узроўняў, паглыбляючы свае веды, і тым самым рыхтавацца да правяральных работ.

РОЗНАЎЗРОЎНЕВЫЯ ЗАДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ДЗЕЯСЛОЎ

ПЕРШЫ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце дзеясловы:

1) хадзьба;	4) жадаць;
2) ісці;	5) святлець.
3) жаданне;	

A2. Адзначце інфінітывы:

1) пісаць;	4) несці;
2) збіраў;	5) глядзі.
3) дапамагчы;	

A3. Адзначце дзеепрыметнікі:

1) развітваючыся;	4) пажаўцелае;
2) дагледжаны;	5) збіраць.
3) здзіўляюцца;	

A4. Адзначце дзеепрыслоўі:

1) сумняваючыся;	4) прынёсшы;
2) прывітаў бы;	5) напішы.
3) збудаваўшы;	

A5. Адзначце дзеясловы, ад якіх утвараюцца дзеепрыметнікі прошлага часу:

1) рашаюць;	4) вязуць;
2) пасінець;	5) узняць.
3) засеяць;	

A6. Адзначце дзеясловы цяперашняга часу:

1) чуем;	4) стаіць;
2) збудуюць;	5) узважаю.
3) з'ясі;	

A7. Адзначце дзеясловы першай асобы:

1) носіш;	4) зелянеюць;
2) разважаю;	5) друкуемся.
3) любуецца;	

A8. Адзначце рознаспрагальныя дзеясловы:

1) прыедуць;	4) даць;
2) есці;	5) бегчы.
3) гляджу;	

A9. Адзначце правільна напісаныя і ўжытыя дзеяслоўныя формы:

1) завезены;	4) прааналізаваўшы;
2) чытая;	5) пастрыжанны.
3) змолаты;	

A10. Адзначце дзеясловы, утвораныя прыставачным спосабам:

1) дняваць;	4) увабраць;
2) пахваліць;	5) узбегчы.
3) бяліць;	

Частка В

B1. Утварыце ад дзеяслова *зжаць* дзеепрыметнік і запішыце.

B2. Утварыце ад дзеяслова *выконваюць* дзеепрыслоўе і запішыце.

B3. Запішыце назву часціны мовы, у якую перайшоў дзеепрыметнік *вядомы* (пісьменнік).

ДРУГІ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце граматычныя катэгорыі дзеяслова:

1) асоба;	4) лад;
2) склон;	5) стан.
3) час;	

A2. Адзначце зваротныя дзеясловы:

1) абмяркоўваць;	4) прачытаем;
2) сустракаемся;	5) перапісвацца.
3) гняздзіцца;	

A3. Адзначце сказы з дзеясловамі незалежнага стану:

- 1) Вучні рыхтуюць прэзентацыю.
- 2) Рэфэрат дапрацоўваецца старшакласнікам.
- 3) Абітурыенты наведваюць курсы.
- 4) Праблема абмяркоўвалася на сходзе.
- 5) Сцежка ў маленства віруе між бяроз.

A4. Адзначце дзеясловы загаднага ладу:

1) ведаў бы;	4) думай;
2) лі;	5) давайце слухаць.
3) няхай цвітуць;	

A5. Адзначце дзеясловы, ад якіх утвараюцца дзеепрыслоўі закончанага трывання:

1) стварыць;	4) адчыніць;
2) носяць;	5) спаткаць.
3) пішуць;	

A6. Адзначце формы дзеясловаў будучага складанага часу:

1) карміцьму;	4) наведаюць;
2) будзем спадзявацца;	5) будзеш лічыць.
3) быў памкнуўся;	

A7. Адзначце безасабовыя дзеясловы:

- 1) світае; 4) верыцца;
- 2) распаўсюджваю; 5) давай завітаем.
- 3) вернемся;

A8. Адзначце дзеясловы першага спражэння:

- 1) шыць; 4) хацець;
- 2) сядзець; 5) адчуваць.
- 3) ляцець;

A9. Адзначце правільна напісаныя дзеясловы:

- 1) падкідываць; 4) падпісваць;
- 2) засаджваць; 5) правеіваць.
- 3) стрымліваць;

A10. Адзначце дзеясловы, утвораныя шляхам складання:

- 1) перагаворвацца; 4) узаемадзейнічаць;
- 2) відазмяняць; 5) удвоіць.
- 3) прытупваць;

Частка В

B1. Запішыце дзеяслоў *віць* у форме другой асобы адзіночнага ліку загаднага ладу.

B2. Запішыце канчатак дзеяслова *сустрэкаемся* ў форме другой асобы множнага ліку.

B3. Утварыце ад дзеяслова *развітацца* дзеепрыслоўе і запішыце.

ТРЭЦІ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце неспрагалыя формы дзеяслова:

- 1) паставіў бы; 4) пераспелы;
- 2) спяваючы; 5) успомнім.
- 3) жыць;

A2. Адзначце дзеяслоўныя формы, утвораныя ад асновы інфінітыва:

- 1) намаляваў; 4) абсыпаны;
- 2) кіпяці; 5) пакінуўшы.
- 3) перамагла б;

A3. Адзначце дзеяслоўныя формы, утвораныя ад асновы цяперашняга (будучага простага) часу:

- 1) прынесены; 4) чытаючы;
- 2) збудуе; 5) навастрыўшы.
- 3) працуй;

A4. Адзначце сказы, у якіх дзеясловы ўмоўнага ладу ўжываюцца са значэннем іншых ладоў:

- 1) Жадаў бы я ўбачыць родныя краявіды;
- 2) Хутчэй бы наступіла вясна!;
- 3) Куды б ні завялі шляхі, памятай пра бацькоўскі дом;
- 4) Толькі б спыніўся дождж!;
- 5) А ты, матуля, прылегла б на гадзіну.

A5. Адзначце дзеепрыслоўі, утвораныя ад асновы прошага часу дзеясловаў:

- 1) прывёўшы; 4) спёкшы;
- 2) разважаючы; 5) насунуўшы.
- 3) высахшы;

A6. Адзначце сказы, у якіх дзеясловы цяперашняга часу ўжываюцца са значэннем іншых часоў:

- 1) Люблю водар лета.

2) Бывала, живу з надзеяй.

3) З цеплынёй успамінаю настаўнікаў.

4) Праз некалькі тыдняў едзем у бібліятэку.

5) Расплятае восень залатыя косы.

A7. Адзначце дзеясловы, якія ў форме другой асобы множнага ліку маюць канчаткі *-аце / -яце*:

- 1) ісці; 4) крычаць;
- 2) касіць; 5) рваць.
- 3) сабраць;

A8. Адзначце дзеясловы другога спражэння:

- 1) даглядаць; 4) сядзець;
- 2) дагледзець; 5) касіць.
- 3) зжаць;

A9. Адзначце правільна ўжытыя склонавыя формы назоўнікаў пры пераходных дзеясловах:

- 1) не звяртаць увагі;
- 2) зрабіць заданняў;
- 3) не скасіў траву;
- 4) не здаваў залікі;
- 5) папрашу сшытка.

A10. Адзначце дзеясловы, утвораныя суфіксальна-постфіксальным спосабам:

- 1) падсвітваць; 4) кучаравіцца;
- 2) каласіцца; 5) красціся.
- 3) вітацца;

Частка В

B1. Запішыце канчатак дзеяслова *даць* у форме другой асобы множнага ліку будучага простага часу.

B2. Запішыце дапаможны дзеяслоў (у пачатковай форме), які ўдзельнічае ва ўтварэнні складанай формы прошага часу.

B3. Устанавіце адпаведнасць паміж інфінітывамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе. Адказ запішыце.

А. Нам не забыць тых дзён	1. Дапаўненне
Б. Чытаць гэты твор – асалода	2. Азначэнне
В. Настаўнік папрасіў вучняў паліць кветкі	3. Акалічнасць
Г. У Алесі была думка закончыць працу заўтра	4. Выказнік
Д. Васіль пусціў каня пасвіцца	5. Дзейнік

ДАВЕДКІ

Першы ўзровень. Частка А: A1. 2, 4, 5; A2. 1, 3, 4; A3. 2, 4; A4. 1, 3, 4; A5. 2, 3, 5; A6. 1, 4, 5; A7. 2, 5; A8. 2, 4, 5; A9. 1, 3, 4; A10. 2, 4, 5. **Частка В:** B1. *жаты*; B2. *выконваючы*; B3. *прыметнік*.

Другі ўзровень. Частка А: A1. 1, 3, 4, 5; A2. 2, 3, 5; A3. 1, 3, 5; A4. 2, 3, 4, 5; A5. 1, 4, 5; A6. 2, 5; A7. 1, 4; A8. 1, 4, 5; A9. 2, 3, 4; A10. 2, 4. **Частка В:** B1. *ві*; B2. *-еце*; B3. *развітаўшыся*.

Трэці ўзровень. Частка А: A1. 2, 3, 4; A2. 1, 3, 4, 5; A3. 2, 3, 4; A4. 1, 5; A5. 1, 3, 4; A6. 2, 4; A7. 1, 3, 5; A8. 2, 4, 5; A9. 1, 5; A10. 2, 4. **Частка В:** B1. *-сце*; B2. *быць*; B3. A4B5B1Г2Д3.

Таццяна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Да Міжнароднага дня роднай мовы

“ВЕДАЙ МОВУ СВАЮ, БЕЛАРУС!”

ТУРНІР ЗНАЎЦАЎ (VIII – IX КЛАСЫ)

Мэты і задачы гульні: садзейнічаць папулярызацыі беларускай мовы, выхаванню ў падлеткаў павагі і любові да роднага слова, пашырэнню пазнавальных інтарэсаў вучняў, актывізацыі інтэлектуальных магчымасцей асобы.

Абсталяванне: камп’ютар, мультымедычны праектар і экран, гульнівыя заданні ў выглядзе прэзентацыі, секундамер, дыпломы для ўзнагароджвання пераможцаў і ўдзельнікаў гульні.

Форма правядзення: у турніры бяруць удзел дзве каманды, у склад якіх уваходзяць 6 – 8 вучняў.

Правілы турніру. Кожная каманда па чарзе выбірае намінацыю і, адпаведна, пытанне з пазначанай колькасцю балаў (10 – 50). На абдумванне адказу даецца 15 с. За правільны адказ налічваецца колькасць балаў, роўная “кошту” пытання, і права выбіраць наступнае пытанне. Калі каманда не здолее адказаць на пытанне, права адказу пераходзіць да іншай каманды. Пераможца гульні вызначаецца па найбольшай колькасці набраных балаў.

На перыяд правядзення турніру ствараецца судзейская калегія, якая ацэньвае правільнасць адказаў удзельнікаў, вядзе ўлік набраных балаў, знаёміць удзельнікаў з вынікамі кожнага тура, падводзіць вынікі гульні.

Гульнівыя поле:

Беларускае роднае слова	10	20	30	40	50
Літаратурная старонка	10	20	30	40	50
Залацінкі народнай мудрасці	10	20	30	40	50
Беларускі календар	10	20	30	40	50

ХОД ТУРНІРУ

1-ы вядучы.

Мова,

Пявучая родная мова,

Ты – уладарка нявызнаных скарбаў.

Столькі значэнняў, гучанняў і фарбаў

Мае ў сабе тваё кожнае слова...

2-і вядучы. У свеце шмат цудоўных моў. Адны з іх вабяць прыгажосцю і непаўторнасцю, іншыя – мілагучнасцю. Але ў кожнага чалавека ёсць толькі адна мова, якая завецца роднай.

1-ы вядучы. 21 лютага ў свеце адзначаецца Міжнародны дзень роднай мовы. Ён быў абвешчаны ЮНЕСКА 17 лістапада 1999 г. Першапачаткова з такой ініцыятывай выступіў Бангладэш. Менавіта ў гэтай краіне 21 лютага 1957 г. загінулі пяць студэнтаў, якія адстойвалі права навучацца на роднай мове.

2-і вядучы. Цяпер у нашым рознакаляровым і рознагалосым свеце налічваецца больш за шэсць тысяч моў. Палова з іх пад пагрозай знікнення. Дзеля захавання моў, якія апынуліся на парозе знікнення, міжнародны фонд ЮНЕСКА абвясціў Дзень роднай мовы, каб на іх загаварылі, пра іх успомнілі.

1-ы вядучы. Наш турнір мы прысвячаем спеўнай, сакавітай, мілагучнай беларускай мове. Сёння вызначым найлепшага знаўцу роднай мовы.

Беларускае роднае слова

Балы	Пытанне	Адказ
10	Пералічыце пры дапамозе прыслоўяў 5 дзён тыдня па парадку	<i>Пазаўчора, учора, сёння, заўтра, паслязаўтра</i>
20	Як адным словам па-беларуску назваць “напиток из берёзового сока”?	<i>Бярозавік</i>
30	Праз сінанімічную назву патлумачце значэнне слова “зёлкі”	<i>Лекавыя расліны</i>
40	Перакладзіце на беларускую мову словазлучэнне “ухаживать за девушкой”	<i>Заляцацца да дзяўчыны</i>
50	Багацце любой мовы складаюць сінонімы, ад іх залежыць наколькі якасна і дакладна мы выказваем сваю думку. Адкажыце, у чым розніца паміж “дапытлівы” і “цікаўны”?	<i>Дапытлівы – які імкнецца ўсё зразумець, пазнаць, дайсці да сутнасці; цікаўны – які хоча ўсё ведаць, бачыць</i>

Літаратурная старонка

Балы	Пытанне	Адказ
10	Нарадзіўся ў сям’і лесніка, па прафесіі – настаўнік, у літаратуры выступаў пад псеўданімамі, адзін з іх <i>Тарас Гушча</i> . Яму належыць выказванне: “Роднае слова – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет. Пагэтану нам неабходна так старанна вывучаць сваю родную мову”. Пра каго ідзе гаворка?	<i>Якуб Колас</i>

20	Гэты паэт меў каля дзясятка псеўданімаў: <i>Вайдэльгота, Здарэнец, Марка Бяздольны, Стары Мінчук</i> і інш. У гісторыю беларускай літаратуры ўвайшоў як паэт, драматург, публіцыст, перакладчык. Уганараваны званнем народнага паэта Беларусі і акадэміка Акадэміі навук БССР. Пад якім псеўданімам ведаем гэтага паэта мы?	<i>Янка Купала</i>
30	Беларусь часта называюць краінай белых буслоў. А як вобразна назваў наш край Уладзімір Караткевіч? Гэтыя словы далі назву яго нарысу	<i>Зямля пад белымі крыламі</i>
40	Песню на словы гэтага паэта лічаць адной з песенных візітоўкаў Беларусі, выконвае яе ансамбль “Песняры”. Як называецца гэтая песня і хто аўтар слоў?	<i>“Жураўлі на Палессе ляцяць”. Алясь Ставер</i>
50	Складальнік першага беларускага слоўніка, мовазнаўца, фалькларыст, этнограф. Сучаснікі называлі яго беларускім Далем. Стварыў “Слоўнік беларускай мовы”, дзе сабрана і растлумачана больш за 30 тысяч слоў. Па гэтым слоўніку вывучаў беларускую мову Максім Багдановіч. Пра каго ідзе гаворка?	<i>Іван Насовіч</i>

Залацінкі народнай мудрасці

Балы	Пытанне	Адказ
10	Паходжанне многіх фразеалагізмаў хаваецца ў старажытнасці і тлумачыцца светаўспрыманням нашых продкаў. Якую жывёлу, па меркаванні нашых продкаў, трэба было з’есці, каб набыць вялікі вопыт, дасведчанасць, стаць спрактыкаваным?	<i>З’есці сабаку</i>
20	Што, паводле беларускай народнай мудрасці, трэба пазычыць у сабакі, каб лічыцца бессаромным?	<i>Вочы (ва-чэй у сабакі пазычыць)</i>
30	Пазнайце фразеалагізм па значэнні: ‘спадзявацца вярнуць тое, што беззваротна прайшло’	<i>Учарашняя дня шукаць</i>
40	Гэты фразеалагізм узнік з евангельскай прытчы пра тое, як адзін чалавек, ад’язджаючы, даручыў рабам ахоўваць сваю маёмасць: аднаму рабу ён даў 5 талантаў, другому – 2, трэціму – 1. Рабы, якія атрымалі 5 і 2 таланты, аддалі свае грошы пад працэнты, а той, хто атрымаў 1 талант, закапаў яго ў зямлю. Калі гаспадар вярнуўся, ён атрымаў ад двух рабоў у два разы больш талантаў, чым пакідаў ім. Гаспадар пахваліў іх. А рабу, які атрымаў 1 талант, сказаў, што ён лянiвы і хiтры. Які фразеалагізм узнік на аснове гэтай прытчы? У якім значэнні ён ужываецца?	<i>Закопваць талент у зямлю – губіць свае здольнасці, не даваць ім развівацца</i>
50	Гэты ўсходнеславянскі фразеалагізм абазначае ‘пачынаць штосьці рызыкаўнае, асуджанае на няўдачу, дзейнічаць, не думаючы пра вынікі’. Паходзіць гэты фразеалагізм з мовы паляўнічых. Калісьці на мядзведзя хадзілі з вострым калом. Звычайна некалькі такіх калоў пад вуглом укопвалі ў зямлю і гналі на іх звера. Напароўшыся на гэты кол, звер гінуў. Назавіце гэты фразеалагізм	<i>Лезці на ражон</i>

Беларускі каляндар

Балы	Пытанне	Адказ
10	Пра гэты месяц казалі, што ён “зямлю грэе, а сіверам вее” і калі ён “халодны – год галодны”. Назавіце гэты месяц	<i>Май</i>
20	Назавіце дні тыдня, якія адпавядаюць наступным характарыстыкам: святая, цяжкі, радзіцельская (памінальная), чысты	<i>Нядзеля, панядзелак, субота, чацвер</i>
30	На Калядыносяць зорку, дзе намалеваны розныя фігуры. Што ўвасабляла гэтая зорка ў дахрысціянскія і ў хрысціянскія часы?	<i>У дахрысціянскія часы зорка была ўвасабленнем сонцавароту, а з прыняццем хрысціянства набыла рысы віфлеемскай зоркі</i>
40	Размяркуйце святыя па парадку адпаведна беларускаму народнаму календару (пачынаючы ад Каляд): Вербніца, Сёмуха, Вялікдзень, Купалле, Радаўніца, Каляды, Масленіца, Спас, Дзяды	<i>Каляды, Масленіца, Вербніца, Вялікдзень, Радаўніца, Сёмуха, Купалле, Спас, Дзяды</i>
50	На гэтае свята асвятляюць свечкі ў царкве. Свечкі запальваюць з вераю ў спрыянне, дапамогу ў час навальніцы, каб маланка не спаліла хату. Першая назва свята пайшла ад язычніцкага бога. Назавіце свята і дзень, калі яно адзначаецца	<i>Грамніцы, адзначаецца 15 лютага</i>

1-ы вядучы. Вось і завяршыўся наш турнір, вызначыўся яго пераможца. Авалодвайце таямніцамі роднай мовы і беражыце яе залатыя россыпы.

2-і вядучы.

Родная мова, цудоўная мова!
Ты нашых думак уток і аснова!
Матчын дарунак ад самай калыскі,
Ты самацветаў яскравая нізка...
Кожнай драбнічкай ты варта пашаны,
Кожнае слова вякамі стварана,
І на вякі яно жыць застанеца,
Вечнае так, як народнае сэрца.

Ала КАЗЕКА,
намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце
сярэдняй школы № 10 г. Слоніма.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

У наступных нумарах часопіса “Роднае слова” будуць змешчаны метадычныя рэкамендацыі па выкарыстанні інтэрактыўнай дошкі на ўроках беларускай мовы. На сайце нашага часопіса ў раздзеле “Электронныя матэрыялы” можна будзе спампаваць модулі вучэбна-метадычнага дапаможніка “Беларуская арфаграфія: інтэрактыўны практыкум”, створанага выкладчыкамі кафедры прыватных метадык Інстытута павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі БДПУ *Наталляй Быстраковай, Вольгай Зелянко, Ірынай Турчанкай*. У № 3 будзе апублікаваны інтэрактыўны модуль “Правапіс галосных о, э, а”.

ВЫНІКІ АДКРЫТАГА ДЫСТАНЦЫЙНАГА КОНКУРСУ

ДА 85-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Напрыканцы 2015 г. у Нацыянальным інстытуце адукацыі адбыўся адкрыты дыстанцыйны конкурс па вучэбным прадмеце “Беларуская літаратура”, прысвечаны 85-годдзю з дня нараджэння Уладзіміра Караткевіча, арганізатарам якога выступіў Адукацыйны цэнтр інстытута. Мерапрыемства было *накіравана*: на развіццё ўстойлівай цікавасці да вывучэння вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” праз актуалізацыю ведаў пра жыццё і творчасць Уладзіміра Караткевіча; фарміраванне каштоўнасных арыентацый і маральных перакананняў на аснове асобнага асэнсавання класічных літаратурных твораў; удасканаленне інфармацыйнай культуры; садзейнічанне інтэлектуальнаму, эстэтычнаму і духоўнаму развіццю.

Конкурс праводзіўся на інтэрнэт-рэсурсе па суправаджэнні турніраў, конкурсаў, алімпіяд (olimp.unibel.by). Тут былі размешчаны Палажэнне аб правядзенні конкурсу, падрабязная інфармацыя аб ходзе спаборніцтва і яго выніках. Удзел у мерапрыемстве быў добраахвотным і бясплатным. У вызначаны дзень і час зарэгістраваныя ўдзельнікі атрымалі доступ да выканання заданняў.

Больш за 900 вучняў IX – XI класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі і навучэнцаў I – II курсаў устаноў прафесійна-тэхнічнай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі ўзялі ўдзел у першым і другім турах* гэтага інтэлектуальнага спаборніцтва – анлайн давалі адказы на 80 пытанняў па жыцці і творчасці пісьменніка. Найлепшыя атрымалі права прайсці ў трэці, творчы, тур, заданне якога прадугледжвала напісанне эсэ таксама ў рэжыме анлайн. У сваіх разважаннях сучасныя юнакі і дзяўчаты імкнуліся акрэсліць, якой яны бачаць асобу Уладзіміра Караткевіча і дзеля чаго трэба чытаць яго творы ў XXI стагоддзі.

Кожны тур конкурсу падрабязна асвятляўся на старонках нацыянальнага адукацыйнага партала (adu.by) і афіцыйнай старонцы партала ў сацыяльнай сетцы Facebook. Усім удзельнікам конкурсу былі дасланы электронныя сертыфікаты.

Больш за 30 вучняў з розных рэгіёнаў Рэспублікі Беларусь сталі пераможцамі конкурсу, прадэманстравалі высокі ўзровень літаратурнага развіцця, творчыя здольнасці, мэтанакіраванасць і волю да перамогі.

Галоўны прыз конкурсу – планшэт, прадастаўлены спонсарам мерапрыемства (ТДА “Аверсэв”), – прысуджаны *Кірылу Віктаравічу Зямлянёку*, вучню IX класа сярэдняй школы № 2 г. Турава.

Дыплом I ступені

Інодзіна Ірына Мікалаеўна, вучаніца IX “А” класа ДУА “Гімназія № 19 г. Мінска”.

Бародзін Мікіта Дзмітрыевіч, вучань XI класа ДУА “Дзмітраўскі вучэбна-педагагічны комплекс дзіцячы сад – сярэдняя школа” Клічаўскага раёна Магілёўскай вобласці.

Цярэня Настасся Аляксандраўна, вучаніца XI класа ДУА “Брынёўскі дзіцячы сад – сярэдняя школа” Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобласці.

Буневіч Агата Міхайлаўна, вучаніца IX “А” класа ДУА “Маладзечанская СШ № 1 імя Янкі Купалы”.

Галафаст Аліна Сяргеёўна, вучаніца X класа ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. Касцюковічы”.

Кліцунова Алена Уладзіміраўна, вучаніца X класа ДУА “Сярэдняя школа № 7 г. Жлобіна”.

Дыплом II ступені

Лугаўцова Іна Міхайлаўна, вучаніца IX “А” класа ДУА “Сярэдняя школа № 9 г. Оршы”.

Лічэўская Алена Іванаўна, вучаніца XI “Б” класа ДУА “Гімназія № 1 імя Ф. Я. Перца г. Пінска”.

Халадок Настасся Сяргеёўна, вучаніца XI “Г” класа ДУА “Гімназія № 1 г. Салігорска”.

Агарова Любоў Андрэеўна, вучаніца X класа ДУА “Сярэдняя школа № 3 г. Вілейкі”.

Чысцякоў Уладзіслаў Уладзіміравіч, вучань X “Б” класа ДУА “Гімназія № 33 г. Мінска”.

Жаўнерчык Сцяпан Мікалаевіч, вучань XI класа ДУА “Заямнаўская сярэдняя школа” Стаўбцоўскага раёна Мінскай вобласці.

Яцкевіч Аляксандра Віктараўна, вучаніца XI класа ДУА “Даўгінаўская сярэдняя школа” Вілейскага раёна Мінскай вобласці.

Архіпенка Ангеліна Сяргеёўна, вучаніца XI “А” класа ДУА “Сярэдняя школа № 40 г. Магілёва”.

Шылкіна Юлія Дзмітрыеўна, вучаніца XI “А” класа ДУА “Гімназія № 1 імя Ф. Скарыны г. Мінска”.

Дыплом III ступені

Дзянісаў Мікіта Сяргеевіч, вучань IX “Б” класа ДУА “Гімназія № 10 г. Гомеля”.

Шур Валерыі Віктаравіч, вучань X класа ДУА “Лельчыцкая сярэдняя школа № 1”.

Жартун Лізавета Аляксандраўна, вучаніца XI класа ДУА “Сароцкая сярэдняя школа Любанскага раёна” Мінскай вобласці.

* Заданні будуць змешчаны ў наступным нумары часопіса.

Навумчык Вольга Аляксееўна, вучаніца X класа ДУА “Елкаўская сярэдняя школа” Зэльвенскага раёна Гродзенскай вобласці.

Петрашкевіч Ксенія Андрэеўна, вучаніца XI класа ДУА “Сярэдняя школа № 11 г. Маладзечна”.

Засім Канстанцін Алегавіч, вучань X “Б” класа ДУА “Гімназія № 1 імя Ф. Я. Перца г. Пінска”.

Ламашэвіч Анастасія Уладзіміраўна, вучаніца IX класа ДУА “Капцёўская сярэдняя школа” Гродзенскага раёна Гродзенскай вобласці.

Шылаў Максім Генадзьевіч, вучань XI “ФМ1” класа ДУА “Ліцэй № 2 г. Мінска”.

Раманькова Анастасія Аляксандраўна, вучаніца X “А” класа ДУА “Сярэдняя школа № 40 г. Магілёва”.

Бальшун Вікторыя Юр’еўна, вучаніца XI “Б” класа ДУА “Гімназія № 3 г. Пінска імя В. З. Каржа”.

Рэвянок Аляксандр Іванавіч, вучань IX “В” класа ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. Гомеля”.

Яскевіч Вольга Ігараўна, вучаніца IX класа ДУА “Сярэдняя школа № 9 г. Оршы”.

Ракала Дар’я Сяргееўна, вучаніца XI класа ДУА “Церабяжоўская сярэдняя школа” Столінскага раёна Брэсцкай вобласці.

Шумская Марыя Генадзеўна, вучаніца X “Б” класа ДУА “Гімназія № 4 г. Мінска”.

Крыцкая Дар’я Сяргееўна, вучаніца XI “Б” класа ДУА “Клецкая сярэдняя школа № 3”.

Дыпламанты конкурсу таксама атрымалі прызы – выданні твораў класічнай і сучаснай беларускай літаратуры (спонсар СТАА “Адукацыйны цэнтр Парку высокіх тэхналогій”).

Узнагароджанне пераможцаў адкрытага дыстанцыйнага конкурсу адбылося 13 лістапада 2015 г. у Нацыянальным інстытуце адукацыі. Падчас урачыстасці старшыня журы І. Шаўлякова-Барзенка адзначыла высокі творчы патэнцыял вучняў і выказала спадзяванне, што ўдзельнікі мерапрыемства ў хуткім часе папоўняць кагорту не толькі знаўцаў нацыянальнай літаратуры, але

і творцаў ды даследчыкаў мастацтва слова. Арганізатары мерапрыемства запрасілі вучняў і педагогаў і ў далейшым актыўна ўдзельнічаць у мерапрыемствах, якія будуць праводзіцца Нацыянальным інстытутам адукацыі.

Фотаздымкі з цырымоніі ўзнагароджання можна паглядзець у віртуальным фотаальбоме і на афіцыйнай старонцы нацыянальнага адукацыйнага партала ў сацыяльнай сетцы Facebook.

Чаму трэба чытаць творы Уладзіміра Караткевіча ў XXI стагоддзі? Вытрымкі з вучнёўскіх эсэ

Для мяне У. Караткевіч у нечым падобны да М. Багдановіча. Нарадзіўшыся ў абруселай ужо Оршы, атрымаўшы адукацыю ў Кіеве і Маскве, як мог ён так палюбіць нашу Беларусь, так авалодаць мовай?! І яшчэ талент: праязік, паэт, перакладчык, драматург, сцэнарыст і інш. І кожны яго твор – гэта старонка гісторыі, якой мы не ведаем. Караткевіч знаходзіць такія словы і так шчыра захапляецца Беларуссю, што чытач міжволі паддаецца яго настрою, захапляецца і імкнецца даведацца больш... Навошта чытаць творы Караткевіча ў XXI стагоддзі? Каб ведаць гісторыю сваёй краіны, каб палюбіць сваю мову, каб ганарыцца сваімі продкамі, каб упэўніцца, што і ў нас ёсць шмат цікавага і самабытнага, каб стаць сапраўдным беларусам.

Кірыл Зямлянiк,

вучань сярэдняй школы № 2 г. Турава.

Асабіста для мяне Караткевіч – гэта:
А – арыгінальнасць, аптымізм, адкрытасць, артыстызм.

Б – Беларусь і беларусы.

В – вернасць.

Г – гуманізм, гумар, геній, гонар, грамадзянін.

Д – Дабрыня.

Е (Ё) – ёмістасць, еднасць душаў.

Ж – жыццялюбства.

З – здзіўленне, захапленне, зычлівасць.

І – інтэлігентнасць.

К – класік.

Л – любоў.

М – мужнасць, мудрасць.

Н – незалежнасць, нетрадыцыйнасць, неардынарнасць, натхнёнасць.

О – Орша.

П – памяць пра продкаў, праца, падарожжа, патрыятызм.

Р – рамантычнасць, рэальнасць, розум, духоўная рэстаўрацыя.

С – сардэчнасць, сумленне, сталасць, самабытнасць.

Т – творчасць.

У(Ў) – унёсак у беларускую і сусветную літаратуру, усмешліваць.

Ф – філасофія, фантазія.

Х – хрэстаматычнасць.

Ц – цікавасць.

Ч – чуласць.

Ш – шчырасць, шчасце.

Э – літаратурны эксперымент.

Я – як моры, зоры і азёры.

Ірына Інодзіна,

вучаніца гімназіі № 19 г. Мінска.

Дзякуючы творам Караткевіча, у якіх пададзены на дзіва просты, але глыбокі і адначасова пяшчотны, гераічны і святы вобраз Беларусі, я зразумела, што зямля буслоў, замкаў, пушчаў і тысяч азёр – гэта мая зямля, “зямля пад белымі крыламі”. Адзіная. І назаўсёды. Яго творы то светлыя і чыстыя, як сляза, то звонкія і задорныя, то журботныя і адзінокія. Але з ім лёгка і спакойна на душы. Такі мой Караткевіч. Мой субяседнік. Ён мой сябар і дарадца.

Агата Буневіч,

вучаніца Маладзечанскай сярэдняй школы № 1 імя Янкі Купалы.

Ты быў! Ты ёсць! Заўсёды будзеш!..
Старонкі памяці тым будзіш,
Дзе Вячка, Пасіёра, Каліноўскі,
Грыневіч, Гораў, Серакоўскі,
Сапега, Мураўёў, Арсень Станевіч,
Луцэвіч, Радзівіл, Бачко, Кунцэвіч...
Ты быў! Ты ёсць! Ты будзеш з намі,
Як тонкі водар над палямі,
Як вольны, безупынны вецер,
Што шпарка лётае па свеце.
Ты быў! Ты ёсць! Ты будзеш вечна –
Звычайны, просты, чалавечны,
Нястомны, спешны падарожнік...
З крыжом ля сэрца. Не бязбожнік...
Ты быў! Ты ёсць! Ты побач з намі!..
Звініш герояў галасамі.
Запомнішся такім навек –
Пісьменнік, Творца, Чалавек!

Іна Лугаўцова,

вучаніца сярэдняй школы № 9 г. Оршы.

Маё пакаленне падлеткаў “жыве” ў інтэрнэце, у гэтым свеце “лайкаў і рэпостаў”. Не хапае той духоўнасці, якая не адно стагоддзе фарміравалася інтэлігенцыяй нашага краю. Яна ў кнігах, старажытных фаліянтах, гістарычных дакументах, і дзякуючы беларускім пісьменнікам яна знайшла свой працяг у творах мастацкай літаратуры. Майму пакаленню не хапае духоўнасці і, на мой погляд, інтэлігентнасці, дабрыні, чуласці, спагады, а гэтаму могуць навучыць творы мастацкай літаратуры – творы В. Быкава, Я. Купалы, Н. Арсенневай, Л. Геніюш, М. Багдановіча... А перавагу я сёння аддам Уладзіміру Караткевічу. Не толькі з нагоды юбілею. Уладзімір Сямёнавіч вучыць мяне любові ў “Сівой легендзе”, чалавечай годнасці ў аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха”, любіць жыццё ва ўсёй яго праяве ў аповесці “Лісце каштанаў”, вяртае да гістарычнага мінулага і фарміруе маю грамадзянскую пазіцыю ў рамане “Каласы пад сярпом тваім”. Пісьменнік вучыць мяне любіць маю зямлю, маю бацькаўшчыну, маю Айчыну. Мне вельмі хочацца, каб усё гэта стала першаасновай для майго пакалення, бо ад гэтага залежыць, што мы пакінем сваім нашчадкам...

Настасся Халадок,

вучаніца гімназіі № 1 г. Салігорска.

Творы Уладзіміра Сямёнавіча вучаць нас добраму, вечнаму. Таму іх трэба чытаць і ў XXI, і ў XX... Заўсёды! Яны вечныя, яны непаўторныя, поўныя яскравых думак, любові Беларусі і беларускага народа, шчырыя, павучальныя, такія, якімі павінны быць сапраўдныя шэдэўры мастацкай літаратуры! Увесь цывілізаваны свет чытае і ўзбагачаецца інтэлектуальна і духоўна.

Яму не было прысвоена званне народнага. Але час вынес свой вердыкт. Яго творы чыталіся, чытаюцца і будуць чытацца...

Хто не спазнаў літаратуры нашай велічы,
Хто на гісторыю з пагардаю глядзіць,
Таму параю я: чытайце Караткевіча,
Каб на Радзіме ды манкуртамі не быць.

Лізавета Жартун,

вучаніца Сароцкай сярэдняй школы
Любанскага раёна.

Інга ПІНГОЛЬ,

навуковы супрацоўнік
лабараторыі гуманітарнай адукацыі,
метадыст упраўлення дыстанцыйных
адукацыйных паслуг
Нацыянальнага інстытута адукацыі.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Спадчына

ВЕТКАЎСКАЯ ІКОНА: РАЗВІЦЦЁ СТАРАЖЫТНАЙ ІКАНАГРАФІІ “ПАКРОЎ” У СТЫЛІ РАКАКО

Заканчэнне. Пачатак у № 1.

ІКАНАГРАФІЯ З ДВУМА ПАКРОВАМІ – СТЫЛІЗАЦЫЯ ПАД XVI ст.

Другі помнік – “Пакроў” канца (?) XVIII ст. (КП 934/5)*. Ён выкананы для веткаўскага Пакроўскага храма пасля другой “выганкі” Ветки ў 1764 г., нібыта ў маскоўскім стылі, і патрабуе асаблівага разгляду. Жывапіс іконы стылізаваны пад XVI ст. Магчыма, гэта алюзія на гістарычны прэцэдэнт, паколькі першы ікана-стас Ветки належаў стылю часоў Івана Грознага. Абраз уяўляе відавочны канструкт іканаграфічных тыпаў (за аснову ўзяты наўгародскі) з тымі ж двума пакровамі. Цудоўны твор з калекцыі Веткаўскага музея нечакана перагукаецца з *трэцім* помнікам – “темновидным” маленькім абразом, аформленым пад даўніну, з каўчэгам. Гэты “Пакроў” з дзвюма тканінамі раней у калекцыі ДГМ вызначаўся як наўгародскі XVI ст. Апошнія даследаванні прывялі да высновы, што і гэты стылізаваны пад даўніну абраз мае аналаг у Веткаўскім узоры (КП 934/5) і, мабыць, з’яўляецца “стараверскай імітацыяй”, твораў “паўднёва-рускага стараверскага мастацкага цэнтра, названага Веткаўскай іконай” [12, с. 40 – 41]. На наш погляд, гэтая

* Захоўваецца ў ВМСБТ.

Фрагмент абраза “Пакроў” з храма ў Навазыбкаве.
Апошняя трэць XVIII ст.

Абраз
“Пакроў”
з храма ў
Навазыбкаве.
Апошняя трэць
XVIII ст.

“імітацыя пад даўніну” натуральная для стылю так званага беспapoўскага іканапісу (у тым ліку і для знакамітых Мсцёры, Палеха і г. д.). Вядомыя ў рэгіёне Ветка – Старадуб’е помнікі падобнага тыпу маюць стылістычныя адметнасці і звязваюцца з беспapoўскім складнікам “веткаўскага космасу”, больш за ўсё прадстаўленым у слабодах і спадчыне Старадуб’я. Характэрны “карычневы каларыт” спалучаецца ў творах з пранізлівай музычнасцю архаічных лаканічных ліній графікі. Абразы арыентуюцца на рэліквійны характар спадчыны, на пачымнелыя “дзедаўскія” ўзоры. Помнікі названага кірунку апублікаваны ў нашых выданнях [20, с. 175 – 177, 179]. Гэта творы Ф. Галявіна і Г. Фралова. Сям’я выхадца са старадубскай слабады Міцькоўкі беспapoўца Яфіма Фралова заснавала іканапісную майстэрню на беразе Чудскага возера, вядомага анклавамі беспapoўцаў-федасееўцаў. Яны дзясяткамі тысяч насельнікаў абжылі гэты бераг [35]. Пасля лёс Фралова прадоўжыўся ў творчасці яго вучняў.

Адзін з іх, Сафронаў, працягнуў традыцыі старажытнарускага іканапісу і прадставіў “рускую ікону” ў Еўропе XX ст. – у Францыі, Ватыкане, Італіі [18, с. 145 – 151].

**“ПАКРОЎ” XVIII ст. І РАЗВІЦЦЁ РАКАЙЛЬНЫХ РЫС
ІКАНАГРАФІІ**

Існуе шэраг помнікаў, на якія, безумоўна, паўплываў веткаўскі “падвойны” “Пакроў” сярэдзіны XVIII ст., выкананы ў стылі ракако. Некалькі гадоў таму быў страчаны падобны абраз з храма ў Навазыбкаве (*чацвёртты* помнік у нашым пераліку). Гэты твор магчыма датаваць апошняй трэцю XVIII ст. – часам пераносу веткаўскай Пакроўскай царквы на Старадубшчыну.

Як і абраз з Раманавай Слабады, навазыбкаўскі помнік падае істотнае пашырэнне кампазіцыі. Такая, напрыклад, дэталізацыя прасаторавага асяроддзя на “зямным узроўні”. Выява ўлахернскага цуду нібы ў “родным храме”, з яго абразамі і людзьмі, – з’ява, што перш за ўсё ўзнікае ў распрацоўках сюжэта “Пакроў” на ўкраінскіх і беларускіх землях [26, с. 46]. Натуральна, што менавіта Ветка магла асабліва пільна перапрацоўваць блізка ёй матыў беларускага і ўкраінскага мастацтва. Як і ў раманаўскім “Пакрове”, Багародзіца намалёвана ў позе Аранты і акружана “веткаўскім” кольцам сямі архангелаў.

Навазыбкаўскі “Пакроў” з прыватнага збору.

Образ “Пакроў” з калекцыі Бранскага музея.

Найменныя архангелы – тэма заходняга паходжання, але “на Ветцы” гэты матыў сімвалічна адпрацаваны. Ён атрымаў традыцыйную геаметрычную форму кольца-“славы” і ў такім выглядзе ўведзены як частка кампазіцыі ў вялікую колькасць іканаграфічных сюжэтаў. Так выяўляла сябе духоўная ідэя пра паўнату “сусветнага служэння”, вельмі важная для веткаўскай царквы.

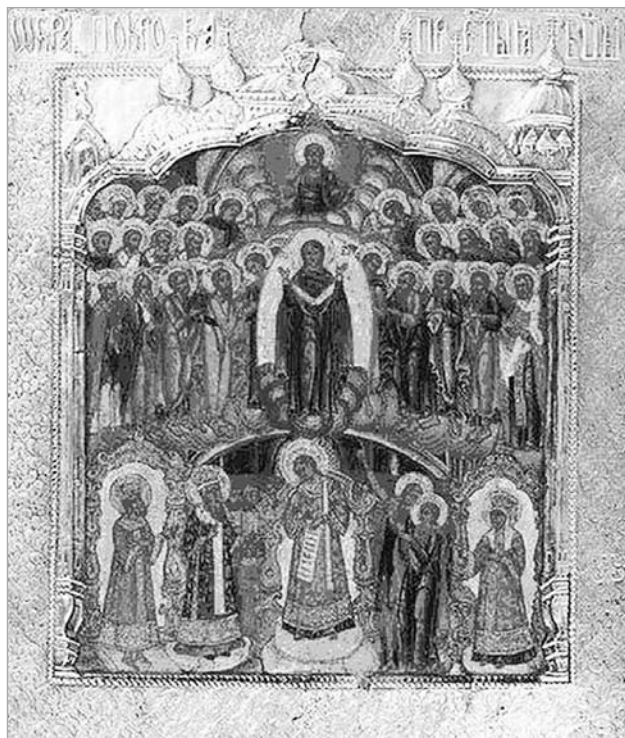
У прыватным зборы захоўваецца вядомы нам па фатаграфіі пяты “Пакроў”, які, паводле легенды, паходзіць з Навазыбкава. Блізкасць гэтага хатняга абраза да навазыбкаўскіх помнікаў, асабліва да храмавага “Пакрова”, пацвярджаецца ракайльным духам дэкору, дзясяткамі супадзенняў і “цытат” у дэталях кампазіцыі, каларыце.

Разглядаючы кампазіцыі з падвойным пакровам, далучым да іх бачаныя намі ў 1990-я гг. у зборы Дзяржаўнага гістарычнага музея (Масква; далей – ДГМ) дзве выявы “Пакрова” XVIII ст. (*шосты і сёмы* помнікі з нашага пераліку). Яны дэманструюць відавочнае веткаўска-старадубскае паходжанне. Адзін з помнікаў (№ 58610, I VIII 2025) быў пазней апублікаваны супрацоўніцай ДГМ Л. Карнюковай [12, с. 32 – 42]. Архітэктара храма на іконе перадае цэласнасць ракайльнага ладу: франтон асіметрычны, каларыт па-веткаўску цёплы і нават палымяны. Другі твор (№ 83945, I VIII 4095) кампазіцыйна таксама мае два “пакровы”, аднак амафор заменены гарызантальным суюем з тэкстам малітвы ў руках Марыі.

Абраз "Пакроў" з калекцыі Дзяржаўнага гістарычнага музея (Масква). XVIII ст.

Восьмы помнік, што належыць калекцыі Бранскага музея [37], уяўляе неабходную пра-межжавую прыступку ў развіцці веткаўскай іканаграфіі паміж храмавым навазыбкаўскім "Пакровам" і іконай з прыватнага збору. Асаблівасці арнаменту, мэблі і архітэктуры ракако, з жывым адчуваннем яго рытму, праходзяць тут дэкара-

Абраз "Пакроў" з прыватнага збору.
Пачатак XVIII ст.

тыўнае засваенне, што сведчыць пра больш позняе выкананне твора.

Аналіз апублікаванага ў інтэрнэце матэрыялу даў яшчэ некалькі прыкладаў іканаграфіі "падвойнага пакрова" паводле ўзораў часу і стылю Ветка (XVIII – XIX стст.). Так, *дзявяты* абраз пачатку XVIII ст., што захоўваецца ў прыватным зборы [38], мае безумоўна веткаўскае паходжанне.

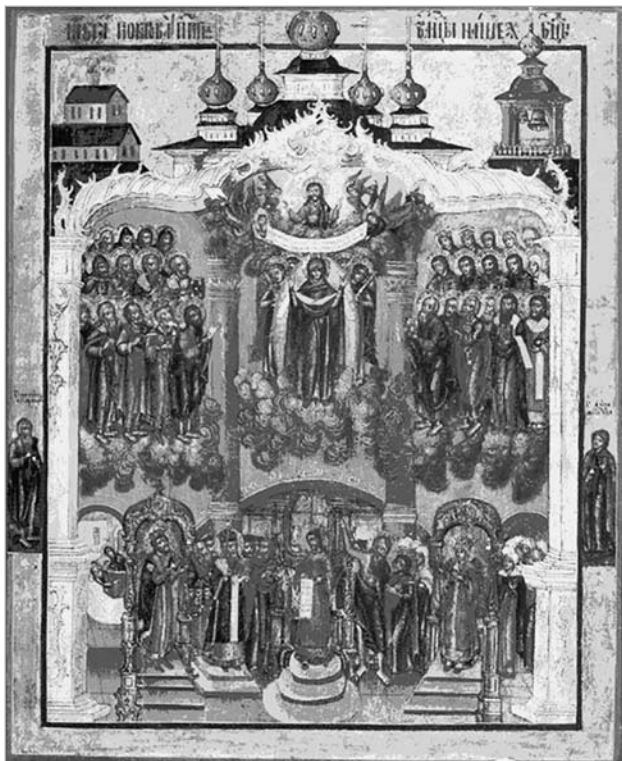
Выстаўлены ў кіеўскім салоне *дзясяты* помнік вызначаецца дакладна і адназначна: Ветка, пачатак XIX ст. [39]. *Адзінаццаты* помнік з аўкцыёну пазначаны старадубскім паходжаннем: г. Навазыбкаў Бранскай вобласці, XIX ст. [40]. Грубасць мадэліроўкі ў ім сведчыць пра частковую страту адчування прасторы і формы.

Нарэшце, *дванаццаты* помнік, выдатны твор з Санкт-Пецярбурга, датуецца 1840 – 1850 гг. [37]. Архітэктура ракако ў ім яшчэ больш вытанчаная, гэта адзіны ўзор, дзе ўвесь храм белы. Названы помнік гістарычна засведчыў сувязь старавераў Ветка і Пецярбурга. Каларыт і адчуванне рэалій тут ужо іншыя: хутчэй за ўсё, яны перадаюць менавіта пецярбургскі вопыт мастака і дух "другога ракако", што наступіла пасля 1830 г.

Некалькі твораў захоўваюць рытмічную схему "падвойнага пакрыва", але замяняюць мафорый у руках анёлаў на скрутак. Гэта вышэйзгаданы "Пакроў" з калекцыі ДГМ, а таксама

Абраз "Пакроў" веткаўскага паходжання.
Пачатак XIX ст.

Абраз “Пакроў” з Санкт-Пецярбурга. 1840 – 1850 гг.

Навазыбкаўскі “Пакроў” з прыватнага збору. XIX ст.

ўральскі прорыс “Пакрова” 1851 г.: там гарызантальны разгорнуты скрутак знаходзіцца ў руках анёлаў над Марыяй, сама ж яна трымае амафор [31, с. 338; іл. 183]. Падобная стылістыка максімальна блізкая да веткаўскай, улічваючы рэальны ўдзел Веткі ў складанні ўральскага стараабрадніцкага стылю. Адчуваецца дынамічны рытм у постацях. Аднак найважнейшы прыём Веткі – калоны па баках выявы храма, што фланкіруюць кампазіцыю, з іх функцыяй “увядзення” – ужо не назіраецца.

1860-мі гадамі датуецца абраз з сувоем у руках анёлаў і амафорам у Марыі, з паметай “Паўночная Русь” [10]. Гэтая кампазіцыя, уключаючы архітэктурны антураж, арнамент і падачу складак у вопратцы, не абмінула “веткаўскага следу”. “Замены”, напоўненыя сімволікай, сведчаць пра варыятыўнасць іканаграфіі, яе развіццё.

Такім чынам, сярод выяўленых і разгледжаных помнікаў з “падвойным покрывам” колькасць выкананых “падчас Веткі” ў чыстым веткаўскім стылі ўзрастае да дванаццаці. Гэта пераважная большасць сярод вядомых твораў. У шэрагу іншых узораў прасочваюцца рысы ўзаемадзеяння з веткаўскім стылем. Гэта дазваляе ставіць пытанне пра ролю Веткі ў захаванні і развіцці зводу, які аказваецца не “стараверскім мудраваннем”, а працягам духоўнай лініі яшчэ адной, глыбіннай па часе і сімволіцы іканаграфіі.

Уяўляецца, што схема “з двума пакровамі” заслугоўвае надання ёй статусу асобнага іканаграфічнага зводу нароўні з вядомымі “наўгародскім” і “растова-суздальскім”. Прычым усе іканаграфічныя тыпы аказваюцца ў значна больш шырокай парадыгме іканаграфічных схем “Пакрова”, якія адлюстроўваюць сапраўдныя пошукі духоўнага напаўнення вобраза і сродкаў яго мастацкага выражэння. Гэтая парадыгма тут не разглядалася, але “на Ветцы” яна прадстаўлена ва ўсёй паўнаце і з невядомымі раней варыянтамі. Сярод іх і гісторыя ўзнікнення ў XVII ст. “маскоўскага бакавога” зводу “Пакроў” [16] з выявай Марыі ў профіль. Звязаная з найстаражытнейшым зводам на суздальскіх “Залатых варотах” XIII ст., названая іканаграфія паслужыла ўзорам для стараабрадніцкіх літых абразкоў “Пакроў”, што таксама пераводзіць рэліквійны пошук менавіта ў стараабрадніцкае светаадчуванне [11]. Таксама пераканаўча веткаўскія заваёвы выявіліся ва ўзаемадзеянні іканалісу (а таксама кніжнага і ўсіх прыкладных мастацтваў) з мастацтвам ракако. Стыль Веткі стаў, мабыць, адным з апошніх актыўных імпульсаў старажытнага прасторавага мыслення. “Зрыфмаваныя” ў шэрагу “нелінейных” фармальных прыёмаў, прыкметы Новага часу ўвайшлі ў мікракосм веткаўскай іконы. Яе мова ўключыла ракако ў цэласную сістэму сваіх прасторавых пабудоў. Развіццё кампазіцыі “Пакроў” – выразны прыклад гэтага працэсу.

Спис літератури

1. **Аверинцев, С. С.** София-Логос. Словарь : собр. сочинений / С. С. Аверинцев; под ред. Н. П. Аверинцевой и К. Б. Сигова. – Киев : Дух і літера, 2006. – 912 с.
2. **Александрович, В.** Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія / В. Александрович. – Львів : Національна академія наук України, інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича; Друк ТзОВ "Простір-М", 2010. – 486 с.
3. **Алтарны жывапіс Беларусі XVIII – XIX стст.** : каталог выстаўкі. – Мінск : ТАА «Лічбавая друкарня "Каларада"», [б / г].
4. **Брюсова, В. Г.** Гурий Никитин / В. Г. Брюсова. – М. : Изобразительное искусство, 1982. – 272 с.
5. **Восточнохристианские реликвии** / редактор-составитель А. М. Лидов. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 656 с.
6. **Нечаева, Г. Г.** Покров. Храмовая икона из Романовой Слободы / Г. Г. Нечаева // Голоса ушедших деревень / Г. Г. Нечаева [и др.]; под общ. ред. Г. Г. Нечаевой. – Минск : Беларус. наука, 2008.
7. **Гребенюк, Т. Е.** Технично-технологическое своеобразие ветковских икон / Т. Е. Гребенюк // Старообрядчество : история, культура, современность. Вып. 6. – М. : Музей истории и культуры старообрядчества, 1998. – С. 66 – 70.
8. **Живая вера. Ветка** / сост. Г. Г. Нечаева, О. Д. Баженова; авт. текста Г. Г. Нечаева. – Минск : БелЭн, 2012. – 472 с.
9. **Ікананіс Беларусі XV – XVIII стагоддзяў** / Н. Ф. Высоцкая. – Мінск : Беларусь, 1992. – 230 с.
10. **Иконы** : галерея икон Богородицы, Христа и святых, иконография, иконопись [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.google.by.
11. **Карпенко, Е. В.** "Образ литой, старинный..." Медное художественное литье XII – XX вв. из собрания Национального художественного музея Республики Беларусь : каталог / Е. В. Карпенко. – Минск : Белпринт, 2006. – 175 с.
12. **Корнюкова, Л.** Иконы Ветки в собрании Государственного Исторического музея / Л. Корнюкова // Антиквариат. Предметы искусства и коллекционирования. – 2008. – № 12 (63). – С. 32 – 42.
13. **Кулагин, А. Н.** Архитектура и искусство рококо в Белоруссии : (В контексте общеевропейской культуры) / А. Н. Кулагин. – Минск : Наука и техника, 1989. – 240 с.
14. **Лидов, А. М.** Иеротопия. Пространственные иконы и образы-парадигмы в византийской культуре / А. М. Лидов. – М. : Феоория : Дизайн. Информация. Картография : Троица, 2009. – 352 с.
15. **Лидов, А. М.** Пространственные иконы как перформативный феномен / А. М. Лидов // Пространственные иконы. Текстуальное и перформативное : материалы международного симпозиума / ред.-составитель А. М. Лидов. – М. : Индрик. – С. 10 – 20.
16. **Липатова, С.** Покров Пресвятой Богородицы : иконография праздника в искусстве Древней Руси / С. Липатова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.Pravoslaie.ru/jurnal/4515.htm.
17. **Локтев, В. И.** Барокко от Микеланджело до Гварини (проблема стиля) : учеб. пособие / В. И. Локтев. – М. : Архитектура-С, 2004. – 490 с.
18. **Мануйлов, Ю.** Заметки о деятельности иконописной мастерской Г. Е. Фролова / Ю. Мануйлов // Антиквариат. – 2010. – № 7 – 8 (78). – С. 145 – 151.
19. **Нечаев, В. Н.** Нутровые палаты в русской живописи XVII в. / В. Н. Нечаев // Русское искусство XVII века / Государственный институт истории искусств. – Ленинград : Academia, 1929. – С. 27 – 62.
20. **Нечаева, Г. Г.** Ветковская икона / Г. Г. Нечаева. – Минск : Четыре четверти, 2002. – 272 с.
21. **Никольский, Н. М.** История русской церкви / Н. М. Никольский. – Минск : Беларусь, 1990. – 541 с.
22. **Нячаева, Г. Р.** Два "Пакровы" з Веткаўшчыны / Г. Р. Нячаева // Мастацтва. – 2007. – № 2. – С. 52 – 55.
23. **Овчинников, А. Н.** Суздальские золотые врата / А. Н. Овчинников. – М. : Искусство, 1978. – 35 с.
24. **Переводы с древних икон, собранные и исполненные В. П. Гурьяновым** / текст А. И. Успенского. – М. : Изд-во православного Братства во имя Всемилостивого Спаса, 1992.
25. **Попов, Г. В.** Живопись и миниатюра Москвы середины XV – начала XVI века / Г. В. Попов. – М. : Искусство, 1975. – 332 с.
26. **Пуцко, В. Г.** Украинские и белорусские иконы Покрова XVII – XVIII вв. : истоки иконографической схемы / В. Г. Пуцко // Белорусский сборник : ст. и материалы по истории и культуре Белоруссии. Вып. 2. – СПб. : РНБ; Междунар. ассоциация белорусистов, 2002. – С. 34 – 45.
27. **Раушенбах, Б. В.** Пространственные построения в древнерусской живописи / Б. В. Раушенбах. – М. : Наука, 1975. – 183 с.
28. **Смирнова, Э. С.** Живопись Великого Новгорода. Середина XIII – начало XV века / Э. С. Смирнова. – М. : Наука, 1976. – 389 с.
29. **Стерлигова, И. А.** Святыни Успения Богородицы в произведениях древнерусского искусства XII – XIV вв. / И. А. Стерлигова // Восточнохристианские реликвии / ред.-состав. А. М. Лидов. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 553 – 569.
30. **Тэмперны жывапіс Беларусі канца XV – XVIII стагоддзяў** : каталог (аўтар-складальнік Н. Ф. Высоцкая). – Мінск : Беларусь, 1986. – 207 с.
31. **Уральская икона. Живописная, резная и литая икона XVIII – начала XX в.** – Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 1998. – 352 с.
32. **Успенский, Б. А.** Семиотика искусства / Б. А. Успенский. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1995. – 360 с.
33. **Этингоф, О. Е.** Образ Богородицы. Очерки византийской иконографии XI – XIII веков / О. Е. Этингоф // М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 312 с.
34. **Biskupski, R.** Ikony w zbiorach polskich / R. Biskupski. – Warszawa, 1991. – XX с.
35. **Eberhard, K.** Vetka / K. Eberhard // Unbekanntes Russland Ikonenmalerwerkstätten der Altgläubigen im 18. und 19. Jahrhundert : Vetka, Guslicy, Nev'jansk und die Werkstatt Frolov in Raja. – Frankfurt am Main : Henrich Editionen, 2010. – 176 s. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://osnova777.narod.ru/photoalbum/fldedda3-80d9-11dd-9f56-001cc068fe8a.gif>.
36. **Антиквариат.** – 2010. – № 6 (77). – С. 12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vgostyahukudesnitsi.blogspot.com/2011/10/blogpost_14.html.
37. **Белый город** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.belygorod.ru.
38. **Аукционный Дом "Телос"** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gelos.kiev.ua/salon/icon.php>.
39. **Икона "Покров Пресвятой Богородицы"** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://blog.i.ua/user/3113102/811433/>.

Галіна НЯЧАЕВА.

Арткул паступіў у рэдакцыю 14 ліпеня 2015 г.

“ПЕСНЯ БЕЛАРУСКІХ ЖАЎНЕРАЎ 1794 ГОДА” ЯК ІНДЫКАТАР ЗАРАДЖЭННЯ МАДЭРНАЙ БЕЛАРУСКАСЦІ ДА 270-ГОДДЗЯ ТАДЭВУША КАСЦЮШКІ

У беларускай літаратуры не існуе, так бы мовіць, касцюшкіяны, хоць напачатку такія тэндэнцыі назіраліся. Яшчэ пры жыцці героя ўзніклі і працяглы час бытавалі ў народным асяродку песні, звязаныя з імем Тадэвуша Касцюшкі. Беларусы шанавалі памяць пра яго. У легендах, паданнях, песнях, як сведчаць зборы М. Федароўскага [24, с. 11], захаваліся светлыя ўспаміны пра земляка-заступніка.

Нягледзячы на тое, што ў ваенных канфліктах часоў падзелу Рэчы Паспалітай не ўдзельнічалі шырокія сялянскія масы, у іх асяродку Т. Касцюшка дзякуючы асабістым якасцям змог абудзіць давер і гарачую сімпатыю да сябе, якая дарастала да культуры [7, с. 69; 26; 29] і ўрэшце ўвасобілася ў фальклорных і аўтарскіх творах.

Беларускі касцюшкаўскі паэтычны цыкл канца XVIII – пачатку XIX ст. узбагачаны такім каларытным і загадкавым здабыткам, як “Песня беларускіх жаўнераў 1794 года”. Гэта – ананімны твор, што, паводле каментарыяў да “Анталогіі беларускай паэзіі” [1, с. 597 – 598], мае ўкраінскі і польскі аналагі; урыўкамі з яго адкрываецца другое выданне хрэстаматы “Беларуская літаратура XIX стагоддзя” [2, с. 8] (у гэтых публікацыях “Песня...” адаптавана да сучаснага правапісу). Названы тэкст працягваў фарміраванне культуры асобы Т. Касцюшкі на землях Рэчы Паспалітай, пачатак якога ўзыходзіць да ваенных падзей 1792 г. [32, с. 156].

Лёс “Песні беларускіх жаўнераў 1794 года” складаны. «У верасні 1935 года, у сувязі з VI з’ездам польскіх гісторыкаў, бібліятэка Віленскага ўніверсітэта арганізавала выстаўку, прысвечаную мінуламу літоўска-беларускіх зямель. Адзін з арганізатараў выстаўкі, вядомы калекцыянер Міхал Бранштэйн, падрабязна апісаў экспанаты выстаўкі ў II томе “Дзённіка VI агульнага з’езда польскіх гісторыкаў у Вільні”. У якасці аднаго з найбольш рэдкіх экспанатаў ён назваў рукапіс невядомай “Песні беларускіх жаўнераў” з 1794 года. Аднак сам тэкст твора ні тады, ні пазней апублікаваны не быў, а сляды яго згубіліся» [10, с. 37]. Адам Мальдзіс з дапамогай Генадзя Кісялёва змог адшукаць рукапіс у фондзе (рук. 970, с. 1 – 4) аддзела рукапісаў Цэнтральнай бібліятэкі АН Літоўскай

ССР*. Гэта чатыры старонкі створанага лацінскай графікай рукапіснага тэксту з выдавочнымі арфаграфічнымі прыкметамі XVIII ст.

Адным з першых на твор звярнуў увагу Антон Луцкевіч, які пісаў у 1935 г.: “Са зместу вершу і спосабу звяртаньня да беларускага люду становіцца ясным, што мы маем перад сабою твор інтэлігенткі, праўдападобна пісаны прадстаўніком мясцовага зямянства, які такім шляхам – шляхам прамаўленьня да беларусаў, якія раней служылі ў войску, у іх роднай мове – жадаў актывізаваць іх і прыцягнуць да збройнага змаганьня за вызваленне Рэчы Паспалітай плячом да пляча з польскім грамадзянствам” [9, с. 210]. Гэтая думка пераклікаецца з меркаваннем даследчыка паўстанцкай паэзіі Ю. Новака, які лічыць стварэнне песень-пабудак сялянскай гаворкай зразумелым, бо яны прызначаліся для агітацыі селяніна; прычым, як дадае А. Вальтанюўскі, большая частка паэзіі пра рацлавіцкія падзеі ўзнікла ў Кракаве, у акадэмічным асяродку [31, с. 16].

Наяўнасць украінскай і польскай версій “Песні...” патрабуе іх дэталёвага і шматаспектнага гісторыка-кампаратывісцкага вывучэння, што дазволіла б паглыбіць усебаковы аналіз усіх трох тэкстаў. Польская песня даступная ў выданні Ю. Харашкевіча, якое змяшчае разглядаемы і шэраг іншых песенных твораў пра тагачасныя падзеі [22].

На думку польскіх даследчыкаў, “Śpiew włościan krakowiaków 1794 r.” таксама складзены кімсьці з акружэння Т. Касцюшкі і стаў улюбёнай песенькай кракаўскіх касінераў [30, с. 133 – 134]. Паміж ім і “Песняй беларускіх жаўнераў 1794 года” можна правесці пэўныя паралелі. Перадусім звяртае ўвагу тоеснасць у рытміцы: абедзве песні напісаны чатырохстопным харэем, прычым кожны радок заканчваецца жаночай клаўзулай (характэрнай для польскамоўнай паэзіі). Не дзіўна, што цалкам супадае і лейтматыў твораў. Выдавочнае змештавае падабенства маюць многія радкі песень (што ўпершыню заўважыў А. Мальдзіс [11, с. 290]). Супаставім больш падрабязна:

* Цяпер гэта Бібліятэка Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka).

“Песня беларускіх жаўнераў 1794 года”	№ радка	“Śpiew włościan krakowiaków 1794 r.”	№ радка
Возьмем косы ды янчаркі...	1	Zućma cepy, biezma piki, Oj da, da, da. Biezma kosy, biezma dzidy, Oj da, da, da	8 – 9
Ну жа, хлопцы! Ну жа жыва. Цяпер маем для нас жніва	9 – 10	Dalej chłopcy – dalej żywo, Oj da, da, da. Otwiera sie dla nas żniwo, Oj da, da, da	1 – 2
Да Касцюшкі ўсе прыстаем	52	A psystajma do Kościuski! Oj da, da, da	40

Як бачым, супадзенні ўказваюць на цесную сувязь паміж творамі, а постаць Т. Касцюшкі ў іх мае аднолькавае значэнне лідара. Лагічна будзе дапусціць, што “Śpiew włościan krakowiaków 1794 r.” з’яўляецца аналагам беларускай “Песні...”. Даказана, што “вытокі беларускіх песень гімнічнага складу ў большай частцы звязваліся з польскай рэвалюцыйнай традыцыяй. У прыватнасці, шмат якія беларускія гімнічныя формы бяруць свой пачатак у творчасці перыяду паўстання Тадэвуша Касцюшкі” [3, с. 223].

Разам з тым А. Мальдзіс адзначае, што «беларускі твор мае самастойны, больш абагульнены характар. У “Спеўцы кракаўскіх сялян” прыгадваюцца канкрэтныя факты і прозвішчы: бітва пры Сломніках (Рацлавіцах), яе герой Барташ Главацкі. Беларускаму сялянину гэтыя назвы і прозвішчы нічога не гаварылі б. Таму ў “Песні” месца канкрэтных рэалій занялі абагульненні» [11, с. 290]. Такое адрозненне з’яўляецца сведчаннем стварэння беларускага варыянта “Песні...” на аснове польскага. Тым больш што існаваў цэлы корпус польскіх паўстанцкіх песень і яны даўно ўведзены ў навуковы зварот (гл., напрыклад: [27]). У той жа час адзначым даволі крэатыўны падыход да беларускага перастварэння першатэксту.

Адам Мальдзіс, прызнаючы паходжанне такіх твораў з “адукаванага асяроддзя” і іх накіраванасць на сялянства, адзначае, што “ў абодвух выпадках мы сустракаемся са свядомай стылізацыяй пад народную песню, увядзеннем дыялектных форм” [11, с. 289]. Даследчык лічыць дыялектныя рысы ў беларускім творы блізкімі да гаворак Слонімшчыны [10, с. 38]. Зрэшты, гэта не з’яўляецца супярэчнасцю, бо аўтар “Песні...” стылізаваў твор пад знаёмую яму народную гаворку.

Ідэя перакладу “Песні...” узнікла пасля публікацыі ў Вільні яе польскага аналогу “Śpiewka włościan krakowiaków” (23 мая 1794 г. у дадатку да выдання “Gazeta Narodowa Wileńska”). Як лічыць польскі даследчык А. Вальтаноўскі, “Śpiewka włościan krakowiaków” інспіравала з’яўленне “Пісні украінців-казаків”, што выйшла з друкарні Віленскай акадэміі.

Што датычыцца ўкраінскага варыянта, то А. Мальдзіс схіляецца да меркавання: “Песня беларускіх жаўнераў 1794 года” паслужыла ўзорам для ўкраінскай “Пісні украінців-козаків”, якая выйшла асобнай лістоўкай лацінскімі літарамі і была знойдзена даследчыкам у вроцлаўскай бібліятэцы “Асалінэум”. Паводле яго вызначэння, паміж беларускім і ўкраінскім творамі значна большая тэкстуальная залежнасць, чым паміж беларускім і польскім; часам узнікае ўражанне, што гэта непасрэдны пераклад. Праўда, у “Пісні украінців-козаків” замест ксяндза з’яўляецца поп, упамінаюцца некаторыя ўкраінскія рэаліі” [11, с. 290].

Правапіс “Песні беларускіх жаўнераў 1794 года” вельмі нагадвае напісанне польскамоўнай “Śpiewki włościan krakowiaków” у яе віленскім варыянце (што з’яўляецца важкім фактарам перастварэння твора з мовы польскай, а не з украінскай, на беларускую). Перш за ўсё кідаецца ў вочы непаслядоўнае ўжыванне літары “у”: у віленскім варыянце “Śpiewki...” яна выкарыстоўваецца як для перадачы гука [й], так і гука [ы], прычым гук [й] можа перадавацца і праз літару “j”; у “Песні...” літара “у” фігуруе аналагічна, г. зн. перадае і [й], і [ы], але ў той жа час гук [й] нярэдка перадаецца і праз літару “i”, якая, у сваю чаргу, служыць для змякчэння зычных і перадачы [i]. Параўнаем:

“Śpiewka włościan krakowiaków”	“Песня беларускіх жаўнераў 1794 года”
Daley Chłopcy daley żywo Otwiera się dla nas żniwo, Rzućwa pługi, rzućwa radło, Trza wojować, kiey tak padło...	Woźmiem kosy dy ianczarki Poydziem hordyie hnuć karki. Niechay Maskal ustupaie, Niechay Bielarusou znaie.

Твор на ўкраінскай мове (паводле публікацыі ў перыёдыку “Dziennik Poznański”) сумяшчае ўсе названыя абазначэнні гукаў [й], [ы]. Гэта, відаць, указвае на знаёмства версіфікатара ўкраінскага варыянта з польскамоўным і беларускамоўным аналагамі. Прынамсі, А. Вальтаноўскі лічыць, што стварэнне “Пісні украінців-козаків” выклікана веданнем менавіта абодвух варыянтаў [32, с. 151].

Ідэалагемы савецкага часу, тагачасная метадалогія абумовілі пэўныя моманты тэндэнцыйнасці ў аналізе такога паважанага даследчыка, якім, несумненна, з’яўляецца А. Мальдзіс. Ён, дарэчы, нават прозвішча “нацдэма” А. Луцкевіча быў вымушаны не згадваць, хоць і скарыстаў некаторыя думкі апошняга. Нягледзячы на сцвярджанне аб патрыятычным і антыімперыялістычным характары песні, А. Мальдзіс указвае на шляхецкую абмежаванасць невядомага аўтара са Слонімшчыны, які «яшчэ ўскладае вялікія спадзяванні на боскую дапамогу, на тое, што “вольнасць” беларусам дадуць пань», і “не зусім разумее розніцу паміж рускім народам і царызмам” [10,

с. 38]. Даследчык, ведаючы, што “прыгонным, якія ўдзельнічалі ў паўстанні, Касцюшка абяцаў значныя палёгкі” [11, с. 218], у іншай сваёй працы, тым не менш, не надае значэння таму, што Т. Касцюшка, чый аўтарытэт быў бясспрэчны ў любых колах, у тым ліку сярод ворагаў, лічыў неабходным адмяніць прыгоннае права, стварыць грамадства вольных людзей [19, с. 220 – 221], што знайшло адлюстраванне і ў песні:

*Вольнасць для нас паны даюць
І за людзей нас прызнаюць.*

Гэта адпавядае пазіцыі будучага кіраўніка паўстання: “Толькі за шляхту ваяваць не буду. Жадаю свабоды для ўсяго народа і толькі для яго гатовы ахвяраваць жыццём”. І ўжо падчас паўстання Т. Касцюшка ўрачыста прысягнуў, што дадзенаму яму ўладу ён выкарыстае для “абароны нашых межаў, для аднаўлення народнага самаўладдзя і ўмацавання ўсеагульнай свабоды”. Больш за тое, сама шляхта не была адназначнай у адносінах да паўстання, бо многія лічылі Т. Касцюшку ледзь не рабаўніком, які прыйшоў пазбавіць іх шляхецкіх вольнасцяў [18, с. 15]. Апрацаваныя архіўныя дакументы сведчаць, што ва ўзброеным выступленні было 50% шляхты, 37% сялян, 10% мяшчан (3% прыпадае на іншыя катэгорыі грамадства), а з тэрыторыі сучаснай Беларусі – адпаведна 44%, 36% і 20% [5, с. 4].

Аляксей Пяткевіч бачыць у “Песні...” пэўны момант паказальнасці для станаўлення нацыянальнай ідэі беларусаў у агульным кантэксце паўстання 1794 г., галоўнай мэтай якога, на думку многіх гісторыкаў, з’яўлялася адраджэнне Рэчы Паспалітай без якіх-небудзь сепаратысцкіх памкненняў. “...Беларуская мова паўстанцкіх песень – вельмі важны паказчык таго, што нараджалася ў гэтым асяродку [шляхецкай інтэлігенцыі] менавіта беларуская свядомасць. <...> [У “Песні...”] адлюстраваны, такім чынам, не дробныя, побытавага ўзроўню клопаты, а кардынальныя пытанні быцця беларускага народу. Ці ж не дзейнічае тут беларуская звышзадача аўтара? Пэўна, што так” [15, с. 133 – 134]. А. Грыцкевіч таксама лічыць, што “ідэя незалежнасці Беларусі была галоўнай падчас паўстання 1794 г.” [6, с. 22].

Мусім зрабіць адступленне і патлумачыць, што, паводле прынятай перыядызацыі, эпоха Новага часу падзяляецца на два прынцыпова розныя для станаўлення нацый перыяды: раннемадэрны і мадэрны. Гэты падзел пачаўся ў канцы XVIII ст. у Францыі і пазней у іншых народаў (палітычных, а не этнічных). Адным з важных паказчыкаў, індыхатараў для вызначэння мяжы названых перыядаў выступае мова. Менавіта пашырэнне сферы яе ўжывання азначала станаўленне нацыянальнае крыло таго ці іншага этнасу. Аднак нават на мадэр-

ным адрэзку, калі пачыналі выкрывалізавацца нацыі, мова, як даводзіць Т. Снайдэр на прыкладзе паўстання 1863 г. і ўдзелу ў ім узначаленых палякамі валынцаў, яшчэ не вызначала нацыі; паўстанні насілі хутчэй палітычны, чым этнічны характар [17, с. 164]. Тым не менш, на наш погляд, з кожным праяўленнем пэўнай мовы, якая да мадэрнага дыскурсу Новага часу не мела палітычнай рэпрэзентацыі (у нашым выпадку маюцца на ўвазе літоўская, украінская і, безумоўна, беларуская мовы падчас існавання Рэчы Паспалітай і пасля яе падзелаў), можна гаварыць пра нацыятворчасць этнасу.

Улічваючы, што “Песня...” мае ўкраінскую ды польскую версіі, яе аўтар свядома выкарыстоўвае беларускую мову і дакладна ідэнтыфікуецца на фоне суседзяў, ужо тады ўсведамляючы нацыянальную дыферэнцыяцыю ў мадэрных катэгорыях Новага часу (у адрозненне ад раннемадэрных), хоць станаўленне мадэрных польскай, украінскай і беларускай нацый адбывалася не сінхронна. Беларусы ў сваім нацыянальным развіцці адставалі ад заходніх і паўднёвых суседзяў, таму так важна, што адзін з варыянтаў песні мае, кажучы словамі А. Пяткевіча, беларускую звышзадачу, – гэта паказчык мінімізацыі разрыву ў развіцці паміж блізкімі народамі, якія ў той гістарычны момант сталі пад сцягі паўстанцаў на чале з Т. Касцюшкам.

Аўтар “Песні...”, скіраванай супраць знешняга агрэсара, выбарам беларускай мовы твора імкнецца данесці ідэі нацыянальна-вызваленчай барацьбы. Робіць гэта на зразумелай большасці мове! Як даводзіць вядомы даследчык нацыятворчых працэсаў ва Усходняй Еўропе Р. Радзік, на ўсходніх землях Рэчы Паспалітай (чытай – Беларусі) “моўнай паланізацыі не саступіла частка сярэдняй, а асабліва дробнай шляхты” [16, с. 67]. З іншага боку, аўтар даследаванай песні бачыць (магчыма, толькі падсвядома) далейшае развіццё этнічных працэсаў у гэтым рэгіёне, якія вялі да ўсведамлення ўласнай беларускасці, дыферэнцаванай ад асветніцкай палышчызны.

“Нацыя, на думку ідэолагаў эпохі Асветніцтва, павінна быць зуніфікавана згодна з нормай, прынятай ва ўсёй дзяржаве, пры поўнай інтэграцыі з ёю лакальных супольнасцяў, рэлігійных і моўных меншасцяў, груп, якія адрозніваюцца звычаямі – аднак не з пункту гледжання на нібыта вышэйшасць этнічна-культурнай сферы, якая яе ўтварае, а перадусім прымаючы пад увагу лепшае кіраванне такім грамадствам, большую магчымасць канцэнтравання на ажыццяўленні асветніцкіх лозунгаў”, – цытуем далей Р. Радзіка [16, с. 68 – 69]. Што ж тады магло азначаць стварэнне аўтарскай (нароўні з народнымі) песні на беларускай мове? Такі мастацкі твор відавочна ішоў у разрэз “канцэнтраванню на ажыццяўленні

асветніцкіх лозунгаў! На нашу думку, гэта найперш азначала, што Асветніцтва завяршала сваё існаванне, саступаючы месца новай эпосе – з лозунгамі “свабоды, роўнасці, братэрства”.

Сам Т. Касцюшка, паводле М. Нікалаева, “лічыў патрэбнымі і неадкладнымі прымусовыя меры па паланізацыі беларускага сялянства” [14, с. 232]. Славуты ліцвін казаў пра русінаў (май 1789 г.): “Трэба іх прывучыць да польскай мовы... З часам у іх увойдзе польскі дух” (паводле [16, с. 72])*. Таму наўрад ці Т. Касцюшка пагадзіўся б з абеларушваннем сябе ў кантэксце мастацкіх твораў. Аднак заўважана, што ліцвінскі патрыятызм не супярэчыў патрыятызму Рэчы Паспалітай і ў інтэнцыях Т. Касцюшкі стаяў перадазе інтарэсаў супольнай дзяржавы двух народаў. Больш за тое, паводле А. Латышонка, “у асобе Касцюшкі мы назіраем столькі праяваў беларускасці, колькі іх магло быць у дадзеных гістарычных абставінах” [8, с. 393].

Як ні парадасальна, але меркаванне М. Нікалаева, падмацаванае словамі самога Т. Касцюшкі, зусім не супярэчыць пазіцыям таго ж А. Латышонка. Неабходна ўлічваць час, кантэкстам якога былі абумоўлены тыя словы героя. З гэтай нагоды дазволім сабе шырокае цытаванне ўкраінскай даследчыцы Н. Якавенкі: “Варта нагадаць, што ў апошняй трэці XVIII ст. нямецкая мова была абвешчана абавязковай у поліэтнічнай Аўстрыі, а ў Францыі, ахопленай полымем рэвалюцыі, захаванне рэгіянальных моўных адрозненняў трактавалася як прыкмета контррэвалюцыі, бо, як казаў у 1794 г. дэпутат Канвента Бертран Барэр дэ В’ёзак [Barère de Vieuzac], мова вольнага народа павінна быць адна і тая ж для ўсіх. Падобныя ідэі сустракаем і ў палітычнай думцы Рэчы Паспалітай. Напрыклад, будучы правадыр паўстанцаў Тадэвуш Касцюшка ў 1789 г. пісаў, што рашэнне ўкраінскай праблемы немагчымае без прызвычаення да польскай мовы, у тым ліку – нават дзякуючы ўкараненню яе ў царкоўны абрад, бо толькі так з часам у іх увойдзе польскі дух. Моўная асіміляцыя ўкраінскага народа ўспрымалася і як залог яго ляальнасці, паколькі, як падкрэсліваў адзін з самых выбітных дзеячаў эпохі рэформаў Гуга Калантай, бунты ўспыхвалі заўсёды толькі там, дзе нізі не ўмелі гаварыць па-польску” [20].

Таму пры ўсім сваім ліцвінскім патрыятызме Т. Касцюшка не мог выступаць за роўнасць роднай мовы з польскай, якая да таго часу выйшла далёка за межы Польшчы, запаланіўшы і на Беларусі фактычна ўсе сацыяльныя нішы, акрамя размоўнай і фальклорнай (гэта даказваюць і

мастацкія творы канца XVIII – пачатку XIX ст.). Т. Касцюшка імкнуўся за прагрэсам, а заступніцтва рэгіянальнай мовы рабіла б яго рэакцыянерам (з тагачаснага гледзішча) або чалавекам, які значна апераджаў свой час (калі глядзець з XX і XXI стст.): фактычна толькі ў XX ст. стала канчаткова ясна, што «новыя нацыі» Цэнтральнай і Усходняй Еўропы фармуюцца на этнічна-моўна-культурных падставах, а не на гістарычна-палітычных» [4, с. 193]. Таму нараджэнне падобных да разгледаных мастацкіх твораў на беларускай мове – першы сігнал узыходжання мадэрнай беларускай нацыі, нягледзячы на ўсе песімістычныя прагнозы і дэструктыўныя акалічнасці. Т. Касцюшка хоць і “выказваўся ў падтрымку добраахвотнай паланізацыі”, але «не прымаў нікчэмнага “нацыянальнага эгаізму”, верыў у міжнароднае братэрства народаў» [4, с. 198].

Такім чынам, феномен “Песні беларускіх жаўнераў 1794 года” дае магчымасць зрабіць пэўныя высновы і выказаць некаторыя меркаванні. Нягледзячы на тое, што паўстанне 1794 г. было агульным на тэрыторыі Польшчы і ВКЛ, інсургенты выразна бачылі сваю этнічную аўтэнтычнасць і праяўлялі нацыянальную самаідэнтыфікацыю; вылучалася беларуская пасіянарная плынь, у якой бачыцца запачаткаванне сучаснага беларускага народа. Узровень той самаідэнтыфікацыі быў дастатковым, каб не быць ігнараванай высокапісьменным аўтарам “Песні...”: яна не з’яўлялася літаратурна-музычным творам з разраду “kunst für kunst”, а мела практычны характар, а значыць, была разлічана на пэўную аўдыторыю. Паводле гэтага твора, паўстанне мела патрыятычныя мэты: інсургенты выступаюць супраць захопнікаў радзімы, разам з тым пры агульнасці падзей на польскіх і беларускіх землях не назіраецца падладжвання пад агульны патрыятызм у святле польскай нацыянальнай ідэі таго часу. Кіраўнік паўстання ў “Песні беларускіх жаўнераў 1794 года” – Тадэвуш Касцюшка – успрымаецца сваім, без намёку на адчужанасць ад беларускага этнасу.

Спіс літаратуры

1. **Анталогія беларускай паэзіі** : у 3 т. / рэдкал. : Р. Бардулін [і інш.]; уклад. А. Мальдзіс [і інш.]; рэд. і аўтар прадм. Н. Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1993. – Т. 1. – 622 с.
2. **Беларуская літаратура XIX стагоддзя** : хрэстаматыя / склад. і аўт. камент. А. А. Лойка, В. П. Рагойша. – Мінск : Выш. школа, 1988. – 488 с.
3. **Беларусы** / Т. Б. Варфалемеева [і інш.]; рэдкал. : М. Ф. Піліпенка [і інш.]; навук. рэд. А. І. Лакотка; Нац. акад. навук. Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – Т. 11. Музыка. – 700 с.
4. **Валіцкі, А.** Нацыя, нацыяналізм, патрыятызм / А. Валіцкі; уступ А. Мэнцвэль; пер. з польск. мовы А. Лас-тоўскага; навук. рэд. Г. Сагановіч. – Мінск : Медысонт, 2012. – 528 с.

* Гл. падрабязней пра нацыянальную ідэалогію Т. Касцюшкі: [4, с. 160 – 198].

5. **Восстание и война 1794 года в литовской провинции** / укладанне, рэдакцыя і прадмова Я. Анішчанкі. – Мінск : Моладзевеае навуковае таварыства, 2001. – 209 с.
6. **Грыцкевіч, А.** Ідэя незалежнасці Беларусі ў гістарычным аспекце / А. Грыцкевіч // Спадчына. – 1996. – № 5. – С. 16 – 30.
7. **Копчевский, Я. С.** Тадеуш Костюшко / Я. С. Копчевский. – Варшава : Интерпресс, 1972. – 134 с.
8. **Латышонок, А.** Нацыянальнасць – Беларусь / А. Латышонок. – Беласток, 2009. – 558 с.
9. **Луцкевіч, А.** Да гісторыі беларускага руху / А. Луцкевіч. – Вільня : Інстытут беларусістыкі; Беласток : Беларускае гістарычнае таварыства, 2010. – 346 с.
10. **Мальдзіс, А.** 3 літаратуразнаўчых вандраванняў : нарысы, эсэ, дзённікі / А. Мальдзіс. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 215 с.
11. **Мальдзіс, А. І.** На скрыжаванні славянскіх традыцый : Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палавіна XVII – XVIII ст.) / А. І. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 352 с.
12. **Марзалюк, І.** Фальшывая гісторыя – маці фальшывай палітыкі / І. Марзалюк [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://arche.by/by/28/30/2927>. – Дата доступу : 13.01.2012.
13. **Несцярчук, Л.** Развагі Міхала Клеафаса пра ліцвінаў і палякаў / Л. Несцярчук // Маладосць. – 2015. – № 1. – С. 138 – 142.
14. **Нікалаеў, М.** Папялушкава выдавецтва “Беларусь”. Яшчэ адзін крок да стварэння нацыянальнага пантэону / М. Нікалаеў // АРСНЕ-Пачатак. – 2006. – № 5. – С. 230 – 234.
15. **Пяткевіч, А.** Станаўленне беларускай нацыянальнай ідэі ў кантэксце культурнага руху XIX ст. / А. Пяткевіч // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 2005. – Z. 23. – S. 132 – 136.
16. **Радзiк, Р.** Вытокі сучаснай беларускасці : беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX ст. / Р. Радзiк; пер. з пол. мовы Н. Дзенісюк. – Мінск : Медысонт. – 376 с.
17. **Снайдэр, Т.** Рэканструкцыя нацый : Польшча, Украіна, Літва і Беларусь, 1959 – 1999 гг. / Т. Снайдэр; пер. з англ. мовы М. Раманоўскага і В. Калацкай; навук. рэд. Г. Сагановіч. – Мінск : Медысонт, 2010. – 421 с.
18. **Чаропка, В.** “Сябар прыгнечаных, вораг прыгнятальнікаў”. Тадэвуш Касцюшка / В. Чаропка // Беларускі гістарычны часопіс. – 2004. – № 12. – С. 9 – 22.
19. **Юхо, Я. А.** Касцюшка Андрэй Тадэвуш Банавентура (30.11.1745 – 15.10.1817) / Я. А. Юхо // Асветнікі зямлі Беларускай : эн. даведнік. – Мінск : БелЭн, 2001. – С. 220 – 221.
20. **Яковенко, Н.** Нарис історіі Украіны. 3 найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ VI. Україна XVIII ст. Між Річчю Посполітою і Російською Імперією / Н. Яковенко [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://history.franko.lviv.ua/yak_r6-1.htm. – Дата доступу : 13.01.2012.
21. **Dziennik Poznański.** – 1882. – 1 kw. – S. 3.
22. **Echa minionych lat :** (wiersze, pieśni z muzyką, marsze wojska polskiego z końca 18. i początku 19. Wieku). Zeszyt I. Słowa / zebrał i wydał J. Horoszkiewicz. – Kraków : Spółka Wydawnictwa Polskiego, 1889 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication?id=10280&from=&dirids=1&tab=1&lp=1&QI=F02D6B3E541DFCBBCC4BBB31FB31CFA04-5>. – Дата доступу : 13.01.2012.
23. **Echa minionych lat :** (wiersze, pieśni z muzyką, marsze wojska polskiego z końca 18. i początku 19. Wieku). Zeszyt II. Nuty / zebrał i wydał J. Horoszkiewicz. – Kraków : Spółka Wydawnictwa Polskiego, 1889 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication?id=10280&from=&dirids=1&tab=1&lp=1&QI=F02D6B3E541DFCBBCC4BBB31FB31CFA04-5>. – Дата доступу : 13.01.2012.
24. **Federowski, M.** Lud białoruski na Rusi Litewskiej : materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877 – 1905 / M. Federowski. – Kraków, 1903. – T. 3, cz. 2. – 314 s.
25. **Gazeta Narodowa Wileńska.** – 1794. – 23 maja. – Dodatek do Gazety Narodowej Wileńskiej.
26. **Kościuszko w kręgu mitologii narodowej /** pod red. Aliny Barszczewskiej-Krupy. – Łódź : Ibidem, 1995. – 126 s.
27. **Nowak-Dłużewski, J.** Poezja powstania kościuszkowskiego / J. Nowak-Dłużewski. – Kielce, 1946. – 152 s.
28. **Pobudka krakusów** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://bibliotekapiosenki.pl/Pobudka_krakusow. – Дата доступу : 13.01.2012.
29. **Stępnik, K.** Legenda Legionów / K. Stępnik. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995. – S. 139 – 160.
30. **Tadeusz Kościuszko w historii i tradycji.** – Warszawa : Państwowe Zakład Wydawnictw Szkolnych, 1968. – 462 s.
31. **Woltanowski, A.** Legenda racławicka : echa i inspiracje poetyckie / A. Woltanowski // Gryfita : białostocki magazyn historyczny. – 1994. – № 5. – S. 16 – 18.
32. **Woltanowski, A.** Nieznana poezja litewska powstania kościuszkowskiego / A. Woltanowski // Studia Podlaskie. – Białystok. – 1996. – Tom VI. – S. 145 – 168.

Анатоль ТРАФІМЧЫК,

кандыдат філалагічных навук,
кандыдат гістарычных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ПЕСНЯ БЕЛАРУСКІХ ЖАЎНЕРАЎ 1794 ГОДА

(урывак)

*Ці ўжо мы ўсе сабакі?
Гаспадары – не бурлакі.
За што маем крыводу знаці?
За што церпіць наша маці?*

*Прадавайма аўцы, волы,
Жыта з свірна ды ўсе долы.
Няхай ксёндз нас пасвяняе,
Няхай Бог нам памагае!*

*Бывай здарова, Грыпіна!
Параска! Мая дзяўчына!*

*Ад вас цяпер ад’язджаем,
Да Касцюшкі ўсе прыстаем.*

*Калі назад павярнемся,
Тагды з вамі уцінемся.
Вольнасць для нас паны даюць
І за людзей нас прызнаюць.*

*Здрада ёсць ужо ў сенаце.
А мы будзем гніць у хаце?
Возьмем косы ды янчаркі,
Пачнем гордыя гнуць каркі!*

ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ ГІСТАРЫЧНЫХ СЮЖЭТАЎ У ДРАМАТУРГІЧНЫХ ТВОРАХ УЛАДЗІСЛАВА СЫРАКОМЛІ

У артыкуле выяўляюцца мастацкія асаблівасці драматургічных твораў знакамітага беларускага паэта Уладзіслава Сыракомлі, напісаных на гістарычную тэматыку. Раскрыты ідэйна-тэматычны характар і спецыфіка жанравых форм, прааналізавана сістэма вобразаў у п'есах. Упершыню ў навуковы ўжытак уведзіцца шэраг прыкладаў з тэатральнай практыкі 1850-х гг.

Ключавыя словы: *драматургія, камедыя, гістарычная драма, шляхецкая тэматыка, аўтарская інтэрпрэтацыя, вобраз нацыянальнага героя, лірычныя маналогі.*

The article reveals the artistic features of the dramatic works of the famous Belarusian poet Wladislaw Syrokomlya written on historical themes. Revealed ideological and thematic character and specificity of genre forms, the system analyzes the images plays. For the first time in a scientific revolution introduced a number of examples of theatrical practices 1850s.

Адам Шэмеш. Партрэт Людвіка Кандратовіча
(Уладзіслава Сыракомлі). 1854 г.

У такіх фундаментальных даследаваннях і энцыклапедычных выданнях па гісторыі айчынай тэатральна-відовішчнай культуры, як “Гісторыя беларускага тэатра” [1]*, “Беларусы. Тэатральнае мастацтва” [2] і “Тэатральная Беларусь” [3], навукоўцы вызначаюць прыналежнасць да нацыянальнага мастацтва толькі на аснове выкарыстання беларускай мовы ў драматургічнай і сцэнічнай творчасці. Як вынік, польскамоўныя тэатральныя творы, нават калі ў іх канцэптуальна акрэслівалася беларуская нацыянальная ідэя, не ўключаліся тэатразнаўцамі ў паняцце *нацыянальны тэатр Беларусі*. Таму багатая польскамоўная драматургічная спадчына выдатнага беларускага паэта, драматурга, гісторыка, этнографа, фалькларыста і мовазнаўца

Уладзіслава Сыракомлі амаль не разглядалася ў тэатразнаўчых даследаваннях.

Так, у названых выданнях прыведзены толькі некаторыя сыракомлеўскія разважанні пра ўзаемаўплыў сцэнічнага мастацтва і рэальнага жыцця грамадства ў тэатральна-публіцыстычным артыкуле “Віленскі тэатр” [1, с. 290], а таксама зафіксаваны факт пастаноўкі дзвюх паэтычных драм: «Вядома, што ў зімовы сезон 1858/59 г. трупа пад кіраўніцтвам Ю. Снядэцкага на сцэне Мінскага гарадскога тэатра ставіла гістарычную драму з часоў Стэфана Баторыя “Каспар Карлінскі, або Абарона Альштына” У. Сыракомлі і там жа 15 снежня 1859 г. адбылася прэм’ера другой яго гістарычнай драмы “Соф’я, княжна Слуцкая”» [1, с. 248; 2, с. 136].

Беларускія літаратуразнаўцы ўжо ўжываюць паняцце *полілінгвістычная літаратура Беларусі*, “якое ахоплівае творы, напісаныя ў Беларусі і пра Беларусь не толькі на беларускай, але і на польскай, рускай і іншых мовах” [4, с. 3]. Аднак, на вялікі жаль, ні ў фундаментальным даследаванні “Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў” [5], ні ў манаграфічных працах А. Мальдзіса [6; 7], К. Цвіркі [8] і У. Мархеля [9] увага навукоўцаў амаль не закранала драматургічную творчасць знакамітага беларускага паэта. Так, у другім томе “Гісторыі беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў” пазначана, што «ў 1858 г. у Познаньскім тэатры пастаўлена п’еса У. Сыракомлі “Хатка ў лесе”, дзе шанаванне аўтара ператварылася ў бурлівае выяўленне патрыятычных пачуццяў гледачоў» [5, с. 255]. У тым жа даследаванні змешчана невялікая анатацыя да камедыі “Вясковыя палітыкі” і развагі пра матывы і вобразы беларускіх жніўных песень у кантаце “Год у песні” [5, с. 258, 266].

Адам Мальдзіс у кнізе “Падарожжа ў XIX стагоддзе” звяртаў увагу на зацікаўленасць паэта сюжэтам з айчынай гісторыі: «Яшчэ адна рыса сыракомлеўскай паэзіі прываблівала чытачоў – яе страсны патрыятызм. <...> У гістарычным мінулым Беларусі і Літвы паэта прываблівалі тыя

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

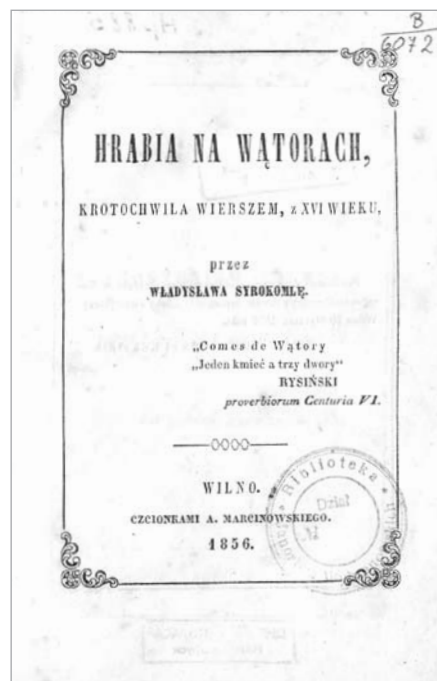
падзеі, якія сведчылі аб патрыятызме нашых продкаў у іх барацьбе з чужаземным ворагам, аб іх імкненні ахвяраваць сабой у імя вызвалення краіны (“Маргер”, “Марцін Студзенскі”, “Вяльможа і сірата” або другая назва “Соф’я, княжна Слуцкая”, “Каспар Карлінскі” і інш.)» [6, с. 39]. У гэтай жа манаграфіі даследчык змясціў яшчэ некалькі фактаў пра тэатральную спадчыну творцы: «Ёсць звесткі, што з Барэйкаўшчыны Сыракомля прыязджаў у Мінск у 1859 годзе – у сувязі з пастаноўкай у мясцовым тэатры яго п’есы “Соф’я, княжна Слуцкая”. <...> У 1855 годзе выдае п’есу “Хатка ў лесе”, дзе трапна высмеяна духоўная спустошанасць арыстакратаў» [6, с. 46]. У іншых публікацыях А. Мальдзіс толькі ўскосна згадваў сыракомлеўскія п’есы, адзначаючы, што “ў шматлікіх эпічных, драматычных і лірычных творах Сыракомлі адлюстравана жыццё розных слаёў беларускага грамадства сярэдзіны XIX стагоддзя” [7, с. 83].

Адзін з аўтарытэтных айчынных спецыялістаў па творчасці У. Сыракомлі К. Цвірка ва ўступе да “Вибраных твораў”, дзе змешчаны і раздзел “Драматургія”, не дае агульнай характарыстыкі яго паэтычных драм [12]. Літаратурназнаўца і перакладчыца І. Багдановіч у каментары да “Соф’і, княжны Слуцкай” [12, с. 573 – 574] і ў артыкуле “Вобраз жанчыны-хрысціянкі ў творчасці Уладзіслава Сыракомлі” [10] разважае пра сюжэтно-канцэптуальныя асаблівасці гэтай гістарычнай драмы і вобраз яе галоўнай герані.

Такім чынам, уяўляецца актуальным комплекснае асэнсаванне мастацкіх вартасцей паэтычных драм, вывучэнне разнастайнасці жанравых форм, ідэйна-эстэтычнай спецыфікі рэпрэзентатыўных сюжэтаў і кампазіцыйнай структуры п’ес Уладзіслава Сыракомлі.

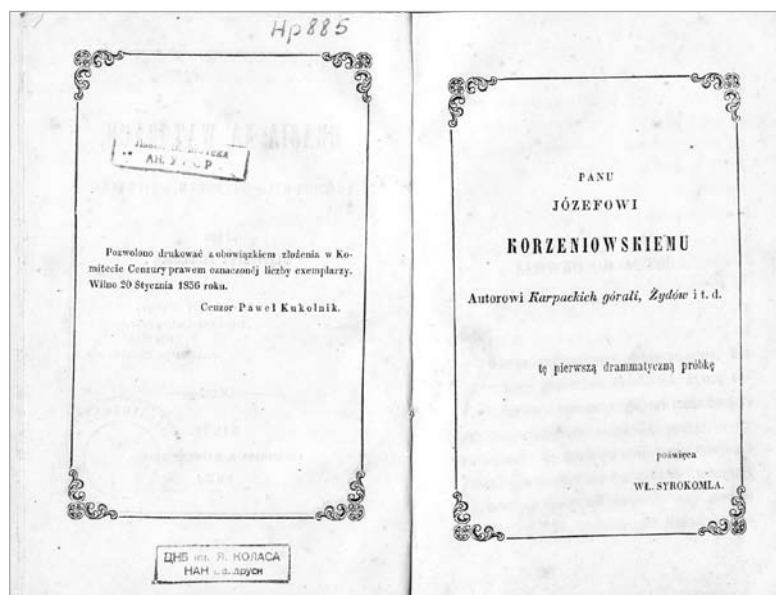
У гэтым артыкуле асноўная ўвага скіравана на выяўленне ідэйна-мастацкай адметнасці драматургічных твораў паэта, у якіх інтэрпрэтаваліся гістарычныя сюжэты.

У сярэдзіне XIX ст. У. Сыракомля неаднаразова выказваўся пра “бясспрэчны ўплыў” тэатральнага мастацтва на грамадскія норавы. Напрыклад, у газеце “Минские губернские ведомости” ў артыкуле “Віленскі тэатр” паэт адзначаў, што “патрэба і любоў да сцэнічных паказаў служаць мераю цывілізацыі грамадства. <...> Мэта тэатра – маральная і разумовая адукацыя як мага большай колькасці людзей” [12, с. 168].

Выданне камедыі “Граф на Ванторах” Уладзіслава Сыракомлі. 1856 г.

Добра ўсведамляючы дзейнасць і ўплыў васць драматычных форм на каштоўнасця арыенціры жыхароў беларускіх губерняў, У. Сыракомля ў 1850-я гг. стварыў у Барэйкаўшчыне і Вільні разнажанравыя вершаваныя драматургічныя тэксты: драматычную фантазію “Хатка ў лесе” (“Chatka w lesie”, 1855), камедыі “Граф на Ванторах” (“Hrabia na Watorach”, 1856) і “Вясковья палітыкі” (“Wiejscy politycy”, 1858), гістарычныя драмы “Каспар Карлінскі, або Абарона Альштына” (“Kasper Karliński”, 1857), “Магнаты і сіротка, або Соф’я, княжна Слуцкая” (“Możnowładcy

Тытульны старонкі камедыі “Граф на Ванторах” з аўтарскім прысвячэннем польскаму драматургу Юзафу Каржанеўскаму.

i sierota czyli Zofia, księżniczka Słucka”, 1858) і “Прысуд Яна Казіміра” (“Wyrok Jana Kazimierza”, 1859), кантаты “Год у песні” (“Rok w pieśni”, 1852) і “Францыск Асізскі” (“Franciszek z Assisu”), фантастычнае даследаванне “Калейдаскоп кірмашовы” (“Kalejdoskop jarmarkowy”).

Мяркуючы па назвах пералічаных твораў, у спадчыне У. Сыракомлі пэўнае месца адводзіцца не толькі тым, хто знаходзіўся ў нізе сацыяльнай лесвіцы, але і прадстаўнікам шляхецтва Вялікага Княства Літоўскага.

Трэба адзначыць, што ў большасці п’ес закрапаецца гісторыка-культурная праблематыка, назіраецца выразна аўтарскае разуменне мінулага, заснаванае на грунтоўным вывучэнні колішняга побыту, што надае сыракомлеўскай драматургіі асаблівую каларытнасць.

Зварот паэта да распрацоўкі менавіта гістарычных сюжэтаў абумоўлены тым, што ў другой чвэрці XIX ст. многія дзеячы мастацтва праявілі цікавасць да гісторыі Бацькаўшчыны. Знакаміты беларускі паэт, этнограф і гісторык Я. Чачот так ахарактарызаваў гэтую тэндэнцыю: “Кожны з народаў шукае ў попеле мінуўшчыны сваю славу, свае асаблівасці, даказвае, што і ён заслугоўвае пашаны з боку іншых народаў. Дык няхай жа ні ў кога не выкліча незадаволенасці, калі і ліцвін успомніць сваю даўнюю славу, каб сціпла, па-хрысціянску раскажаць пра яе” [13, с. 151]. Письменнік і тэатральны дзеяч В. Дунін-Марцінкевіч у вершаваным апавяданні “Люцынка, або Шведы на Літве” таксама разважаў пра ўздзеянне гістарычнага сюжэта мастацкага твора на чалавечую свядомасць:

*Верш чытаеш – і быццам бы Рым гераічны
Паўстае ў вачах, – люд да подзвігаў звычны,
Што змагаўся ў Кейстута часы і Ягелы
І што перамагаў. Быль даўно ўжо сатлела,
Косці іх спаракнелі ў зямлі, але з імі,
Верш чытаючы, стрэнеіся нібы з жывымі.
Прыгадаеш іх справы – на сэрцы салодка,
Кроў бурліць, ажывае ў табе мужнасць продкаў.*
Пераклад С. Дзяргая.

Уладзіслаў Сыракомля лічыў, што беларускія хронікі ўяўляюць сабой “невывучэнае сховішча, са скарбаў якога геній Шэкспіра альбо Вальтара Скота стварылі б цуды” [15, с. 127]. Таму нядзіўна, што сам паэт выкарыстаў факталогію айчынных дакументаў XVI – XVII стст. і напісаў некалькі п’ес на гістарычную тэматыку.

Так, герой хронікі – Станіслаў Пахалавецкі, які вызначыўся асабістымі заслугамі ў часы каранавання Жыгімонта Аўгуста і Стэфана Баторыя – робіцца дзейнай асобай ранняй камедыі ў 2 дзеях “Граф на Ванторах”. У аўтарскім уступе да твора У. Сыракомля ўсе свае сімпат

тыі сканцэнтраваў менавіта на руплівым маладым рыцары, а Ванторскага ахарактарызаваў як “сімвал паразітычнай касты”. На жаль, у п’есе вобраз шляхціча Станіслава з узорнымі паводзінамі атрымаўся крыху статычным і занадта ідэалізаваным. Так, у пяці з’явах з дваццаці, дзе прысутнічае герой, ён прамаўляе пераважна вялікія маналогі. Яго выгляд, дзеянні і эмоцыі каментуюцца ўсяго шасцю аўтарскімі рэмаркамі кшталту “ў рыцарскім адзенні”, “з запалам бярэ яе руку”, “кладзе руку на эфес палаша”, “ціха да Ганны” і г. д.

Вобраз жа ганарлівага, але слабога Ванторскага з супярэчлівым і зменлівым характарам, з непрывабнымі і недапушчальнымі ўчынкамі атрымаўся цэльным. Менавіта на прыкладзе графа – прадстаўніка найстаражытнейшага роду – У. Сыракомля з мяккім гумарам і іроніяй прадэманстраваў, як камічна можа выглядаць чалавек, занадта сканцэнтраваны на сваёй высакароднасці. Так, у экспазіцыі герой пры складанні прамовы на пахаванне брата самавыкрываецца перад публікай:

*Я выкрасліў нашыя гербы, старога маёнтка
вядзінасць
І нашыя сувязі з найлепшымі дамамі:
Прадмет сапраўды дасканалы, матэрыял багаты.
Цяпер давай напішам пра дабрачыннасць
нябожчыка брата.
(Задумваецца).
Пра дабрачыннасць!.. Яго дабрачыннасць...
Ён быў дабрачынны.*

.....
*Напрыклад, ён любіў віно... але добрае віно...
А наколькі на добрае віно не заўсёды хапала,
Частаваўся слабым півам ды простаай гарэлкай.
Але такую сілу духа няўжо ацэняць простыя
людзі
У высакародным чалавеку з добрага дому?
[15, с. 128].*

Падрадкавы пераклад.

Драматург падкрэслівае, што абставіны выклікаюць чалавека на пэўныя ўчынкі, што адбываецца і на яго характары, але можна казаць і пра зваротную сітуацыю: сваімі думкамі і паводзінамі Ванторскі ўплывае на развіццё падзей. Аўтар мэтанакіравана ўключае значную колькасць маналогаў са шматлікімі люфт-паўзамі ў тканіну драматычнага дзеяння. У такіх лірычных зонах герой імкнецца разабрацца ў сабе, уласных памкненнях.

У першай дзеі граф актыўны, рухавы, узбуджаны, таму часта гучаць рэмаркі “з гневам”, “горда”, “з пагрозай”, “з націскам”, “ходзіць неспакойна па сцэне”, “нецярыпліва”, “заломвае рукі ад роспачы”. Пасля кульмінацыйнага моманту (Ванторскі прымае рашэнне аддаць у заклад

шчыт з выявай родавага герба) дынамічная фаза паступова змяняецца больш павольнымі дзеяннямі, і ў другой дзеі пераважаюць рэмаркі кшталту “велічна садзіцца на руінах”, “абяссілены сядзе на камені” і г. д.

Менавіта пасля таго як шляхціч дзеля грошай аддаў “спрадвечную каштоўнасць свайго роду”, У. Сыракомля пачаў падкрэсліваць атрыбутыку сацыяльнага становішча графа: “Ванторскі з палашом”, “бярэ рыдлёўку замест булавы і становіцца ў позу”, “Нефталь глядзіць на Ванторскага, які трымаецца за палаш” і г. д. У развязцы твора эмацыйна-псіхалагічны стан старога шляхціча, які ўсведамляе здзейсненае, перадаецца праз рэмаркі “заломвае рукі”, “з распаччу”, “з горыччу”, “з іранічнай усмешкай”.

Такім чынам, драматург на матэрыяле XVI ст. распавёў гісторыю свайго часу, узнікаючы вельмі актуальную для тагачаснага грамадства тэму – чарговы этап “разбору шляхты”, калі мясцовыя дваране павінны былі прадставіць адпаведныя дакументы для пацвярджэння высокага паходжання.

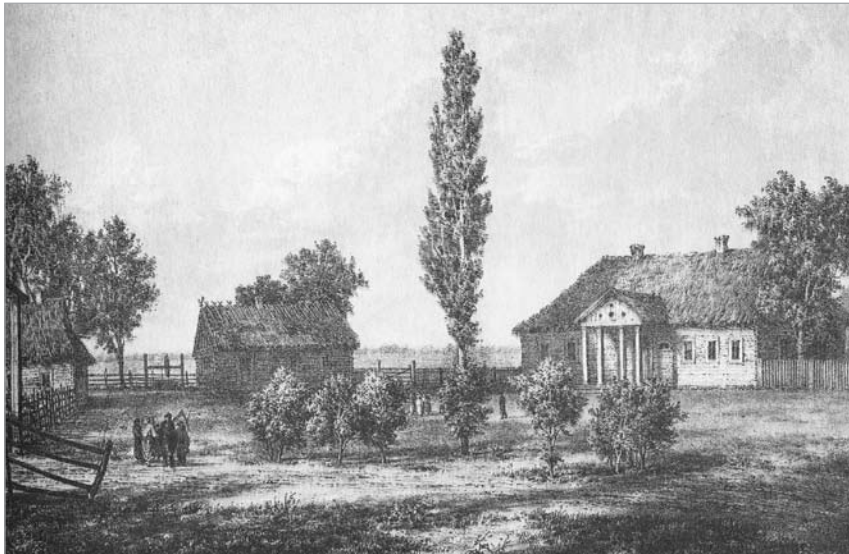
Названая праблематыка яскрава адлюстравана ў тэкставым матэрыяле камедыі. Так, словы *род, продкі, прадзеды* ўжываюцца каля 70 (!) разоў, паняцці, якія непасрэдна звязаны з родавай старажытнасцю і слаўтасцю – каля 100 (слова *герб* ўжываецца каля 55 разоў, *маёнтак, палац, дом Ванторскіх* – каля 45). Галоўны герой п’есы “Граф на Ванторах” не спадзяваўся, што калі-небудзь зможа прычыніцца да шляхецкага стану:

*Але гэтай паважнай кнігі брат мне не паказаў,
Таму, цьмянае ўяўленне аб сваім родзе маючы,
Я марыў, як плебей, у сціплым двары.*

Падрадкавы пераклад.

Калі Ванторскі ўбачыў пасямейныя спісы, то пачаў узгадваць, што ён “нашчадак” і “галава роду” і супрацьпастаўляць сябе “простым людзям” (“плебеем”):

*...той, хто графам на Ванторах завецца,
Не горшы за Астрожскіх ці Радзівілаў.
Каля іх заўсёды круціцца бліскучая світа:
Маюць маршалкаў двара, маюць сакратароў,
Камандзіраў харугвы, ды лоўчых, ды дваран;
А хоць лёс бяднейшы нам прызначаны,
Адчуваю, што я варты высакароднасці
маіх продкаў,*

Сядзіба ў вёсцы Смольгава, дзе нарадзіўся Уладзіслаў Сыракомля.
Літаграфія з малюнка Напалеона Орды.

*Не дазволю з сябе здэкавацца,
мы не простыя плебеі,
Хачу мець двор, а паколькі не маю з чаго
яго ўтрымліваць,
Ты, мой верны Бальтазар, за ўмераную плату
Ўсе пасады пры двары, якія загадаю,
Будзеш на чарзе займаць [15, с. 135 – 136].*

Падрадкавы пераклад.

Аўтар паказвае, што займаць імя і маёнтак – малая справа, бо вялікасць і радавітасць трэба пацвярджаць карыснымі дзеяннямі, і засцерагае тых, у каго “толькі палацы і гербы ў галаве”, непамерная фанабэрыстасць і пыха, каб не згубілася чалавечнасць душы:

*...Мне ні зброя, ні праца розуму
Колькі мізэрных грошаў атрымаць не дапаможа!
Бо ў маіх лянівых грудзях размякла
цвёрдасць духу.
Галава адвучылася думаць, а пярэ не слухаецца.
Мяне з пялёнак пераконвалі, што я годнае дзіця,
Што без працы, без навукі знайду ўшанаванне
на свеце.
Сёння, калі я бездапаможны, калі мяне ганьба
чакае,*

*Праклён таму, хто магната аддзяліў ад
чалавека!.. [15, с. 174].*

Падрадкавы пераклад.

Відавочна, што паэт “не ставіў перад сабой мэту высмейваць славу продкаў”, а хацеў выкрыць абывацельскую бездухоўнасць дробных шляхцічаў, закранаючы тым самым пазачасавую сацыяльна-філасофскую праблематыку.

Заканчэнне будзе.

Наталля ВАЛАНЦЭВІЧ,
дацэнт кафедры гісторыі і тэорыі мастацтваў
Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў,
кандыдат мастацтвазнаўства.

ТРАДЫЦЫІ СВЯТКАВАННЯ МАСЛЕНІЦЫ БЕЛАРУСАЎ І УКРАЇНЦАЎ

Масленіца – адно з найважнейшых святаў календарнага цыкла, вядомае ўсім славянскім народам, якое адзначаецца на восьмым перадвелькодным тыдні. Тэрміны яго правядзення вагаюцца ад 3 лютага да 14 сакавіка (ад 21 студзеня да 1 сакавіка па старым стылі) [1, с. 402]. У Беларусі гэтае свята называюць *Масленка*, *Сырная сядміца*, *Сырніца*, *Запусты*, а ва Украіне – *Масніця*, *Масляна*, *Сирний тиждэнь*, *Пушчэння*.

Галоўная мэта масленічнага тыдня (свята адзначаецца з панядзелка да нядзелі) – праводзіны зімы, сустрэча вясны, забеспячэнне багатага ўраджаю і дабрабыту ў гаспадарцы. Аднак трэба памятаць, што Масленіца – свята “комплекснае”, якое ўключае ў сябе пакланенне продкам, узвышэнне культуры сям’і, земляробчыя і жывёлагадоўчыя абрады [4, с. 307].

Па народным павер’і ўкраінцаў, чым больш ярка, весела і цікава чалавек пражыве масленічны тыдзень, тым больш шчаслівым і багатым будзе для яго год. Таму ўвесь тыдзень і дзеці, і дарослыя шмат часу праводзілі ў забавах: хадзілі ў госці, каталіся з гор на санках, гулялі ў снежкі, вадзілі карагоды з песнямі, танцамі і г. д. У гэты перыяд праваслаўным забаранялася есці мяса, але можна было спажываць рыбу, яйкі, малочныя прадукты.

Традыцыі святкавання Масленіцы ў Беларусі і Украіне вельмі падобныя (што тлумачыцца агульнасцю старажытнай гісторыі і культуры), але існуюць і пэўныя адрозненні.

І беларусы, і ўкраінцы адзначалі Масленіцу цэлы тыдзень. У Беларусі па вечарах не працавалі, а хадзілі адзін да аднаго ў госці – вечары называліся “святымі”. Па ўкраінскай традыцыі святочны тыдзень падзяляўся на два перыяды: з панядзелка да серады – “Вузкая Масленіца”, а з чацвярга да нядзелі – “Шырокая Масленіца”. Падчас першай часткі тыдня яшчэ дазвалялася праца па гаспадарцы, а ўжо пасля – строга забаранялася (ні шыць, ні праць, ні тым больш прыбіраць было нельга).

Праз увесь масленічны тыдзень праходзіць скразны матыў асуджэння нежанатай моладзі, прычым ён характэрны не толькі для ўсходніх славян, але і для іншых еўрапейскіх народаў. Пачынаючы з Масленіцы і да самага Вялікадня нельга было ўступаць у шлюбы. Таму нежанатым хлопцам, а часам і дзяўчатам, якія не па-

спелі пабрацца шлюбам у “дазволены” час (перыяд паслякаляднага мясаеду), у знак пакарання прыязвалі калодкі. Той, хто не хацеў цягаць за сабой калодку, павінен быў адкупіцца. Пасля атрымання выкупу маладыя жанчыны, якія выконвалі абрад, адвязвалі ад хлопца ці дзяўчыны калоду. Гэтыя дзеянні суправаджаліся дасціпнымі жартамі, песнямі і танцамі. У некаторых рэгіёнах Украіны драўляную калодку прыязвалі да нагі маці, якая не выдала замуж дачку ці не ажаніла сына.

На масленічным тыдні людзі ахвотна бралі ўдзел у народных забавах і гульнях: гушкаліся на арэлях, каталіся на санках з горак. Лічылася, хто з’едзе з горкі далей за ўсіх – у таго вырасце самы высокі лён. Прычым асаблівае значэнне надавалася катанню на санках “маладух” – дзяўчат, якія выйшлі замуж у апошні год. У некаторых рэгіёнах Беларусі шматдзетныя жанчыны каталі іх на санях па вёсцы, а мужчыны частавалі ўсіх блінамі і прысмакамі.

Па традыцыі зяць і цешча запрашалі адно аднаго ў госці і частавалі найперш блінамі, а таксама іншымі стравамі. Калі зяць “забываўся” запрасіць цешчу да сябе і “задобрыць” яе на ўвесь наступны год, то яна яшчэ доўга памятала гэтую знявагу.

Самым урачыстым і галоўным святочным днём масленічнага тыдня была нядзеля. І ў беларусаў, і ва ўкраінцаў у гэты дзень прынята было прасіць прабачэння, толькі беларусы рабілі гэта ўвечары за святочным сталом, а ўкраінцы – з самага ранку. У апошні дзень святкавання Масленіцы абавязкова трэба было памірыцца з усімі роднымі і блізкімі, бо мець ворагаў у час Вялікоднага посту (які пачынаўся з панядзелка) лічылася вялікім грахам. З гэтай жа мэтай увечары хадзілі на могількі і пакідалі там бліны, прызначаныя для памерлых родзічаў, у якіх таксама прасілі прабачэння. Нядзельная вячэра складалася пераважна з малочных страў: тварагу, сыру, масла. У беларусаў існаваў звычай не прыбіраць пасля гэтай вячэры са стала, а ўсё пакінутае накрываць белым абрусам, а потым – кажухом воўнай наверх. Людзі верылі, што гэта будзе садзейнічаць умацаванню сям’і і ўвесь год родныя не будуць сварыцца паміж сабой [1, с. 411]. У гэты дзень стараліся менш ужываць алкагольных

напояў, бо лічылася: хто апошнім у гэты дзень п'е гарэлку, той памрэ першым.

Яшчэ адзін цікавы звычай існуе ва ўкраінцаў. Пасля апошняй скаромнай вячэры (г. зн. у нядзелю на масленічным тыдні) кожны з членаў сям'і павінен узяць зваранае ўкрутую яйка, разбіць яго аб свой лоб, вельмі хутка пераступіць парог і гэтак жа хутка з'есці яйка ўжо за парогам. А рабілася гэта для таго, каб строгі пост, які пачынаецца з наступнага дня, скончыўся гэтак жа хутка, як чалавек пераступіў праз парог [5].

Важным рытуалам у апошні дзень святочнага тыдня было спальванне пудзіла зімы, якое моладзь вазіла па вёсцы на санях. Позна ўвечары раскладвалі вялікае вогнішча, на ім спальвалі пудзіла як сімвал зімы і віталі надыход вясны. Гэты рытуал суправаджаўся карагоднымі танцамі, спевамі, смехам, а каля вогнішча збіралася шмат людзей рознага ўзросту.

Масленічны тыдзень святкаваўся так весела, што, пагуляўшы сем дзён, украінцы прыгаворвалі: “Масляна, масляна, як ты мала, – якби ж тебе сім неділь, а посту – одна!” (“Масленіца, масленіца, якая ты малая, – калі б цябе сем тыдняў, а посту – адзін!”)

Галоўнай стравай на Масленіцу ў беларусаў былі бліны розных відаў з разнастайнымі начынкамі. Лічыцца, што круглая форма бліна ўвасабляе сонца, а спажыванне бліноў на Масленіцу – сімвалічны акт ушанавання веснавога (“маладога”) сонца і далучэння да яго жыватворнай моцы [2, с. 47].

Першы блін, што выпякаўся на масленічным тыдні, ніколі не елі – ён прызначаўся памерлым родзічам. Яго традыцыйна клалі ў чырвоным куце або на падаконні ў знак павагі да тых, хто ўжо пайшоў з жыцця. З гэтым рытуалам звязана паходжанне прымаўкі “першы блін комам” – першы блін прызначаны не для жывых. На трэці дзень гэты блін звычайна аддавалі птушкам [3, с. 333].

Назвы бліноў у беларускіх гаворках шматлікія і разнастайныя. Шырока ўжываецца і адпаведна фіксуецца дыялектнымі слоўнікамі літаратурная лексема *блін* і дэрываты таго ж кораня *блінец*, *блінчык*. На сумежных з Украінай тэрыторыях (пераважна на Палессі) пашыраны назвы *млн*, *млнчык*, *млнэц*, звязаныя з украінскім літаратурным словам *млинэць*. Лексема *млн* ужываецца таксама ў цэнтральных гаворках Беларусі. Магілёўскім, цэнтральным, палескім гаворкам уласцівы лексемы *налэснік*, *налэсьнікі*, *наліснік*.

Акрамя згаданых, ужываюцца і іншыя назвы бліноў: цэнтральныя гаворкі – *валыцаванік*, *вяхваткі*, *гарбхавік*, *заліванне*, *лацубік*, *саўгунь*,

саўчунь; Палессе – *вяхвацень*, *вяхопень*, *завіванец*, *завіванік*, *кругол*, *пампунькі*, *пірог*, *пляцок*, *подполоньк*, *пудполонэк*, *соднік*, *ячнік*; Магілёўшчына – *кульманкі*, *макóвічкі*; Гродзеншчына – *калабы*.

У Беларусі бліны былі абрадавай стравай не толькі на Масленіцу. Яны ўваходзілі ў шэраг абрадавых комплексаў і сімвалізавалі ідэю ўшанавання продкаў. У сямейнай абраднасці бліны найперш выкарыстоўвалі ў памінальным абрадзе: у час пахавання першы гарачы блін, які неслі за труной і пакідалі на магіле або аддавалі птушкам, прызначаўся самому памерламу. Таксама мучныя бліны адыгрываюць пэўную ролю і ў радзінным абрадзе: з імі прыходзілі адведваць парадзіху, іх жа прыносіла бабка-павітуха пасля заканчэння родаў. Пры першым пасля зімы выгане ў поле жывёлы гаспадары неслі бліны пастуху, які прыгаворваў: “Хто не дасць блінца – здохне аўца”; на Куццю першы блін неслі авечкам, каб яны цэлы год былі здаровыя. Народным традыцыям таксама вядома выкарыстанне бліноў падчас варажбы пра замужжа: з ім на галаве ішлі на вуліцу і пыталіся імя ў першага сустрэчнага мужчыны (калі імя падабалася, то трэба было аддаць яму блін, калі не – хуценька з'есці самой), з першым блінам ішлі на сметнік і прыслухоўваліся да брэху сабакі (людзі верылі: з якога боку пачуецца брэх – адтуль трэба і сватоў чакаць) [2, с. 47] і г. д. Варажыць можна і па самім бліне: калі яго краі роўныя – замужжа будзе шчаслівым; калі няроўныя, рваныя – трэба падумаць, ці варта выходзіць замуж за пэўнага чалавека; тонкі блін – да лёгкага жыцця, тоўсты – да цяжкай працы.

Бліны гатавалі не толькі падчас святаў ці пэўных рытуальных дзеянняў, але і ў іншыя дні. Іх асабліва любілі дзеці:

*Дзень быў святы. Яшчэ ад рання
Блінцы пякліся на сняданне...
А дзеці іх даўно сачылі
І на ляту блінцы лавілі,
Заядла мазалі іх здорам.*

Я. Колас. “Новая зямля”.

Асноўнай абрадавай стравай на Масленіцу ва Украіне заўсёды выступалі не бліны, а варэнікі з тварагом, шчодро прыпраўленыя маслам і смятанай. Трэба адзначыць, што варэнікі – гэта не толькі нацыянальная страва ўкраінцаў, а і сакральны сімвал маладога месяца, чыю форму яны паўтараюць. На працягу масленічнага тыдня, акрамя варэнікаў, у розных рэгіёнах Украіны гатавалі і многае іншае з малочных прадуктаў: пірагі з тварагом, сырнікі, малочную кашу, малочны кісель і г. д. Ужыванне бліноў для ўкраін-

цаў таксама было характэрным, у прыватнасці, іх пяклі на Чарнігаўшчыне, Слабажаншчыне, поўдні Украіны.

У дыялектнай украінскай мове існуе шэраг лексем для намінацыі галоўнай абрадавай стравы масленічнага абраду: *баламўт, вирёник, галўн, гулякі, кліюскі, палапўндик, палюшкі* (паўночны дыялект); *лазані, лазанкі* (паўднёва-ўсходні дыялект); *пиріг, пирожата* (паўднёва-заходні дыялект).

Для наймення бліноў ва ўкраінскіх дыялектах зафіксаваны наступныя лексемы: *блінёц, завертўха, полум'ёник* (паўночны дыялект); *коровяець, ляпуна, мандрыка* (паўднёва-ўсходні дыялект); *блінёц, содік* (паўднёва-заходні дыялект).

Сёння традыцыі святкавання Масленіцы як у беларусаў, так і ва ўкраінцаў зводзяцца ў асноўным толькі да масавых гулянняў, што суправаджаюцца спажываннем бліноў (дарэчы, не абавязкова традыцыйных мучных – часам гатуюць і дранікі), алкагольных напояў (людзі забываюцца, а можа, і зусім не ведаюць пра тое, што падчас гэтага свята непажадана ўжываць алкаголь), спартыўнымі спаборніцтвамі і спальваннем пудзіла (з якой мэтай – таксама ведаюць далёка не ўсе). Але трэба памятаць, што ў кожны рытуал нашы продкі ўкладвалі глыбокі філа-

софскі сэнс, кожнае рытуальнае дзеянне адлюстроўвала назапашаны за тысячагоддзі вопыт народа, яго менталітэт, культуру. Для захавання нацыянальных каштоўнасцей недастаткова ўзнаўляць толькі знешні бок народных традыцый – патрэбна сістэмнае вывучэнне і ўсведамленне іх глыбокага зместу.

Спіс літаратуры

1. **Беларусы** : у 10 т. / рэдкал.: В. К. Бандарчык [і інш.]; АН Беларусі. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Т. 10 : Славянскія этнакультурныя традыцыі. – 514 с.
2. **Валодзіна, Т.** Бліны / Т. Валодзіна, С. Санько // Беларуская міфалогія : энцыклапед. слоўн. / склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
3. **Котович, О.** Золотые правила народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2007. – 584 с.
4. **Райкова, А.** Масленіца / А. Райкова // Беларуская міфалогія : энцыклапед. слоўн. / склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
5. **Рідна краіна. Світоглядный портал** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://ridna.ua/2015/02/sohodni-rozpochalasya-maslyana-tradytsiji-na-tyzhen/>. – Дата доступу: 10.01.2016.

Ніна ВАЛАТОЎСКАЯ,

дацэнт кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства БДУ, кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Масленічныя песні

А Ў НАС СЯГОННЯ МАСЛЕНКА...

А ў нас сягоння Масленка,
Прыляцела ластаўка,
Села-пала на жэрдачку,
Шчабятала вестачку.
Наша Масленка гадавая,
Яна госцечка дарагая,
Яна пешаю к нам не ходзіць,
Усё на коніках раз'язджае,
Усіх на свята запрашае.

КАЗАЛІ, МАСЛЕНКІ СЕМ НЯДЗЕЛЬ...

Казалі, Масленкі сем нядзель,
сем нядзель,
Адна нядзелька – й тая караценька.
Масленіца! Масленіца!
На вуліцы дзеўкі гуляюць, гуляюць,
Мяне, у маладзенькі, муж ліхі, муж ліхі,
На вуліцу гуляць ня пусціць, ня пусціць.
А хоць пусціць – позненька, позненька,
На вуліцы дзеўкі розненька, розненька.

УСЕ ЗІМЫ ЛЮТЫЯ, ЗБІРАЙЦЕСЯ...

Усе зімы лютыя, збірайцеся,
Усе ветры халодныя, злівайцеся,
Зіма лютая, зіма лютая,
Вогнішча кутай, снегам вымятай.
Бывай, зіма са снегам!
Прыходзь, вясна са смехам!
Ой, хадзіў карагод каля нашых варот,
Ой, люлі, ой, люлі,
Каля нашых варот.
Масленка, сёння Масленка!

А СЯГОДНЯ Ў НАС МАСЛЕНКА...

А сёння ў нас Масленка,
Выляцела з куста ластаўка,
А за ёю вераб'і.
Яны ў яе праўды пыталі:
“Ці будзець зіма лецічкам?
Ці будзіць свякроў матулей?”
“Будзіць зіма з марозам,
Будзіць свякроў з гразою”.

СВОЕАСАБЛІВАСЦІ РАЗВІЦЦЯ ЖАНРУ ВУСЯ ПЯН У КІТАЙСКІМ КІНЕМАТОГРАФЕ

УДК: 791.03(510)

Артыкул прысвечаны асабліваму жанру азіяцкага кіно – вуся пян (фільм пра баявыя мастацтвы). Разглядаецца сувязь літаратурнага жанру вуся і кінематаграфічнага вуся пян; прасочваецца зараджэнне і метамарфозы вуся пян і яго разнавіднасці – фільма кун-фу ў сацыяльна-гістарычным і мастацкім кантэксце развіцця кітайскага кінематаграфу; адзначаецца ўплыў асобных рэжысёраў і акцёраў на развіццё разглядаванага кінажанру.

Ключавыя словы: *вуся, вуся пян, Ганконг, кінажанр, кітайскі кінематаграф, прыгодніцкае кіно, рэжысёр, фільм кун-фу.*

The article is devoted a special genre of Asian cinema – wu xia pian (martial arts film). The article discusses the relationship of literary genre wu xia and film genre wu xia pian; traced the origin and metamorphosis of wu xia pian and its variants film Kung Fu in its social and historical context and artistic development of chinese cinema; notes the influence of individual directors and actors under consideration for the development of this genre.

Сёння кітайскі кінематаграф вядомы шырокаму колу глядачоў. У апошнія гады працы рэжысёраў Паднябеснай з зайздросным пастаянствам уключаюцца ў праграмныя паказы прэстыжных кінематаграфічных фестываляў і конкурсаў, атрымліваюць на іх галоўныя прызы і ўзнагароды. Кітайскіх кінематаграфістаў запрашаюць для працы ў складзе міжнародных журы, што сведчыць аб прызнанні іх высокага прафесіяналізму і заслуг у развіцці кінамастацтва.

Кітайскі кінематаграф мае шырокую жанравую сістэму, якую складаюць: сацыяльная драма, камедыя, гангстарскі фільм, крымінальная драма і іншыя жанры. Аднак варта прызнаць, што самы запатрабаваны ў замежнага глядача – вуся пян, або фільм пра баявыя мастацтвы. Творы гэтага жанру зачароўваюць відовішчнасцю, пастановачным размахам. Яны маюць сваю сталую глядацкую, пераважна мужчынскую аўдыторыю.

У цэлым кітайскі кінематаграф уяўляе сабой шырокае праблемнае поле для даследавання з боку мастацтвазнаўцаў. Найбуйнейшым знаўцам кітайскага кіно можна назваць расійскага гісторыка і бліскучага кітаіста С. Торапцава. У шматлікіх публікацыях ён неаднаразова пісаў пра жанр вуся пян у агульным кантэксце развіцця кітайскага кіно, звяртаў увагу на творчасць сучаснага рэжысёра Чжана Імоу («“Міжнародны брэнд” кітайскага кіно – рэжысёр Чжан Імоу», 2008 [1]) і яго фільмы, знятыя ў названым жанры. Пры разглядзе вуся пян аўтар робіць акцэнт на дэманстрацыі генетычных сувязяў гэтага жанру з традыцыйнай кітайскай культурай і філасофіяй, падкрэслівае яго феноменальнасць.

Больш дэтальна піша пра вуся пян расійскі кінакрытык Д. Ком. У даследаванні “Формулы жаху. Уводзіны ў гісторыю і тэорыю фільма жахаў” [2] ён разглядае гэты жанр з пункту гледжання разнавіднасці фільма жахаў (хорару) на матэрыяле фантастычнага кіно Ганконга 1990-х гг. і пераважна ў сувязі з творчасцю рэжысёра Цуй

Харка. У манаграфіі “Ганконг: горад, дзе жыве кіно. Сакрэты поспеху кінематаграфічнай сталіцы Азіі” [3] Д. Ком ідзе далей і гаворыць пра развіццё вуся пян ужо ў кантэксце агульнага развіцця кінематаграфу Ганконга – краіны, дзе разгляданы намі жанр атрымаў шырокае распаўсюджанне, на прыкладзе кінастужак найбольш уплывовых рэжысёраў і прадзюсараў.

Нягледзячы на відавочную зацікаўленасць вуся пян з боку расійскіх даследчыкаў, беларускія навукоўцы не аддалі яшчэ дастатковай увагі гэтаму жанру, што абумоўлівае мэту нашага артыкула – раскрыць своеасабліваць развіцця жанру вуся пян у кітайскім кінематаграфе. Уключэнне вуся пян у праблемнае поле айчызнага мастацтвазнаўства бачыцца неабходным. Вуся пян – вядучы жанр кіно ў сінамоўных краінах, складнік нацыянальнага кінематаграфічнага брэнда. Еўрапейскаму і амерыканскаму глядачу добра вядомы фільмы гэтага жанру з удзелам Бруса Лі, Джэкі Чана; кінастужкі, знятыя Чжанам Імоу, Цуй Харкам, Лі Анем.

Вуся пян – унікальная з’ява кітайскага кінематаграфу. Разглядаючы гісторыю развіцця гэтага кінажанру, варта ўлічваць, што пасля ўтварэння ў 1949 г. Кітайскай Народнай Рэспублікі (КНР) ён быў забаронены. Яго вытворчасць была адноўлена ў краіне пасля пачатку правядзення палітыкі рэформаў і адкрытасці (з 1978 г. і да сёння). У ганконгскім і тайваньскім кінематаграфе фільм пра баявыя мастацтвы не ведаў перыядаў заняпаду і развіваўся на працягу XX і на пачатку XXI ст. даволі стабільна. Часта гэтыя дзве краіны супрацоўнічалі ў кінавытворчасці, таму цяжка ў канчатковым выніку сцвярджаць, дзе жанр развіўся ў большай ступені: у Ганконгу або ў Тайвані.

Даследаваны жанр – адзін з жанраў прыгодніцкага кіно. У якасці сінанімичных у адносінах да вуся пян выкарыстоўваюцца вызначэн-

Кадр з фільма “Вялікі бос” (1971) рэжысёра Ло Вэя.

ні “фільм пра баявыя мастацтвы”, “фільм пра ўсходнія адзінаборствы”. У англамоўнай літаратуры сустракаюцца тэрміны “Chinese Martial Arts Film” або “Martial Arts Film”. Паняцце *вуся пян* – вытворнае ад слова *вуся*, якое ў сваю чаргу ўзнікла шляхам зрашчэння слоў *у-шу* (баявое мастацтва) і *ся* (рыцар), і слова *пян* (фільм). У перакладзе з мандарынскага дыялекту *вуся* – “героі баявых мастацтваў”.

Жанр *вуся* склаўся яшчэ ў сярэднявечнай кітайскай літаратуры. Ён звязаны з канверсіяй казачных сюжэтаў, распаўсюджаных пасля IX ст. Узнікненне жанру тлумачыцца асаблівасцямі палітычнага ладу Кітая ў мінулым. Як піша амерыканскі гісторык і тэатральнае кіно Д. Бодуэл, “Кітай мае нешчаслівую гісторыю карупцыі і тыранскіх рэжымаў. Апошнія зрыналіся толькі шляхам прыдворных інтрыг і заказных забойстваў. З таго моманту, як грамадзянская супольнасць больш не магла гарантаваць вяршэнства права, вандроўны рыцар *вуся* робіцца цэнтральным героем народнага ўяўлення” [4]. Відаць, па гэтай жа прычыне ў часы праўлення дынастыі Мін (1368 – 1644) і Цын (1644 – 1912) на *вуся* была накладзена забарона, знятая толькі пасля звяржэння імператарскай улады ў Кітаі ў 1912 г.

Падзеі *вуся* звычайна адбываюцца ў мінулым і трактуюцца з пэўнай доляй выдумкі і фантастыкі. Яны (падзеі) таксама могуць разгортвацца ў выдуманым свеце (цзянху), у якім воіны (ён або яна) падтрымліваюць правапарадак, бо законы і суды па вызначэнні не могуць яго забяспечыць.

Вольнанаёмныя воіны надзелены звышчалавечай сілай шэньгун. Дзякуючы ўнутранай канцэнтрацыі энергіі Цы яны могуць свабодна перамяшчацца ў прасторы, пераадоўваючы законы гравітацыі; прадбачыць падзеі. Яны добра ведаюць і сакрэты народнай кітайскай медыцыны.

Воіны ў жанры *вуся* выдатна валодаюць мастацтвам вядзення бою і ў жыцці кіруюцца кодэксам гонару. Яны з’яўляюцца прыхільнікамі даасізму або канфуцыянства, могуць вызнаваць будызм. Часта менавіта будысцкія манахі з’яўляюцца героямі фільмаў кун-фу – разнавіднасці *вуся пян*.

Акрэсленыя жанравыя рысы літаратурнага *вуся* ўласцівыя і іх кінематаграфічнай версіі. Пачынаючы з 1920-х гг. часта сустракаюцца экранізацыі раманаў гэтага жанру. Першым у гісторыі *вуся пян* лічыцца фільм «Спаленне храма “Чырвоны лотас”» (1928) Чжана Шычуаня. У кінастужцы выкарыстоўваліся спецэфекты (лётаюць кінжалы,

узрываюцца феерверкі, здзяйснююцца палёты на дроце), якія пазней сталі неад’емнай часткай візуальнага вырашэння *вуся пян*.

У 1930 – 1940 гг. пра асаблівыя дасягненні ў развіцці *вуся пян* гаварыць не даводзіцца. Прыход гуку прывёў да змяненняў жанравых прырытэтаў глядачоў і выклікаў цікавасць да музычных кінастужак. Геапалітычныя абставіны Кітая, які вёў нацыянальна-вызваленчую вайну супраць японскіх захопнікаў (1937 – 1945), таксама прадвызначылі латэнтнае развіццё *вуся пян* у рэчышчы вызначаных у 1920-я гг. тэндэнцый: зварот да літаратуры як сцэнарнай крыніцы, схематычнасць у пабудове сюжэта і паказе паводзінаў герояў.

Сапраўдны ўздым зацікаўленасці і шэраг змяненняў *вуся пян* адчувае ў 1950 – 1970 гг. Дупушчальнымі робяцца сцэны гвалту, якія раней не сустракаліся ў фільмах гэтага жанру. Акрамя гэтага, пад уплывам заходняй, перш за ўсё, амерыканскай культуры ганконгскае грамадства пачынае паступова аддаваць перавагу відовішчным фільмам з вялікім пастановачным размахам. У сувязі з гэтым ганконгскія рэжысёры ажыццяўляюць пошукі новых прыёмаў, якія маглі б уразіць глядача. Да прыкладу, у фільме “Ластаўка” (1961) рэжысёр Юэ Фэн упершыню выкарыстоўвае батут для стварэння ілюзіі паветранага скачка акцёраў.

Асаблівай экспрэсіяй і каларытам у 1960-я гг. вылучаюцца фільмы Кінга Ху (Кінг Ху Цзіньцзюань, 1932 – 1997) і Чанга Чэ (1923 – 2002), што зрабіла іх вядучымі рэжысёрамі *вуся пян*. Яны прапанавалі свае творы наўзамен рамантычным любоўным меладрамам у духу бравейскіх пастановак, якія панавалі ў той час. Рэжысёры прыўнеслі ў *вуся пян* аўтарскі стыль і тэму мяцежнай асобы. У іх кінастужках асабліва ўвага аддавалася акцёрскай пластыцы, эфектным трукам, групавым эпізодам.

У 1970-я гг. развіццё вуся пян звязана найперш з імем рэжысёра Чор Юэна (1934 г. н.). Міжнародную вядомасць яму прынеслі адаптацыі серыі аповесцей пра героя Чу Люсіаня пісьменніка Гу Луна [“Клан забойцаў” (1976), “Сентыментальны мечаносец” (1978), “Вяртанне сентыментальнага мечаносца” (1982)]. Фільмы Чор Юэна адметна вылучаліся складанай інтрыгай, маляўнічымі касцюмамі.

Больш папулярнай у 1950 – 1970 гг. робіцца жанравая разнавіднасць вуся пян – фільм кун-фу, дзе дэманструецца больш прыземлены бяззбройны стыль вядзення бою (кун-фу – ганконгскі варыянт вымаўлення *у-шу*, у перакладзе з кантонскага дыялекту – ‘работа над сабой’, ‘вынік доўгіх трэніровак’). Першыя фільмы кун-фу з’явіліся яшчэ ў 1930-я гг. (“Бой Фан Шыюй на баксёрскім рынку”, 1938), але іх росквіт прыпадае на 1949 – 1969 гг. Два дзесяцігоддзі, у сваю чаргу, можна ўмоўна падзяліць на два перыяды: 1949 – 1959 гг., калі фільмы здымаліся пераважна на кантонскім дыялекце; і 1960 – 1969 гг., калі кіно загучала і на мандарынскім дыялекце.

Кантонская традыцыя здымак фільмаў кун-фу склалася на аснове пачатку масавай вытворчасці фільмаў кінакампаніяй “Shaw Brothers” і пад уплывам папулярнасці самурайскай драмы. Фільм “Кітайскі баксёр” (1970) Ван Юя выклаў парадыгму фільма кун-фу, што аб’яднала тэму барацьбы супраць японскага імперыялізму – апавядальную аснову, паказ самотнага галоўнага героя і кулачны бой як дзейсны фармат [5, с. 10].

На працягу 1950 – 1960 гг. у развіцці фільма кун-фу прасочваецца тэндэнцыя да большай рэалістычнасці, да выяўлення на экране складаных характараў. Паступова акцэнт пераносіцца на дэманстрацыю ўласна мастацтва ўсходніх адзінаборстваў, майстэрства валодання зброяй. У сувязі з гэтым на здымачнай пляцоўцы з’яўляецца інструктар па баявых мастацтвах. Нядзіўна, што і галоўныя ролі аддаваліся ў гэты час (потым гэта стане правілам) акцёрам, якія валодалі ўсходнімі адзінаборствамі (Кван Такхін і Шэк Кін).

У цэлым у 1970-я гг. у фільмах кун-фу акцэнт рабіўся не на крывавыя фехтаванні, а на рукапашны бой, што расцэньваецца як вяртанне да сапраўдных баявых мастацтваў. У гэты ж перыяд тэмамі кун-фу становяцца навучанне, перамога і апраўданне. Так, у фільме “Вялікі бос” (1971) Ло Вэя адлюстроўвалася барацьба кітайца ў чужой краіне (Тайланд), раскрывалася ідэя

Кадр з фільма “Зу: Воіны з Чароўнай гары” (1983) рэжысёра Цуй Харка.

зацвярджэння асабістай павагі, годнасці і ідэнтычнасці.

Таксама ў гэтай кінастужцы назіраюцца прыкметныя і істотныя змены, што назіраліся ў фільме кун-фу: падзеі адбываліся ў сучаснасці, у прэзентацыю баявых мастацтваў былі ўключаны розныя формы адзінаборстваў (сярод іх тайскі і заходні бокс, дзюдо). Такое змешванне стыляў надалей стане стандартам.

Фільм “Вялікі бос” быў адметным і па іншай прычыне. У ім сваю першую галоўную ролю выканаў Брус Лі (сапраўднае імя – Лі Сяалун, 1940 – 1973), які паклаў пачатак новаму кірунку ў рукапашным баі ў падобных фільмах. Яго талент дапамог зрушыць акцэнт з рэжысёраў кінакарцін на акцёраў. Пасля смерці Бруса Лі цікавасць да кун-фу ў замежнага гледача значна знізілася.

Выхад з сітуацыі кінавытворцы бачылі ў стварэнні новай зоркі, у якасці якой разглядаўся Джэкі Чан (Чан Кунсун, 1954 г. н.). Аднак фільмы з удзелам гэтага акцёра не выклікалі былой цікавасці (раней ён здымаўся ў фільмах з Брусам Лі ў ролях другога плана), і тады ён сам вырашыў заняцца рэжысурай. У выніку з’явіліся папулярныя камедыі з удзелам Джэкі Чана, дзе герой дэманструе высокае майстэрства валодання баявымі мастацтвамі і паводзіць сябе як воін вуся, які рагуе і абараняе свет ад зла [напрыклад, “П’яны майстар” (1978), “Гарадскі паляўнічы” (1993), “Містар Круты” (1996)]. Фільмы Джэкі Чана вылучаюцца смелымі трукамі, смешнымі пародыямі, дарагімі спецэфектамі, экзатычным асяроддзем (Расія, Аўстралія, Афрыка як месцы здымак і разгортвання падзей).

У 1980-я гг. у Ганконгу назіраўся непрацяглы спад вытворчасці баявых фільмаў, але мода на фільмы вуся пян у Паўднёва-Усходняй Азіі ніколі не знікала. Пасля закрыцця кінакампаніі “Shaw Brothers” паўстала “новая хваля” рэжысёраў, якія навучаліся ў Галівудзе і здолелі ўзяць найлепшае, што было ў кінавытворчасці Захаду, і перанесці на ўсходнюю традыцыю [6].

Кадр з фільма “Герой” (2002) рэжысёра Чжана Імоу.

Сцяганосцамі “новай хвалі” сталі Цуй Харк (Чхэй Хак, 1951 г. н.) і Чынг Сю-Тунг (1952 г. н.). У 1979 г. Цуй Харк паставіў свой дэбютны фільм “Матылі-забойцы”, дзе змяшаліся многія жанры заходняга кіно (трылер, хорар, фэнтэзі, дэтэктыў) з элементамі вуся пян. Сапраўды вярнуць цікавасць да жанру Цуй Харк змог кінастужкай “Зу: Воіны з Чароўнай гары” (1983), якая стала і сімвалам фільмаў “новай хвалі” ганконгскага кіно. Па трапнай заўвазе кінакрытыка Д. Кома, гэтая кінастужка “прадвызначыла візуальны стыль жанру, у якім вытанчанасць колеравай гамы супернічае са старадаўнімі кітайскімі акварэлямі, а гратэскавая пышнаасць касцюмаў і дэкарацый нагадвае пра фантасмагорыі Кена Расэла” [7]. Менавіта ў “Зу” ўпершыню было выкарыстана асвятленне, дзякуючы якому блакітнаваты туман стаў насычана святліца. У сваю чаргу гэты фільм паўплываў і на галівудскіх рэжысёраў. Так, фільм Джона Карпентэра “Вялікі перапах у маленькім Кітаі” (1986) быў зняты пад відавочным уплывам кінастужкі ганконгскага кінематографіста.

Імкненне пашырыць жанравыя рамкі вуся пян зблізіла Чэна Сяадун (Чынг Сю-Тунг, 1953 г. н.) з Цуй Харкам. Працуючы ў прадзюсарскай кампаніі “Film Workshop”, ён засвоіў многія кінематографічныя прафесіі – рэжысёра, сцэнарыста, мастака-пастаноўшчыка, акцёра, харэографа баёў. Пры падтрымцы Цуй Харка Чэн Сяадун зняў свае легендарныя фільмы: “Гісторыя кітайскага прывіда” (1987), “Тэракатавыя воіны” (1989), “Віртуоз” (“Мечнік”, 1990) і “Віртуоз 2” (“Мечнік 2”, 1992). Пазней Сяадун аддасць перавагу працы харэографа. Яго аўтарскі стыль праяўляецца ў шрубпадобных рухах, даведзеных да дасканаласці, фехтаванні на мячах у бязважасці. Менавіта Чэн Сяадун паставіў баявыя сцэны ў фільмах “Герой” (2002) і “Дом лятаючых кінжалаў” (2004) Чжана Імоу.

У цэлым, пачынаючы з 1990-х гг. цікавасць да вуся пян паступова ўзрастае. Пра гэта сведчаць шматлікія пераздымкі (рэмейкі) ужо вядомых

фільмаў. [Да прыкладу, кінастужка “Кулак легенды” (1994) Гордана Чана з’яўляецца “пераробкай” “Кулака лютасці” (1972) Бруса Лі.] Уздыму вуся пян паспрыяла прыцягненне да сумеснай вытворчасці Ганконга, Тайваня, мацерыковага Кітая, ЗША. Вынікам міжнароднага супрацоўніцтва сталі фільмы “Тыгр крадзеца, цмок тоіцца” (2000, КНР – Ганконг – ЗША) Лі Аня, “Герой” (2002, Ганконг – КНР) і “Дом лятаючых кінжалаў” (2004, КНР – Ганконг) Чжана Імоу, “Абяцанне” (2005, Ганконг – КНР) Чэня Кайгэ, “Палкаводцы” (2007, Ганконг – КНР) Чэня Кэсіня, “Малады дэтэктыў Дзі: Паўстанне марскога цмока” (2013, Ганконг – КНР) Цуй Харка.

Такім чынам, вуся пян з’яўляецца кінематографічным брэндам, шырока вядомым за межамі сінамоўных краін. Гісторыя развіцця вуся пян у кітайскім кіно паказвае складаны і паступальны шлях засваення новых кінематографічных магчымасцяў за кошт выкарыстання сучасных тэхналогій, ускладнення экраннай формы апавядання разам з захаваннем нацыянальнага кантэнту і каларыту, прадстаўленнем сваіх культурных традыцый і паданняў пра светабудову. Акрамя камерцыйнай выгады, фільмы пра баявыя мастацтвы даюць амаль неабмежаваныя магчымасці для эксперыменту мастакам, харэографам баёў, аператарам, акцёрам і рэжысёрам.

Спіс літаратуры

1. **Торопцев, С. А.** “Международный брэнд” кітайскага кіно – Чжан Імоу / С. А. Торопцев; Рос. акад. наук, Ин-т Дал. Востока. – М.: Экономика, 2008. – 271 с.
2. **Комм, Д. Е.** Формулы страха. Введение в историю и теорию фильма ужасов / Д. Е. Комм. – СПб.: БХВ-Петербург, 2012. – 222 с.
3. **Комм, Д. Е.** Гонконг: город, где живет кино. Секреты успеха кинематографической столицы Азии / Д. Е. Комм. – СПб.: БХВ-Петербург, 2015. – 192 с.
4. **Bordwell, D.** HK Martial Arts Cinema [Electronic resource] / D. Bordwell // Journey to the East. – Mode of access: <http://journeyeast.tripod.com/wuxiapian.html>. – Date of access: 15.04.2015.
5. **Kato, M. T.** From Kung Fu to Hip Hop: Globalization, Revolution, and Popular Culture / M. T. Kato. – NY: SUNY Press, 2007. – 267 p. – (SUNY series, explorations in postcolonial studies).
6. **Кинг Ху** // AsiaFilm. TV [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://asiafilm.tv/person/100/>. – Дата доступа: 17.07.2015.
7. **Комм, Д.** Fant-Asia / Д. Комм // Искусство кино [Электронный ресурс]. – 2000. – № 8. – Режим доступа: <http://kinoart.ru/archive/2000/08/n8-article13>. – Дата доступа: 16.07.2015.

Алена ШАРОЙКА,
дацэнт кафедры беларускай і сусветнай
мастацкай культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

УВАСАБЛЕННЕ ЎЯЎЛЕННЯЎ ПРА СІНТЭЗ МАСТАЦТВАЎ У ТВОРЧАСЦІ СУЧАСНЫХ КІТАЙСКИХ АЎТАРАЎ

УДК 7.036 (510): 7.01-047.84

У артыкуле раскрываецца спецыфіка пераасэнсавання дамінантаў старажытнакітайскай філасофіі мастацтва і прыклады ўвасаблення ўяўленняў пра сінтэз мастацтваў у творчасці сучасных кітайскіх аўтараў. Традыцыйнае выяўленчае мастацтва і гра на нацыянальных музычных інструментах складаюць важную частку духоўнай і матэрыяльнай культуры сучаснага Кітая. Старажытнакітайскае мастацтва стала для сучасных аўтараў своеасаблівым мастацкім эталонам, а беражлівае захаванне і адначасовае абнаўленне самабытных нацыянальных традыцый – асновай творчага самаўдасканалення. Сёння многія кітайскія музыкі праявілі сябе як таленавітыя мастакі [Лі Жунгуан, Го Гуань, Чэнь Бінь (Чэнь Чжывэнь), Фань Баянь і інш.], якія сваёй творчасцю паказваюць прыклад захавання традыцыйнага мастацтва.

Працэсы глабалізацыі залучаюць некалі “замкнёную” традыцыйную кітайскую музычную культуру ў агульнаеўрапейскі кантэкст, спрыяюць абнаўленню музычнай мовы і мастацкіх вобразаў у творах сучасных кітайскіх аўтараў. Цікавая і малавывучаная галіна мастацтвазнаўства – асэнсаванне пытання сінтэзу мастацтваў у сучаснай мастацкай культуры Кітая.

Ключавыя словы: *мастацкая культура Кітая, традыцыйнае кітайскае музычнае мастацтва, традыцыйны кітайскі жывапіс, кітайская каліграфія, кітайскі музычны інструмент гуцынь.*

This article shows the specifics of reconsideration of dominants of Ancient Chinese philosophy of art and examples of embodiment of ideas of synthesis of arts in works of modern Chinese writers. Traditional visual art and playing on national musical instruments make up an important part of spiritual and material culture of modern China. Ancient Chinese art became for modern writers a peculiar art standard, and careful preservation and simultaneous updating of original national traditions became a basis of creative self-improvement. Now many Chinese musicians proved themselves as talented artists [Li Zhunguan, Guoguang, Chen Bin (Chen Zhiwen), Fan Boyan, etc.] creativity of whom was an example of preservation of traditional art.

Globalization processes involve once “closed” traditional Chinese musical culture in the all-European context, promoting updating of the musical language and artistic images in works of modern Chinese writers. The interesting and low-studied area of modern art history is understanding a question of synthesis of arts in modern art culture of China.

У сучасным мастацтвазнаўстве Еўропа і Кітай разглядаюцца як прынцыпова розныя культурныя “вяршыні”, чыё фарміраванне было абумоўлена кантраснымі гісторыка-філасофскімі, сацыякультурнымі, мастацка-эстэтычнымі традыцыямі. Гэтыя традыцыі даволі глыбока абмаляваны ў працах “На скрыжаванні ідэй і цывілізацый” С. Артанюскага [1], “Гісторыя культуры Кітая” М. Краўцовай [2], “Кітайская цывілізацыя” У. Малявіна [3], “Старажытны Кітай. Фарміраванне культурнай традыцыі” Г. Пандопула [4]. Названыя аўтары аднагалосныя ў думцы, што ў кітайскім мастацтве другой паловы ХХ ст. праяўляецца дыялектычнае ўзаемадзеянне “ўсходняга і заходняга”, “нацыянальнага і замежнага”, а таксама “старажытнакітайскага і сучаснакітайскага”.

Праблему сінтэзу мастацтваў у еўрапейскім мастацтвазнаўстве разглядалі шматлікія мастакі і музыкі (Ф. Ліст, А. Скрабін, М. Чурленіс, В. Кандзінскі і інш.), якія лічылі, што многія віды мастацтва звязаныя паміж сабой, а мастацкія творы здольны пераадольваць міжвідавчыя межы і выклікаць шматлікія асацыяцыі. Своеасаблівыя прыклады асэнсавання сувязяў музыкі і выяўленчага мастацтва можна сустрэць і ў творчасці сучасных кітайскіх аўтараў. Нягледзячы на тое, што тэма сінтэзу мастацтваў у кітайскай мастацкай культуры застаецца практычна не распрацаванай, мяркуем, сучасныя кітайскія аўтары таксама адчуваюць глыбінную

роднасць усіх відаў мастацтва і выяўляюць яе ў сваёй творчасці.

Мэта артыкула – раскрыць разнастайныя шляхі пераасэнсавання і асіміляцыі еўрапейскіх мастацкіх традыцый у сучасным кітайскім мастацтве (на прыкладах творчасці сучасных кітайскіх аўтараў).

Многія сучасныя кітайскія музыкі праявілі сябе як таленавітыя мастакі (Лі Жунгуан, Лі Кэжань, Чэнь Бінь, Го Гуань). Большасць з іх лічыць высокімі ўзорамі для пераймання творы жывапісу ці музыкі старажытнакітайскіх майстроў. Сучасныя мастакі ўмеюць іграць на традыцыйных музычных інструментах (гуцынь, піпа, эрху), а музыканты дамагаюцца вялікіх поспехаў у каліграфіі і жывапісе, ствараючы карціны тушшу, што таксама адпавядае старажытнакітайскай мастацкай традыцыі.

Так, напрыклад, **Лі Жунгуан** (1939 г. н., прафесар Акадэміі мастацтваў імя Лу Сіня, член Саюза кітайскіх мастакоў) вядомы як таленавіты мастак, а таксама музыкант-выканаўца (гуцынь). Успамінаючы пра сваё дзяцінства, ён адзначае, што ў родным доме часта гучала музыка, а бацька любіў распавядаць легенды пра паходжанне гуцыня і разважаць пра значэнне гэтага інструмента ў шматвяковай гісторыі старажытнакітайскай музыкі. Гады творчага станаўлення Лі Жунгуана супалі з перыядам “культурнай рэвалюцыі” (1966 – 1976), і малады музыкант вырашыў прысвяціць сябе вывучэн-

Лі Жунгуан. Горны журавель танчыць прыгажэй, калі слухае цытру.

ню старажытнакітайскага мастацтва, у тым ліку стварэння інструментаў [6]. Жадаючы глыбока спасцігнуць спецыфіку ігры на гуцыні, ён зрабіў інструмент сваімі рукамі і даў яму імя (як даніна традыцыі) – “Хваляванне душы”. Заўважым, што ў еўрапейскай музычнай традыцыі таксама было прынята даваць імёны знакамітым музычным інструментам (згадаем скрыпку “Удава Паганіні”). З іншага боку, у старажытнакітайскай культуры самыя вядомыя гуцыні таксама атрымлівалі імёны: “Падвескі пояса небасхілу”, “Рэха голасу мудраца”, “Рокат вясновага грому”, “Шэлест сосен дзесяці тысяч равоў” (інструменты эпохі Тан); “Фенікс, які спявае”, “Сосны ў глухой горнай даліне” (інструменты дынастыі Сун); “Крык жураўля і восеньскі месяц”, “Плач жураўля ў восеньскую ноч” (інструменты дынастыі Мін); “Звонкі ручай” (інструменты дынастыі Хань). Такім чынам, тое, што Лі Жунгуан даў імя ўласнаму зробленаму інструменту, цалкам адпавядала старажытнакітайскай традыцыі, якія папулярызаваліся падчас “культурнай рэвалюцыі”.

Лі Жунгуан праявіў сябе не толькі як майстар жывапісу і ігры на гуцыні, але і як аўтар цудоўных вершаў. Музыкант і кампазітар выдатна авалодаў *шы, цы, гэ, фу* – жанрамі вершаваных твораў, што з’яўляюцца асноўнымі формамі кітайскай паэзіі і рытмічнай прозы. Ён нават выпусціў больш за сто твораў кожнага жанру і дадаў да раздзелаў кнігі тлумачэнні, якія раскрываюць блізкасць кітайскай паэзіі і прынцыпаў музыцыравання.

На думку Лі Жунгуана, творы для цыня – гэта асаблівы від мастацтва, які спалучае інструментальны і вакальны пачаткі; каб дакладна зразумець сэнс песень, напісаных старажытнымі майстрамі, неабходна аб’яднаць музыку, паэзію і філасофію [6]. У музычным мастацтве знайшлі адлюстраванне найважнейшыя філасофскія прынцыпы (гарманізацыя ўнутранага свету), а таксама аднаўляліся міфалагічныя ўяўленні пра светабудову (першапачатковую раўнавагу і

гармонію). Уплыў міфалогіі выявіўся ва ўяўленні пра нябеснае паходжанне музыкі: уменне музыцыраваць людзі набылі, слухаючы спеы птушак і назіраючы за іх мудрагелістымі танцамі, а тых навучыў гэтаму фенікс (птушка нябесных імператараў-бостваў). Займаючыся музыкай, любы чалавек (незалежна ад сацыяльнага статусу), з аднаго боку, аднаўляў нябачныя сувязі з гісторыяй дзяржавы, а з другога – уключаўся ў абстрактныя родавыя сувязі. Лі Жунгуан выявіў, што ў некаторых старажытных вершах і

песнях мелодыя і рыфма не спалучаюцца паміж сабой, калі выконваць іх на агульнанацыянальнай кітайскай мове (путунхуа). З гэтай прычыны ён прапанаваў аўтарам новых твораў выкарыстоўваць крыніцы на разнастайных лакальных дыялектах.

Сёння творчасць Лі Жунгуана мае шырокае грамадскае прызнанне. Яго карціны часта выстаўляюцца і атрымліваюць шматлікія ўзнагароды. Адзначым, што асаблівага поспеху музыкант і мастак дасягнуў у жанры кітайскага жывапісу “кветкі і птушкі” [8]. Твор “Сузіранне” дэманстраваўся на выставе сучаснага жывапісу тушшу, карціны “Шторм”, “Рыбак, які адпачывае ў месячным ззянні”, “Горны журавель танчыць прыгажэй, калі слухае цытру”, “Вясновыя думкі настаўніка” былі абраны для экспазіцыі на V, VI, VII, VIII агульнанацыянальных выставах жывапісу жанру “кветкі і птушкі”, а карціна “Нябеснае возера” – для I агульнанацыянальнай выставы пейзажаў. Апублікаваны таксама “Альбом карцін птушак і жывёл”, “Малюнкі кветак і птушак Лі Жунгуана. Выбранае”. У невялікіх эсэ, прысвечаных мастацтву (яны змешчаны ў альбомах), аўтар распавядае, што крыніцай натхнення для яго службыць музыка. Кожны раз пасля ігры на гуцыні ён адчувае асаблівы прыліў творчых сіл, але эмоцыі заўсёды маюць розны характар. Дасягненні Лі Жунгуана высока ацэньваюцца спецыялістамі ў галіне мастацтва і літаратуры, якія называюць яго творчасць сінтэзам музыкі, жывапісу і паэзіі [9].

Другім найцікавейшым прыкладам творчай актыўнасці службыць біяграфія Лі Кэжання (1907 – 1989), выдатнага мастака і музыканта. Ён з дзяцінства атрымліваў мастацкую і музычную адукацыю. Нават у сталым узросце вялікі майстар пэндзля працягваў маляваць пейзажы і партрэты, музыцыраваць на кітайскай скрыпцы хуцынь.

Мастацкі свет Лі Кэжання быў напоўнены разнастайнымі галасамі прыроды, і гэты свет трапіў у яго тонкую, адчувальную душу яшчэ ў

дзяцінстве. Сумная мелодыя скрыпкі, выкананая сляпым вулічным музыкантам, з незвычайнай сілай прыцягнула ўвагу маленькага Лі Кэжана. Будучы мастак стаў вывучаць народныя напевы і мелодыі, а таксама самастойна вырабіў невялікую кітайскую скрыпку хуцынь. Успамінаючы дзяцінства, Лі Кэжань стварыў жанравую кампазіцыю ў вольным стылі “Партрэт вулічнага спевака”, заснаваную на рэальнай гісторыі [8]. У цыкле традыцыйнага партрэтнага жывапісу мастака гэтая карціна займае асаблівае месца. У творы падаецца разгорнуты аповед, у якім падкрэслены наступныя словы: “Выгнуты месяц асвятляе Кітай, хтосьці радуецца, хтосьці сумуе”. На карціне выразна выпісаны чуйныя пальцы сляпога музыкі, які грае на скрыпцы для дзяўчынкі, чью прысутнасць ён адчувае, але не бачыць. Праца тонка перадае непадробную шчырасць мастака, ахопенага ў момант творчасці нявыказанымі ўспамінамі.

У 1984 г. Лі Кэжань напісаў цыкл з чатырох вершаў “Шлях спакою і сузірання”, якія сталі своеасаблівай творчай высновай яго духоўных пошукаў. Паэтычна апісваючы гучанне нацыянальных музычных інструментаў, Лі Кэжань прыводзіць словы старажытных музыкантаў пра тое, што струны цыня здольны абудзіць і людзей, і горы. На заходзе творчай дзейнасці Лі Кэжань задумваўся, ці правільна ён разумеў шляхі развіцця нацыянальнага мастацтва. Майстар разважаў пра перспектывы развіцця жывапісу ў XXI ст., распрацоўваючы сістэму прынцыпаў узаемадзеяння відаў мастацтва. Так, напрыклад, ён лічыў, што традыцыйныя прынцыпы ўсходняй мастацкай культуры варта суднесці з заходняй сістэмай аналізу твораў мастацтва. Лі Кэжань паказаў магчымасці развіцця кітайскага жывапісу ў будучым стагоддзі, развіў ідэі пра ўзаемасувязь паміж малюнкамі “вады і гор” і жывой прыродай, музыкай і сучасным жыццём чалавека. З’явіўся таксама новы цыкл яго пейзажных прац: “Песня горных лясоў”, “Зянюля Цяньшаня”, “Вяртанне птушак дрымучых лясоў” і інш. Гэтыя маляўнічыя і экспрэсіўныя карціны не толькі ўзбагацілі духоўны свет, але і заклалі аснову новай мовы мастацтва і сістэму новых сродкаў выразнасці. На схіле гадоў мастак вынайшаў уласны стыль напісання густых лясоў, заходаў, вадаспадаў, птушак і іншых з’яў прыроды, стварыў бязмежны, “зялёны” свет гукі. Творчасць Лі Кэжана прыкметна ўзбагаціла

Чэнь Бінь. Мелодыя для цыня.

сучасную мастацкую культуру Кітая і паказала маладым аўтарам перспектывы развіцця традыцыйнага мастацтва [5].

Данесці свету прыгажосць і філасофскую строгаць нацыянальнага мастацтва атрымалася ў мастака і музыканта Чэнь Біня (1963 г. н.). Пасля заканчэння Акадэміі мастацтваў Цзянсу ён удасканаліваўся ў традыцыйным стылі жывапісу “гохуа” (“кветкі і птушкі”), а зацікавіўшыся літаратурай, атрымаў ступень бакалаўра. Сёння Чэнь Бінь – выкладчык жывапісу (стыль “кветкі і птушкі”) і каліграфіі Акадэміі мастацтваў Сіаня, старшыня Навуковага таварыства па вывучэнні традыцыйнай музычнай спадчыны.

Мастак, каліграф, выканаўца на гуцыні, Чэнь Бінь пранікае ў самае сэрца кітайскай культуры. Дзякуючы веданню кітайскай традыцый-

Чэнь Бінь. Мелодыя сэ.

Гуань Пінху. Музыцыраванне на цыні, шахматы, каліграфія, жывапіс.

най філасофіі ён разумее вытокі матэрыяльнай і духоўнай свядомасці, пры дапамозе мастацтва выказвае назіранні адносна чалавечага жыцця, пры дапамозе музычных твораў і твораў жывапісу прапагандуе нацыянальнае мастацтва ў еўрапейскіх краінах. У творчай практыцы Чэнь Бін з дапамогай пэндзля, тушы і песні бесперапынна выпрабуе на ўласным вопыце філасофію жыцця. Выкарыстоўваючы розныя сродкі

Гуань Пінху. Дзяўчына, якая грае на цыні.

Гуань Пінху. Кветкі расцвітаюць.

мастацкай выразнасці, Чэнь Бін знаёміць гледача са зробленымі ім адкрыццямі і набытымі ведамі. Абапіраючыся на тонкае мастацкае чутцё, ён змог спазнаць фундаментальныя асновы чалавечага жыцця, што набліжае яго да сферы філасофіі і духоўных практык [7]. Гэта таксама і яго шлях да спазнання прыроды сусвету, і пошук жыццёвага пачатку, сутнасці натуральнага і чалавечага свету. Менавіта таму творы Чэнь Бін вылучаюцца такой глыбінёй.

Светапоглядная сістэма каштоўнасцей музыканта і мастака знаходзіць адлюстраванне ва ўсіх яго працах. На думку Чэнь Бін, для ігры на гуцыні неабходна адчуваць вібрацыі струны, падабраць правільны псіхалагічны стан, звярнуўшыся да паэзіі. Заняткі каліграфіяй таксама патрабуюць асаблівага настрою: трэба ўмець перанесціся на тысячы гадоў назад, каб паглыбіцца ва ўласцівыя таму часу радасці і смутак. Сутнасць мастацтва каліграфіі і мастацтва ігры на гуцыні – у разуменні адзінства прыроды і чалавека [7].

Займаючыся мастацтвам, Чэнь Бін бачыў шмат паралеляў у творах музыкі і жывапісу. Пры выкананні на гуцыні вялікая ўвага аддаецца спакою і чысціні тону, для заняткаў каліграфіяй таксама патрабуюцца “спакой і чысціня”. Асноўнае прызначэнне каліграфіі і музыцыравання на гуцыні – гэта спасціжэнне найвышэйшай філасофскай ідэі, пошук правільных спосабаў яе адлюстравання ў творчай практыцы, г. зн. асноватворныя прынцыпы каліграфіі і музыкі аднолькавыя.

Чэнь Бін піша, што навукоўцы старажытнасці надавалі вялікае значэнне гэтым двум відам мастацтва. Існуе выраз “левай рукой іграць на гуцыні, правай рукой пісаць каліграфію”, які азначае, што пры дапамозе розных мастацкіх форм можна раскрыць асновы традыцыйнага мастацтва. Аднак, на думку Чэнь Бін, «выразнасць гуцыня і іншых музычных інструментаў неаднолькавая. Яна ў большай ступені нацэлена на ўспрыманне слухачамі, у той час як ігра на гуцыні прызначана, у першую чаргу, для самога выканаўцы. Калі ты садзішся перад гэтым інструментам, каб пачаць іграць на ім, то, на самай справе, пачынаеш шлях самаўдасканалення і саманазірання. Тое ж можна сказаць і пра каліграфію. У працэсе пісьма мы адчуваем глыбокую павагу да вялікай сілы асветы і больш чым тысячагадовай гістарычнай каштоўнасці, якія змяшчаюцца ў іерогліфах. Дзякуючы “пачуццям” пэндзля і “духуўнай моцы” іерогліфаў мы ўзбагачаем наш духоўны свет» [7].

Творца свядома аб’ядноўвае жывапіс, літаратуру, ігру на гуцыні і каліграфію ў адзінае цэлае. Ён усімі сіламі імкнецца да чароўнай ма-

ляўнічасці ўласнага стылю, каб “пэндзаль іграў і туш спявала”, каб у момант заспакаення і рэлаксацыі выказаць усю ўнутраную сілу культуры каліграфіі. У тонкім апісанні гучання гуцыня ён наблізіўся да глыбіні духоўнага ядра старажытнай культуры. Творы мастака прыводзяць нас да продкаў, да злучэння жывапісу, паэзіі і каліграфіі ў цэлае, да адзінства зроку і слыху, іх узаемапраціканення, да вытанчанага сэрца, гатовага да ўспрымання ісціны.

Напрыканцы нашага артыкула звернемся да творчасці **Гуань Пінху** (1897 – 1967), які таксама быў вядомы як мастак і выканаўца на гуцыні. Той, хто чуў сола на гуцыні “Плыні”, абавязкова ўспомніць гэтага кітайскага аўтара. Названая песня стала першай старажытнакітайскай мелодыяй, што гучала ў космасе (запіс быў уключаны 20 жніўня 1977 г. на борце амерыканскага касмічнага карабля “Вояджар”).

Мастак і музыкант Гуань Пінху (першае імя Пін, другое – Цзіань) лічыў сябе дылетантам у мастацтве, але гэта было не так. Яго бацька Гуань Няньцы – дырэктар Мастацкай акадэміі пры Палаце выканання імператарскіх жаданняў дынастыі Цын – выдатна валодаў жывапісам і мастацтвам ігры на цыні. Гуань Пінху вылучаўся шырокім колам захапленняў. Ён дасягнуў вышынь не толькі ў мастацтве жывапісу і ігры на цыні, але і ва ўладкаванні традыцыйнага кітайскага саду, гадаванні птушак і залатых рыбак.

Адразу пасля смерці бацькі Гуань Пінху звярнуўся да некалькіх настаўнікаў, каб працягнуць удасканаленне сваё майстэрства. Яго настаўнікам жывапісу стаў вядомы мастак Цзын Шаачэн, у якога ён вучыўся маляваць партрэты, карціны ў жанры “хуаня”, асвоіў стыль працы пэндзлем “гунбі”, развіў арыгінальны і прыгожы почырк у каліграфіі. Пасля падзення дынастыі Цын малады мастак выкладаў у Пекінскім сталічным каледжы вытанчаных мастацтваў, але гэта былі цяжкія гады ў яго жыцці. Каб пракарміць сям’ю, ён даваў бясконцыя ўрокі малявання. Часам для таго, каб купіць адзін веер для малюнка, быў вымушаны ісці праз увесь горад. А каб аплаціць выдаткі на адукацыю трох дачок, нават працаваў маляром у знакамітым музеі Гугун (Пекін, Забаронены горад). Аднак суцяшэннем ва ўсіх няшчасцях яму служыў гуцынь. Мастак звяртаўся да спадчыны старажытнакітайскіх майстроў і адкрыў для сябе шмат новых твораў, згадкі пра якія прачытаў у надпісах да карцін. Сярод амаль 3000 нотных запісаў п’ес для гуцыня, што перадаваліся з пакалення ў пакаленне, найбольш вядомымі сталі 70 твораў. Іншыя ноты былі такімі складанымі і незразумелымі, што далёка не кожны музыкант узяўся б іх выканаць. Гуань Пінху, сустракаючы на карцінах згадкі пра розныя прыёмы ігры,

змог іх расшыфраваць. Неўзабаве ён апублікаваў вынікі сваёй працы ў кнізе “Даследаванні старажытных аплікатур” [6]. Дзякуючы яго росшукам у гісторыю старажытнакітайскай музыкі вярнуліся такія песні, як “Гуанлінсань”, “Юйлань”, “Лісаа”, “Дахуцзя”, “Хуцзяшыба пай”, “Цюйхун”, “Іньнай” і інш. Сучасныя апрацоўкі гэтых твораў атрымалі прызнанне сярод кітайскіх выканаўцаў на гуцыні.

Важнасць гістарычнага, палітычнага, сацыякультурнага, мастацкага вопыту папярэдніх пакаленняў у культуры сучаснага Кітая бяспрэчная. Традыцыйныя кітайскія музыка і жывапіс не вынаходзілі новага, а строга выконвалі прынцыпы, распрацаваныя майстрамі мінулага. Мастацтва служыла маральнаму ўдасканаленню, паказвала новыя шляхі самапазнання праз зварот да самабытнай нацыянальнай культуры. Сучасныя кітайскія мастакі бачаць найвышэйшую задачу сваёй творчасці ў тым, каб раскрыць глядачу трансцэндэнтную нацыянальную ідэю роднасці ўсіх “моў мастацтва”, якая ідзе з глыбіні стагоддзяў. З іншага боку, кітайскія творцы разумеюць вострую патрэбу ў шырокай рэпрэзентацыі дасягненняў сучаснага кітайскага мастацтва ў сусветным кантэксце (у тым ліку і ў беларускім мастацтвазнаўстве).

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Артановский, С. Н.** На перекрестке идей и цивилизаций / С. Н. Артановский. – СПб. : СПбГАК, 1994. – 224 с.
2. **Кравцова, М. Е.** История культуры Китая / М. Е. Кравцова. – СПб. : Лань, 1999. – 416 с.
3. **Малявин, В. В.** Китайская цивилизация / В. В. Малявин. – М. : Астрель : АСТ, 2003. – 627 с.
4. **Пондопуло, Г. К.** Древний Китай. Формирование культурной традиции / Г. К. Пондопуло. – М. : ВГИК, 2006. – 192 с.
5. **Бін, Лін.** Просты аналіз асаблівасцей кітайскага нацыянальнага жывапісу / Лін Бін // Навуковы часопіс Кітайскай акадэміі мастацтва. – 2008. – №. 8. – С. 56 – 59 (на кітайскай мове).
6. **Ван, Мінхэ.** Гісторыя сучаснай кітайскай музыкі / Мінхэ Ван. – Выд-ва адукацыі Юньнань, 2010. – 383 с. (на кітайскай мове).
7. **Го, Цзюнь.** Прынцып адзінства прыроды і чалавека і ўяўленні пра тэмбр традыцыйных інструментаў / Цзюнь Го, Суй Фэн Пэн // Кітайская музыка. – 2008. – №. 2. – С. 136 – 138 (на кітайскай мове).
8. **Пен, Сю Ін.** Меркаванне пра выяўленчае мастацтва Кітая / Сю Ін Пен. – Выд-ва Цыньхуаскага ўніверсітэта, 2001. – 282 с. (на кітайскай мове).
9. **Цай, Сяньлян.** Мастацтва Кітая ў XX ст. / Сяньлян Цай. – Выд-ва Цзінаньскага ўніверсітэта. – 2009. – 314 с. (на кітайскай мове).

Цзя ЯН,
аспірант кафедры беларускай і сусветнай
мастацкай культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 6 лістапада 2015 г.

ПАЛАЖЭННЕ

АБ КОНКУРСЕ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫХ І ТВОРЧЫХ РАБОТ НА ТЭМУ “ПАМЯЦЬ РОДУ: МІНУЛАЕ ВАЧЫМА СУЧАСНІКАЎ”

I. Агульныя палажэнні

Конкурс навукова-даследчых і творчых работ (далей – конкурс), прымеркаваны да Года культуры, – ініцыятыва ўстановаў «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”» і рэдакцыйна-выдавецкай установы «Выдавецкі дом “Звязда”», скіраваная на захаванне духоўна-маральных каштоўнасцей у грамадстве, гісторыка-культурнай спадчыны народа, культуры сямейных адносін; грамадзянска-патрыятычнае выхаванне і развіццё навукова-даследчых і творчых здольнасцей сярод навучэнцаў, студэнтаў і моладзі.

1.1. Мэтамі конкурсу з’яўляюцца:

– выхаванне ў навучэнцаў, студэнтаў і моладзі пачуцця патрыятызму, грамадзянскага абавязку, высокіх маральных якасцей і эстэтычнага густу, нацыянальнай самасвядомасці;

– павышэнне цікавасці ў грамадзян да гісторыі і сучаснасці Айчыны, уласнага роду, сям’і, выхаванне павагі да гераічнага мінулага краіны і сваіх продкаў;

– фарміраванне ў навучэнцаў і студэнтаў шырыні кругагляду, умення бачыць праблему, сістэмнасці, лагічнасці мыслення;

– выяўленне і заахвочванне таленавітых навучэнцаў і студэнтаў, прадастаўленне дадатковых магчымасцей для іх самарэалізацыі, фарміраванне матывацыі да ўдзелу ў актыўнай творчай дзейнасці і падтрымка творчых ініцыятыў;

– дэманстрацыя і прапаганда найлепшых інтэлектуальных і творчых дасягненняў навучэнцаў, студэнтаў і іх педагогаў; досведу працы ўстаноў адукацыі па арганізацыі навукова-даследчай і творчай дзейнасці.

1.2. Арганізатарамі конкурсу з’яўляюцца ўстанова «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”» і РВУ «Выдавецкі дом “Звязда”» (далей – Арганізатары).

1.3. Удзельнікамі конкурсу і аўтарамі навукова-даследчых і творчых работ могуць быць вучні IX – XI класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі Рэспублікі Беларусь, навучэнцы ўстаноў прафесійна-тэхнічнай, сярэдняй спецыяльнай адукацыі, студэнты ВНУ, педагогі і іншыя зацікаўленыя. Колькасць удзельнікаў не абмежавана. Матэрыялы на конкурс дасылаюць самі удзельнікі або педагогі-кіраўнікі.

1.4. Матэрыялы, дасланыя на конкурс, якія, на думку Арганізатараў, уяўляюць творчую каштоўнасць, могуць быць апублікаваны Арганізатарамі ў часопісе “Роднае слова” і газеце “Звязда”. Аўтарскія правы захоўваюцца за аўтарам.

II. Парадак правядзення конкурсу

2.1. Конкурс праводзіцца ў наступныя тэрміны:

пачатак конкурсу – 4 студзеня 2016 года;
заканчэнне прыёму работ – 20 кастрычніка 2016 года;

падвядзенне вынікаў – 1 лістапада 2016 года.

2.2. Кожны ўдзельнік ці група ўдзельнікаў можа прадставіць на конкурс не больш як адну навукова-даследчую ці творчую работу. Аб’ём конкурсных работ не абмежаваны. Магчымы мультымедычныя дадаткі, якія падаюцца ў электронным выглядзе.

2.3. Першая старонка (тытульны ліст) конкурснай работы павінна змяшчаць:

– прозвішча, імя, імя па бацьку аўтара(ў) (поўнасю);

– прозвішча, імя, імя па бацьку кіраўніка(оў) (поўнасю);

– прозвішча, імя, імя па бацьку адказнага за выпуск (поўнасю);

– месца вучобы, клас або група (для навучэнцаў і студэнтаў), паштовы адрас і тэлефон установы адукацыі;

– хатні адрас, электронны адрас (калі ёсць), нумары тэлефонаў (хатні, мабільны) удзельніка (удзельнікаў);

– тэма навукова-даследчай ці творчай работы.

2.4. Конкурс праводзіцца па наступных тэматычных накірунках:

– Гісторыя ўласнага роду, сям’і;

– Мае гераічныя продкі;

– 3 гісторыі родных мясцін.

2.5. Дасланыя конкурсныя работы павінны быць пададзены ў друкаваным і электронным выглядзе. Работы, дасланыя на конкурс, аўтарам не вяртаюцца.

Электронны варыянт работ і фотаздымкаў можа быць пададзены на электронным носьбіце (CD або USB Flash) або дасланы на электронны адрас установы «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”»: rodnaje_slova@tut.by.

2.6. Тэкст конкурснай работы павінен быць надрукаваны ў тэкставым рэдактары MSWord. Шрыфт Times New Roman, 14 кегль, інтэрвал 1,5. Параметры старонкі: справа – 10 мм, злева – 30 мм, зверху і знізу – па 20 мм. Нумарацыя старонак – зверху па цэнтры старонкі. Асноўны тэкст работы павінен быць захаваны асобным файлам, назва якога складаецца з прозвішча канкурсанта і слова “text”.

2.7. Усе дадаткі дасылаюцца асобнымі файламі з імем, якое складаецца з прозвішча канкурсанта і слоў “dadatak1”, “dadatak2” і г. д. Мультымедычныя дадаткі (калі ёсць) павінны быць выкананы ў праграме MS PowerPoint; сканаваныя архіўныя матэрыялы (калі ёсць), малюнкi і фотаздымкі захаваны ў фармаце JPEG.

2.8. Дасланая конкурсная работа павінна суправаджацца заяўкай з наступнымі звесткамі:

- прозвішча, імя, імя па бацьку аўтара(ў) (поўнасьцю);
- прозвішча, імя, імя па бацьку кіраўніка(оў) (поўнасьцю), пасада, кваліфікацыйная катэгорыя;
- месца вучобы, клас або група, паштовы адрас, электронны адрас і тэлефон установы адукацыі;
- хатні адрас, электронны адрас (калі ёсць), нумары тэлефонаў (хатні, мабільны) аўтара(ў);
- тэма навукова-даследчай ці творчай работы.

Заяўка павінна змяшчаць наступны тэкст: “З Палажэннем аб конкурсе навукова-даследчых і творчых работ” азнаёмлены(а), з выкладзенымі ў ім умовамі згодзен (згодна)”. Заяўка завяраецца подпісам аўтара(ў) або кіраўніка(оў) і аўтара(ў) і кіраўніка(оў).

Конкурсныя работы з пазнакай “На конкурс” дасылаюцца на адрас установы «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”»: 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, к. 1, пад’езд 2.

2.9. Экспертызу работ праводзіць конкурсная камісія (журы) пасля заканчэння прыёму работ. Журы фарміруюць Арганізатары конкурсу.

2.10. У склад журы ўваходзяць прадстаўнікі Арганізатараў, а таксама іншых зацікаўленых арганізацый па запрашэнні Арганізатараў кон-

курсу. Узначальваюць журы прадстаўнікі Арганізатараў.

2.11. Экспертыза работ праводзіцца па крытэрыях, пералічаных у раздзеле III гэтага Палажэння.

2.12. Пераможцы конкурсу ўзнагароджваюцца дыпламамі і памятнымі падарункамі.

2.13. Вынікі конкурсу будуць надрукаваны ў № 11 часопіса “Роднае слова” і газеце “Звязда” (лістапад) за 2016 год. Права першай публікацыі вынікаў конкурсу належыць выключна Арганізатарам.

III. Крытэрыі экспертызы конкурсных работ

3.1. Пры правядзенні экспертызы конкурсных работ камісія (журы) ацэньвае:

- актуальнасць і навізну (аргументацыя неабходнасці правядзення даследавання, раскрыццё рэальнай патрэбнасці ў вывучэнні тэмы, адпаведнасць тэмы сучаснаму стану пэўнай навукі);
- навуковасць (карэктнасць ужывання тэрмінаў, паняццяў, фармулёвак);
- праблемнасць (тэма павінна мець даследча-пошукавы характар);
- дакладнасць (адпаведнасць фактам, якія аб’ектыўна існуюць у навуцы);
- арыгінальнасць (уласны падыход да выбару тэмы і яе раскрыцця);
- змястоўнасць і мастацкі падыход (збалансаванасць зместу і формы, мастацкая якасць матэрыялу);
- ступень выкарыстання архіўных крыніц;
- адпаведнасць патрабаванням да афармлення конкурсных работ.

IV. Дадатковыя ўмовы

4.1. У Палажэнне могуць быць унесены змены, якія зацвярджаюцца Арганізатарамі.

4.2. Змены ў Палажэнні ўступаюць у сілу з моманту іх апублікавання.

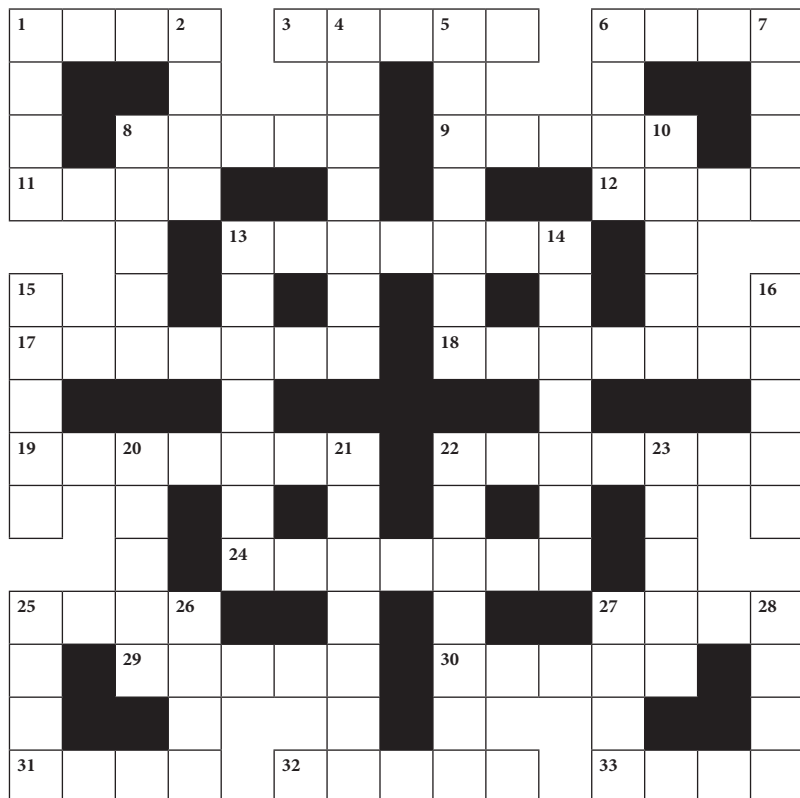
Да ўвагі ўдзельнікаў!

Прыкладны ўзор конкурснай работы размешчаны на сайтах часопіса “Роднае слова” (www.rs.unibel.by) у раздзеле “Электронныя матэрыялы”, газеты “Звязда” (www.zviazda.by), а таксама на сайце yasynvash.by.

Кантактныя тэлефоны:

8 (017) 203-07-40, 203-35-17.

КРЫЖАВАНКА

но з цэнтральных паняццяў у рэлігіях Усходу (будызм, індуізм); значыць “кола жыцця”, “кругабег”. **19.** Імя старога Глушака (“Карча”) у рамане “Людзі на балоце” Івана Мележа. **22.** Іншая назва музея пад адкрытым небам. **24.** Яна, паводле прафесара з “Сабачага сэрца” Міхаіла Булгакава, пачынаецца ў галовах. **25.** Дракон (сінонім). **27.** Адзін з першых людзей, першы забойца (бібл.). **29.** Смутак, туга; гэтак слова ўзяў сабе за псеўданім дзіцячы паэт і педагог Іван Івашын (1881 – 1964). **30.** Старажытнагрэчаскі драматург – “бацька” еўрапейскай трагедыі. **31.** Памяшканне для сушкі снапоў перад маляцтвам. **32.** Вялікі паэт ... Аліг’еры, адзін з заснавальнікаў італьянскай літаратурнай мовы, аўтар “Боскай камедыі”. **33.** Музычны інструмент; тым жа словам завецца сельскагаспадарчая машына-веялка.

Па вертыкалі: **1.** Сябар (сінонім). **2.** Птушка сямейства ястрабіных, кнігаўка. **4.** Самая маленькая птушка Беларусі – жоўтагалова ... (іншая назва – “еўрапейскі калібры”). **5.** Які від транспарту прапусціў апавядальнік у “Абеліску” Васіля Быкава? **6.** Антыўтопія “О дзіўны новы ...” (1932) – самы вядомы твор брытанца Олдаса Хакслі. **7.** “... Вітаўта” – верш Алесь Письмянкова пра Грунвальдскую бітву. **8.** Малады Глушак у “Палескай хроніцы” Івана Мележа (імя). **10.** Герой апавесці “У тумане” Васіля Быкава Хведар ... **13.** “Спецыяльнасць” Шлэмы ў паэме Якуба Коласа “Сымон-музыка”.

Па гарызанталі: **1.** ... Лондан – аўтар кнігі “Белы клык”, “Жалезная пята”, “Марцін Ідэн”... **3.** І частка заробтнай платы, і пакрыццё іконы. **6.** Жорж ... – псеўданім французскай пісьменніцы XIX ст. **8.** Буштын (сінонім). **9.** Шчарбатыя манета ў апавесці Андрэя Федарэнкі. **11.** Рака – правы прыток Нёмана, бярэ выток у Літве, цячэ па Беларусі. **12.** Старажытнарымская мантыя. **13.** Майсей ... (1896 – 1937) – яўрэйскі пісьменнік родам са Смаргоні, аўтар рамана “Зельманцы”, п’есы “Бойтра”, вершаў. **17.** Пяцірадкавы верш, звычайна пра дзіўнае здарэнне, прыгоду; у беларускай літаратуры такімі найбольш захапляліся Андрэй Хадановіч, Макс Шчур. **18.** Ад-

ка”. **14.** Буйны вакальна-інструментальны твор. **15.** Яе падкаваў Ляўшун у Мікалая Ляскова. **16.** Галоўная герайна “Палескай хронікі” Івана Мележа. **20.** Адзін з самых зялёных гарадоў Францыі, пабрацім беларускага Гродна. **21.** Чалавек без здольнасцей, няўмека. **22.** П’еса Георгія Марчука пра Францыска Скарыну – “Кракаўскі ...”. **23.** “І вецер, і ..., і я – / Сыны адной долі-жыцця” (слова з верша Янкі Купалы). **25.** Верхняя частка ружэйнага ложа. **26.** Маленькі снарад у патроне, а ў некаторых значэннях – шар. **27.** ... Вараб’янінаў – персанаж рамана “12 крэслаў” Ільі Ільфа і Яўгена Пятрова. **28.** Герайна знакамітай п’есы “Лялечны дом” Генрыка Ібсена (1879).

Адказы

16. Іанна. 20. Лінж. 21. Няздара. 22. Студэнт. 23. Сокал. 24. Паўе. 25. Цаўе. 26. Куля. 27. Кіса. 28. Нора.
Па вертыкалі: 1. Дзуж. 2. Кая. 4. Карале. 5. Аўтобус. 6. Свет. 7. Дўма. 8. Дўх. 9. Жўра. 10. Ройба. 11. Ройба. 12. Дантэ. 13. Карчма. 14. Кантата. 15. Блы. 16. Іанна. 17. Пяцірадка. 18. Сансара. 19. Халімон. 20. Лінж. 21. Няздара. 22. Студэнт. 23. Сокал. 24. Паўе. 25. Цаўе. 26. Куля. 27. Кіса. 28. Нора.

Па гарызанталі: 1. Дзуж. 3. Аклад. 6. Санд. 8. Янтар. 9. Талер. 11. Таўа. 12. Тота. 13. Кульбак. 17. Лімберык. 18. Сансара. 19. Халімон. 22. Скансен. 24. Разруха. 25. Цмок. 27. Кіса. 29. Жўра. 30. Эскіп. 31. Еўня. 32. Дантэ. 33. Арфа.

Склаў **Вольф РУБІНЧЫК**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
 E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Пап. да друку 10.02.2016. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1562 экз. Зак. 254.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку»».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.

© Роднае слова, 2016